

Наша отаџбина, 1929.

Садржај

I Увод

II Земља и народ

Кратак историски преглед

Географски преглед

Положај

Границе

Пространство

Изглед земљишта

Реке

Језера

Клима

Животињски и биљни свет

Становништво

Народност

Вероисповед

Занимање

Писменост

Југословени у другим земљама

Несеља

III Политички део

Државно уређење

Финансије

Народна одбрана

Народна просвета

Наука, књижевност, уметност, штампа

Народно здравље

Друштвени живот

IV Привредни део

Привредне области

1 Пољопривреда

Природни услови

Економско-културни услови

Утицај државе на пољопривреду

Земљорадничко задругарство и пољопр. синдикати

1. Ратарство

2. Повртарство

3. Индустриско и трговачко биље

4. Воћарство

5. Виноградарство

6. Сточарство

2 Шумарство

3 Рударство

4 Индустрија и занати

Индустрија

Занати

5 *Трговина*

6 *Привредне установе*

Новчани заводи

Осигуравајућа друштва

Берзе

Изложбе и вашари

Коморе

7 *Задругарство и синдикати*

Задругарство

Синдикати

8 *Саобраћај*

Сувоземни путеви

Железнички путеви

Речни саобраћај

Поморски саобраћај

Поштански саобраћај

Аутомобилски саобраћај

Ваздушни саобраћај

9 *Бање, купатила и летовалишта*

10 *Туризам*

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

908(497.1)

УЧНА БИБЛИОТЕКА

1

ЗАДУЖБИНЕ

КАМЕНКА И ПАВЛА БРАЋЕ ЈОВАНОВИЋА

НАША ОТАЏБИНА

ОД

ДР. МИЛОША С. МОСКОВЉЕВИЋА

Каменко и Павле Браћа Јовановићи

БЕОГРАД 1929

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОУЧНА БИБЛИОТЕКА

ЗАДУЖБИНЕ

КАМЕНКА И ПАВЛА БРАЋЕ ЈОВАНОВИЋА

КЊИГА 1.

БЕОГРАД

Штампарија „Св. Сава“, М. Сладековића, Бранкова 16
Телефон 249
1929

11109

908(497.1)

20

НАША ОТАЏБИНА

ОД

Д-РА МИЛОША С. МОСКОВЉЕВИЋА

О. ИНД.:

КАМЕНКО И ПАВЛЕ БРАЋА ЈОВАНОВИЋИ

БЕОГРАД

Штампарија „Св. Сава“, М. Сладековића, Бранкова 16
Телефон 249
1929

9243

САДРЖАЈ

	СТРАНА
I Увод - - - - -	1
II Земља и народ.	
Крашак историски преглед - - - - -	3
Географски преглед	
Положај - - - - -	18
Границе - - - - -	20
Пространство - - - - -	20
Изглед земљишта - - - - -	21
Реке - - - - -	24
Језера - - - - -	28
Клима - - - - -	28
Животињски и биљни свет - - - - -	29
Становништво - - - - -	29
Народност - - - - -	30
Вероисповед - - - - -	33
Занимање - - - - -	34
Писменост - - - - -	35
Југословени у другим земљама - - - - -	37
Насеља - - - - -	38
III Политички део	
Државно уређење - - - - -	49
Финансије - - - - -	54
Народна одбрана - - - - -	58
Народна просвета - - - - -	59
Наука, књижевност, уметност, штампа - - - - -	63
Народно здравље - - - - -	68
Друштвени живот - - - - -	71
IV Привредни део	
Привредне области - - - - -	72

	СТРАНА
1 <i>Пољопривреда</i>	
Природни услови - - - - -	75
Економско-културни услови - - - - -	76
Утицај државе на пољопривреду - - - - -	80
Земљорадничко задругарство и пољопр. синдикати	87
1. Ратарство - - - - -	87
2. Повртарство - - - - -	91
3. Индустриско и трговачко биље - - - - -	93
4. Воћарство - - - - -	97
5. Виноградарство - - - - -	100
6. Сточарство - - - - -	101
2 <i>Шумарство</i> - - - - -	109
3 <i>Рударство</i> - - - - -	110
4 <i>Индустрија и занати</i>	
Индустрија - - - - -	114
Занати - - - - -	121
5 <i>Трговина</i> - - - - -	123
6 <i>Привредне установе</i>	
Новчани заводи - - - - -	128
Осигуравајућа друштва - - - - -	132
Берзе - - - - -	132
Изложбе и вашари - - - - -	132
Коморе - - - - -	132
7 <i>Задругарство и синдикати</i>	
Задругарство - - - - -	133
Синдикати - - - - -	135
8 <i>Саобраћај</i>	
Сувоземни путеви - - - - -	137
Железнички путеви - - - - -	138
Речни саобраћај - - - - -	140
Поморски саобраћај - - - - -	141
Поштански саобраћај - - - - -	142
Аутомобилски саобраћај - - - - -	142
Ваздушни саобраћај - - - - -	142
9 <i>Бање, купатила и летовалишта</i> - - - - -	143
10 <i>Туризам</i> - - - - -	145

СПИСАК СЛИКА

	СТРАНА
1. Преглед поступног ослобођења наше земље (диаграм)	19
2. Упоредни преглед величине главних европских држава (диаграм) - - - - -	21
3. Триглав - - - - -	23
4. Словеначки Алпи - - - - -	24
5. Висина главнијих наших планина - - - - -	25
6. Плитвичка језера - - - - -	27
7. Народности у Југославији (диаграм) - - - - -	31
8. Вероисповести у Југославији (диаграм) - - - - -	34
9. Занимања у нашој земљи (диаграм) - - - - -	35
10. Писменост у нашој држави (диаграм) - - - - -	36
11. Београд - - - - -	39
12. Загреб - - - - -	41
13. Љубљана — стари замак - - - - -	43
14. Сарајево - - - - -	44
15. Сплит - - - - -	46
16. Црногорска народна ношња - - - - -	47
17. Скопље - - - - -	48
18. Државни Грб - - - - -	50
19. Нови и Стари Универзитет у Београду - - - - -	62
20. Дом Српске Краљевске Академије у Београду - - - - -	64
21. Народно Казалиште (Позориште) у Загребу - - - - -	67
22. Дом Црвеног Крста у Београду - - - - -	70
23. Величина разних врста земљишта (диаграм) - - - - -	76
24. Производња пшенице на 1 км ² (диаграм) - - - - -	90
25. Светска производња кукуруза (диаграм) - - - - -	91
26. Воћарство у Југославији - - - - -	97
27. Курс Савеза Здравствених Задруга у Хигијенском За- воду: обука у прскању шљива - - - - -	98
28. Бик двогодац Милована Зечевића из Јунковца - - - - -	103
29. Угледан пчеланик г. Ј. Радовића - - - - -	106
30. Ливница гвожђа (жељезара) у Варешу - - - - -	119

ГРЕШКЕ КОЈЕ ТРЕБА ИСПРАВИТИ.

СТРАНА	РЕД	СТОЈИ	А ТРЕБА
1	13 оздо	сиромашњих	сиромашних
2	4 "	културиог	културног
3	8 озго	слободна	слободне
10	1 "	у којој се,	у којој се
13	6 "	правцима	првацима
15	18 оздо	монархију	монархији
18	11 озго	4000	40.000
18	18 "	240 000	440.000
20	10 "	устро-	аустро-
21	4 "	Земљишта	земљишта
49	3 оздо	1. Државно уређење	Државно уређење
50	6 озго	однесе	донесе
51	8 оздо	Правде, и Вера	Правде и Вера
56	13 "	836,219.934	809,547.496
56	10 "	245,543.825	190,105.055
56	8 "	1.176,105.091	380,835.344
56	5 "	2.798,411.298	99,689.419
56	4 "	цео ред треба	изоставити
56	3 "	187,443,790	99,307.007
56	2 "	цео ред треба	изоставити
56	1 "	70,516.560	56,066.700
71	5 оздо	III	IV
75	2 озго	слабије	слабија
75	8 "	пољопривредних	привредних
75	20 оздо	вајсавршеним	најсавршенијим
83	13 "	велако	велико
83	10 "	прахода	прихода
87	11 озго	радили	радиле
92	17 оздо	Вида	Вода
94	19 "	савез, (картел)	савез (картел),
94	8 "	1,2280	12.280
99	15 озго	износио	износила
108	16 оздо	II ШУМАРСТВО	2. Шумарство
110	18 озго	III РУДАРСТВО	3. Рударство
121	15 оздо	Асфалтних	асфалтних
130	12 озго	5,528.000	5.528,000.000
132	6 "	њихов	њихова
137	14 оздо	гда	где
137	9 "	Ваљево	Ваљево
140	8 озго	таретних	теретних
142	1 оздо	динара	—

I. УВОД.

Као што свако има своје родитеље од којих се родио, тако сваки човек има и своју *отаџбину* или *домовину*, а то је земља у којој је поникао и живи, или у којој целог века живи, па макар се у њој и не родио. И као што сваки човек по самој природи воли своје родитеље и свој дом, тако је сасвим природно да људи воле своју отаџбину или домовину, зато што су се у њој родили и зато што им је она заједнички дом. Али је та наша општа кућа пространа, па је потребно да је сви добро познајемо и да нам је у њој свима добро.

Из наше земље иселило се у далеке крајеве неколико стотина хиљада нашег народа, од којих су многи тамо нашли своју срећу; а многи су се вратили кући, зарадивши тешким трудом нешто новца. То исељавање било је врло велико пре рата из сиромашњих крајева који су били под туђинском управом. Али, на жалост, исељавања има и данас, после ослобођења и уједињења. Ипак, има га много мање и велики број ових исељеника враћа се кући, пошто се увери да су тачне речи нашег великог песника Алексе Шантића, које је некад упутио исељеницима из кршне и сиромашне Херцеговине:

„Остајте овдје! Сунце туђег неба
Неће вас гријат ко што ово грије!
Грци су тамо залогаји хљеба,
Гдје свога нема и гдје брата није...
Од своје мајке ко ће наћи бољу?

А мајка ваша земља вам је ова.
Баците поглед по кршу и пољу,
Свуда су гробља ваших праједова..."

Наша отаџбина је саграђена на милионима ко-
стију наших праједова. Напори и жртве најбољих
синова нашег народа увенчани су успехом и по за-
вршетку Светског Рата поникла је она као *Кра-*
љевина Срба, Хрватца и Словенаца, како се званично зове, или *Југославија*, како се обично, нарочито у иностранству, назива. Она је састављена из многих делова, који су пре тога дуго били одвојени, у њој живи у већини исти народ, али ипак, због раније подвојености, са извесним разликама. Природно је да се због тога међусобно недовољно познајемо, што је било од утицаја на досадашњи развитак наше државе.

Први услов за напредак једне државе јесте да је њена деца воле и да се жртвују за њу. А да би је волела, потребно је прво да је упознају, да сазнају њене природне лепоте и богатства, да добију воље за рад на њеном унапређењу у економском и културном погледу. Тада им она неће бити само кућа коју су од оца наследили, већ сопствени дом, који су они снабдели свачим и дивно уредили за себе и своје потомство.

Велика већина нашег народа врло слабо познаје своју отаџбину. Предратна поколења, уколико су нешто научила у школи, научила су непотпуно, јер су учила земљопис свога ужег завичаја. Па и то недовољно знање током година је изветрило. Ова књига, којом почиње низ издања намењених просвећивању широких народних маса, има за задатак да даде што свестранију и потпунију слику наше државе. У њој се излаже кратка историја постанка њеног, затим географски опис, преглед политичког, економског и културног стања, поткрепљен најновијим статистичким подацима и украшен сликама. Она у најопштијим потезима износи резултат десетогодишњег живота наше уједињене отаџбине.

II. ЗЕМЉА И НАРОД.

Кратак историјски преглед.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (скраћено С. Х. С.) постала је 1 децембра 1918 године, али она није потпуно нова држава, јер је резултат ранијег историјског развитака трију племена југословенског народа, она је завршетак окупљања њиховог око дотле слободна краљевине Србије и Црне Горе.

У државу Срба, Хрвата и Словенаца ушли су као равноправни саставни делови: Краљевина *Србија*, Краљевина *Црна Гора* и југословенске земље које су биле под Аустро-Угарском, а то су: аутономна Краљевина *Хрватска и Славонија*, која је била у ужој вези с Мађарском, Краљевина *Далмација*, која је била аустриска круновина са покрајинском самоуправом, аутономна покрајина *Босна и Херцеговина*, словеначке покрајине под Аустријом: *Крањска* и делови *Корушке* и *Штајерске*, и најзад *Војводина* т. ј. *Банат*, *Бачка* и *Барања*, које су биле под непосредном мађарском управом.

У погледу народносног у ову државу ушли су као претежан део становништва *Срби*, *Хрвати* и *Словенци*, делови истог Југословенског Народа. У основи својој они су племена истог словенског народа, која су, напустивши стару постојбину, где су била у ближој вези са осталим Словенима, дошла подвојена на Балканско Полуострво, па су се другим историјским одвојеним животом, под разним туђинским културним и политичким утицајима, развиле код њих данашње разлике и свест да су засебни народи. Али се већ одавно код сва три племена зачала мисао да треба радити на уклањању свега онога што нас дели и развијати свест да је у општем интересу да живимо као једна културна и политичка целина, као један народ. Данас је остварено политичко јединство, па се поступно уклањају или ублажавају разлике, које су остатак прошлости. Како је постала та ранија подвојеност најбоље ће

се видети из овог кратког прегледа историје сва три племена.

Најмање племе **Словенци** живели су од вајкада као и сад: на крајњем северозападу наше државе, у североисточном делу Италије, у јужном делу данашње Аустрије и западном делу Мађарске, где су се многи, у току векова, претопили у Немце. Они су дошли у данашњи свој завичај у 6. веку по Христу и до уласка у Југославију никад нису имали своје народне државе. У прво време они су, заједно са осталим југословенским племенима, били у ропству Авара (Обра), изумрлог монголског народа. Ослободивши се у 8. веку Авара, Словенци су под својим домаћим војводама признавали власт немачког племена Бавараца, од којих су нешто милом, нешто силом и хришћанску веру почели примати. После Бавараца Словенци су крајем 8 века потпали под франачког¹⁾ цара Карла Великог и словеначка област била је подељена на неколико војводина, које су немачки цареви и краљеви давали на уживање појединим племићским породицама. И тако су Словенци остали у саставу Немачког Царства, одн. Аустрије, кад се она из њега издвојила, изузев кратко време од 1809—1813, кад су словеначке земље биле у саставу Илирске Краљевине, коју је француски цар Наполеон I био створио од отетих аустријских земаља (Крањске, Истре, јужне Хрватске до Саве и Далмације). Пре тога само су још једном Словенци покушали да збаце тешки племићски јарам немачки, а то је било 1573, кад су се крањски сељаци придружили хрватским сељацима, који су се били побунили под Матијом Гупцем.

Али, иако нису имали своје народне државе, Словенци су ипак кроз векове ропства давали јак отпор немачкој навали и нису се понемчили, јер

¹⁾ Франци су били немачко (германско) племе, које се у Француској мешало са полатињеним староседеоцима Галима, а из те мешавине постали су данашњи Французи.

су развили своју културу и своју националну свест. Још у 9 веку, кад су словенски апостоли св. Ђирило и Методије дошли у Панонију код кнеза Коцелја, да проповедају хришћанство на старословенском језику, Словенци су одмах прихватили њихову науку, али је немачко свештенство после смрти Ђирила и Методија протерало из Словеначке њихове ученике и избацило црквене књиге на словенском. тако да се за неколико векова народни језик није чуо у цркви нити читао у књигама. Тек крајем 16 века, кад је протестантски реформаторски покрет у католичкој цркви стигао и у Словеначку, почео је код Словенаца велики књижевни полет на народном језику. Па и кад је реформација угушена, да би одржала уза се народне масе, католичка црква је морала штампати књиге за народ на народном језику, те су се словеначка књижевност и језик отада стално развијали, истина скучени стегамa католичке цркве и државне цензуре. Али под утицајем Велике Француске Револуције, крајем 18 века, и кратког слободног живота у Наполеоновој „Илирској Краљевини“ и словеначка национална свест се разбудила, па су и књижевност и целокупан културни живот добили силног полета и успешно се развијали кроз цео 19 век, нарочито после револуције 1848 године, све до данашњег дана. За то време су Словенци дали великих песника, приповедача и научника као што су: Водник, Враз, Копитар, Прешерн, Цанкар и др., који су словеначкој књижевности извојевали угледно место међу другим словенским књижевностима. Словеначка књижевност била је најмоћније средство за просвећивање народа, буђење и одржавање националне свести и културе, па је зато неколико просветних друштава помагало, издавало и ширило словеначку књигу, тако да су Словенци данас најпросвећенији од свију Јужних Словена.

Хрвати су са осталим Јужним Словенима дошли

на Балканско Полуострво у 6 веку и заузели крајеве источно од Словенаца, отприлике на југ од Купе и Саве и на запад од Врбаса и Цетине. Првих 300 година Хрвати су, као и Срби, живели по жупама, под својим племенским кнезовима, подвлашћеним испочетка Аварима, а после Францима и Византији (Грцима). Прва хрватска држава се почела стварати у далматинском приморју (Далматинска Хрватска), испочетка зависна, а од Томислава, који се 925 г. прогласио за краља и просајединио и Панонску Хрватску, она је постала независна краљевина, са народним краљевима, и така је остала све до 1102 године, кад су због раздора великаша Маџари продрли у Хрватску, победили хрватску војску и убили последњег краља Петра Свачића. Тада су хрватски племићи морали примити за свог краља маџарског краља Коломана, и отада је 400 година Хрватска била у персоналној унији са Угарском т. ј. обе су имале заједничког краља, али су биле самосталне државе; уместо краља управљао је Хрватском херцог или бан, испочетка краљев син или рођак, а доцније из хрватских племићких породица. Током времена све се јаче осећао утицај Маџара и Хрватска је све више постајала саставни део Маџарске. Године 1526 Турци су, после битке на Мохачу, покорили Маџарску и већи део Хрватске, која је остала неко време без краља, док није изабран за хрватског (као и маџарског) краља аустријски надвојвода Фердинанд. Отада па све до 1918 год. хрватски краљеви били су из данестије Хабзбурга. Због сталних ратова са Турском, јако смањена Хрватска дошла је у тешке прилике и мало по мало потпала под јарам бечког апсолутизма, који је основао у Хрватској и Славонији Војничку Крајину, потчињену аустријским војним властима.

Против несносног јарма понемченог племства побунили су се 1573 године загорски сељаци под вођством Матије Гупца. У борби за „старе правиче“

и „слогу сељачку“ њима су се придружили и словеначки сељаци, па су скупа хтели да оснују једну југословенску сељачку државу. Али је буна голо-руких сељака брзо угушена, па је Матија Губец, „сељачки краљ“, посађен на усијан престо и крунисан истом такм круном. После сто година хрватски племићи Петар Зрински и Крсто Франкопан, заједно са неким маџарским племићима, у одбрани својих племићких повластица, сковали су били заверу да уз помоћ Турака ослободе Хрватску бечког апсолутизма и централизма, то јест ничим неограничене владавине аустријских ћесара, који су управу целом царевином били усредсредили у немачки Беч. Али је завера откривена и завереници су 1671 год. погубљени.

После ослобођења Маџарске од Турака, аустријски цареви, које су и Маџари после Хрвата признали за своје, почели су све јаче везивати Хрватску за Маџарску и уводити све крући централизам. Од 1790 до 1848 Хрватска је била потпуно подвргнута маџарској управи. То је доба најкрућег пештанског централизма и најбешњег помаџаривања. Против тога су Хрвати устали 1848 год., па су се под баном Јелачићем заједно са Србима борили за ослобођење од Маџара. Али је после кратке слободе настала још гора реакција, која је, углавном, трајала до 1868 године, кад је између Хрватске и Угарске склопљена т. зв. „Нагодба“, којом су регулисани односи између ове две земље, пошто су пре тога, 1867 г., регулисани односи између Аустрије и Угарске, стварањем двојне аустроугарске монархије.

Својом нагодбом са Маџарском Краљевина Хрватска и Славонија¹⁾ је успела да један део своје некадашње самосталности поврати у виду аутономије. По нагодби краљевином уместо заједничког

¹⁾ Званичан назив био је „Краљевина Хрватска, Славонија и Далмација“, али стварно Далмација није тада била у њеном саставу.

хрватско-маџарског краља т. ј. аустријског цара, управља бан, кога поставља маџарска влада. Хрватска потпуно самостално управља унутрашњим пословима, правосуђем, просветом и црквеним пословима. Шефови тих грана управе су одговорни Сабору у Загребу. У заједничким министарствима у Будимпешти: финансија, пољопривреде, земаљске одбране и трговине имају хрватска одељења. У заједнички сабор у Пешти Хрватска шаље испочетка 22, а доцније 43 посланика. Иако су финансије биле у рукама Маџара, ипак је Хрватска за своје потребе добијала испочетка 2,200.000 форината, а после по 44% од свих прихода са своје територије и њима самостално руковала.

Далмација је покрајина у којој Хрвати чине велику већину становништва и чији је северни део био колевка и најважнији део старе хрватске државе. Како се налази на истакнутом положају према мору, о њу су се отимали разни народи, те је она променила више господара, а највише је била под Млетачком Републиком; последњих 100 година била је под Аустријом, имајући своју покрајинску управу. Град *Дубровник*, који данас спада у Далмацију, раније је са околином био независна држава — република, која је била највећи трговачки центар на Балканском Полуострву и дуго времена једини књижевни и културни центар српско-хрватски. Својом трговином са српским и бугарским државама, а доцније с Турцима и својом вештом политиком Дубровник је успевао да кроз векове сачува своју слободу, све до 1808 године, кад су Французи укинули дубровачку републику. Године 1814 Дубровник је потпао под Аустрију и остао под њом све до 1918 г.

Срби су се од 6 века почели насељавати источно од Хрвата, отприлике до Ибра, па су се доцније ширили даље на исток и југ. У почетку су живели подељени на племена под влашћу Грка (Византије), без икакве своје државне организације. Први др-

жавни организам створен је у горњем сливу Дрине (Југоисточна Босна и источна Херцеговина и Санџак), у крају који се звао Рашка; та држава је била најјача под Часловом средином 10 века. Доцније под крај 10 и у 11 веку развила се српска држава у Зети, која је под краљем Бодином за кратко време била ујединила све српске земље. Али снажна српска држава отпочиње тек од великог жупана Стевана Немање, опет у Рашкој, у другој половини 12 века; она је у почетку била краљевина, а Душан Силни ју је прогласио за царевину, и тада је обухватала највећи део Балканског Полуострва. После Смрти Цара Душана његова држава се пред навалом Турака почела распадати и слабити, док није 1389 на Косову добила главни ударац, а 1459 коначно потпала под Турке.

Црна Гора је српска земља, која је дуго времена имала свој засебан политички живот. У старо време звала се Зета, а назив Црна Гора (Карадаг) дали су јој Турци због многих пораза које су претрпели у њој. Видели смо да је прва српска краљевина основана у Зети, с престоницом у Скадру, а за време Немањића Зетом је обично управљао као намесник наследник престола. По смрти Душановој одметнули су се као самостални господари Зете Балшићи, а кад су они изумрли, почетком 15 века, око Зете се водила борба између деспота Стевана Лазаревића и Ђурђа Бранковића и између Млечића, на чијој су страни били племићи Црнојевићи, који су основали своју владарску династију и управљали зетом под заштитом Млетака до 1499 г. кад су Турци уништили и ову последњу српску државу. Али Турци нису никад могли покорити ратоборна племена српска, која су се склонили у неприступна црногорска брда. После 200 година владика Данило Петровић-Његош (1697—1735) преузео је и световну власт над црногорским племенима и после успешних бораба с Турцима створио црногорску државу,

у којој се, државна власт једва осећала, јер је племенски живот био јачи од државног угледа. Владике су управљале Црном Гором до 1851 године, кад се Данило I прогласио за кнеза. Његов наследник Никола I прогласио је Црну Гору 1908 г. за краљевину, коју су крајем 1915 г. окупирали Аустројанци, а 26 новембра 1918 Велика Народна Скупштина у Подгорици свргла је династију Петровића-Његоша и прогласила уједињење са Србијом.

Босна и Херцеговина је област у којој су Срби и Хрвати одувек били измешани. Она је делимично потпадала и под српску и под хрватску државу, а највише је имала своју посебну државу. У 10 и 11 веку Босна је највећим делом била саставни део српске државе. У првој половини 12 века Маџари су, после Хрватске, продрли и у Босну, чији су банови признавали врховну власт маџарску. Од првих банова био је чувен савременик Немањин *Кулин*, који се још и данас помиње у народу. Најзначајнија је била банска династија Котроманића, која је проширила и оснажила своју државу. Бан *Тврђко I*, савременик кнеза Лазара, прогласио се 1377 за краља Босне и Србије, која је после смрти Душанове почела била пропадати. Али после смрти Тврћкове, под владом његових потомака, који су се отимали о власт, Босна је, притиснута између Турака и Маџара, све више губила своју самосталност, док је није 1463 сасвим преправило турско море. Нешто доцније, 1482 године, потпала је под Турке и Херцеговина, а то је део тадашње Босне, којом је владао херцег Стеван Вукчић Косача, по коме је и остао назив Херцеговина.

Године 1875 букнула је у Херцеговини и босанској Крајини буна против Турака, што је изазвало српско-турски и руско-турски рат 1876—78 год., који су се завршили окупацијом Босне и Херцеговине 1878 год. од стране Аустро-Угарске. Окупација је 1908 год. претворена у анексију (пот-

пуно присаједињење), а 1918 године ови крајеви су ослобођени и ушли у састав данашње наше државе.

Војводина није никад била самостална држава. У њој је било Срба од првих времена, а у већим масама почели су се досељавати после косовског пораза. У 16 веку за једно кратко време Срби су у Војводини били независни под својим царем Јованом Ненадом, чија је престоница била Суботица. Највећи део Срба доселио се у Срем, Банат, Бачку и Барању под својим патријарсима, крајем 17 века и у првој половини 18 века. Они су имали црквену и школску аутономију. Године 1848, побунивши се против Маџара, уз помоћ србијанских добровољаца, Срби су прогласили „Српску Војводину“, која је требала да обухвати Срем, Банат, Бачку и Барању, али је ова Војводина, без Срема, била од 1840—60 само једна аустројска административна област. Испочетка чисто српски крај, Војводину су од 18 века почели насељавати Немци и Маџари.

Рад на уједињењу. Покушаја за стварање заједничке државе било је неколико у прошлости. Први је још из 9 века, кад је хрватски кнез Људевит Посавски подигао 1019 год. устанак против Франака и у својој држави ујединио делимично Хрвате, Словенце и Србе Тимочане. Сто педесет година доцније српски кнез Часлав у својој пространој држави имао је доста и Хрвата. Босански краљ Тврћко I радио је на томе да створи једну јаку југословенску државу, која би могла зауставити турску навалу. И он је заиста створио велику и јаку државу и назвао се „Краљ Рашке, Босне, Далмације, Хрватске и Приморја“, али је смрт његова омела довршење ове замисли.

С падом скоро свих српско-хрватских земаља под турску власт за читавих четири стотине година онемогућен је сваки покушај стварања заједничке

државе. Једино је Аустрија, протеравши Турке преко Дунава, стално покушавала да под својом влашћу уједини све Југословене.

Али је остао један комадић слободне српско-хрватске земље; то су била црногорска кршна брда, из којих су, и без праве државне организације, излетали соколови, носећи заставу слободе међу заробљену браћу за читавих четири стотине година. Други још мањи комадић који је у једно време био једина слободна народна држава, била је Дубровачка Република. Иако мала, она је имала врло развијену књижевност и културу, и њени књижевници су проповедали јединство Срба и Хрвата, говорећи да они пишу „словински“, што одговара данашњем називу „југословенски“. Под утицајем дубровачких књижевника и далматински књижевник Андрија Качић Миошић је проучавао историју „словинског“ народа, па је, по угледу на народне песме, у својим песмама опевао прошлост не само Срба и Хрвата већ и Бугара, као племена једног истог народа. Његове песме, које су се као и чисто народне казивале уз гусле, а и данас се певају, учиниле су много за учвршћивање идеје нашег народног јединства у Далмацији, па и у другим западним крајевима.

Стварни рад на народном уједињењу почиње у Србији 1804 године, кад је Карђорђе дигао устанак на Турке и ослободио Шумадију и околне крајеве од Дрине до Тимока и од Саве и Дунава до Копаоника и Алексинца. После кратке окупације турске од 1813 год. његово дело наставио је кнез Милош Обреновић, који је успео да Турска 1830 год. призна Србију за аутономну кнежевину и да јој 1833 год. врати 6 округа: крајински, тимочки, моравски, алексиначки, крушевачки и подрински. Србија је плаћала Турској годишњи данак, а у унутрашњој управи била је самостална. Његов син, кнез Михаило, успео је да без крви добије турске тврђаве у Србији:

Београд, Шабац, Соко, Ужице и Кладово. Под њим је Србији био високо порастао углед код свих Јужни Словена, који су у њој гледали природног вођу, који ће их ослободити и ујединити. У том циљу је одржавао присне везе са Црном Гором и народним правцима и родољубима у Босни, Хрватској и Војводини, без обзира на веру, а са Бугарима је склопио 1867 г. уговор о стварању заједничке државе. У циљу ослобођења свих хришћана од Турака склопио је био савез и са Грцима и Румунима. Али овај рад је кварио планове Аустрији и претио њеном опстанку, зато је 1868 г. кнез Михаило погинуо од завереника.

Године 1875 плануо је устанак у Херцеговини и Босни; Србија и Црна Гора похитале су 1876 г. браћи у помоћ, сматрајући да је наступио час ослобођења од Турака. Али су Србији на Берлинском Конгресу велике силе доделиле само четири округа: нишки, пиротски, врањски и топлички. Црна Гора је добила један део Херцеговине и излаз на море, а Босну и Херцеговину је окупирао Аустро-Угарска. Године 1882 Србија је проглашена за краљевину. После два балканска рата 1912—1913 г. Србија и Црна Гора су успеле да ослободе Стару Србију и северну Македонију до иза Битоља, Ђевђелије и Струмице. А кад је завршен Светски Рат 1914—1918 год. са Србијом су се, поред Црне Горе, ујединиле и остале југословенске покрајине, које су ослобођене аустро-угарског ропства.

Уколико су снага и углед Србије расли, утолико је и идеја народног јединства јачала међу Србима, Хрватима и Словенцима. Војвођански Србин, књижевник и народни просветилац, Доситије Обрадовић, први министар просвете обновљене Србије, још и пре њеног ослобођења проповедао је идеју југословенског јединства. То су исто чинили Вук Караџић, црногорски владика Петар II (Владика Раде) и Ђуро Даничић. А код Хрвата национални

Чиб. 9249
1872

препород почиње тридесетих и четрдесетих година прошлог века „Илирством“ Људевита Гаја. Гај је био свестан да Хрвати сами за себе не могу опстати, већ да се само сви Срби, Хрвати и Словенци као један народ под заједничким именом Илира¹⁾ могу успешно културно и политички развијати. И он је у хрватску књижевност, по угледу на Вука Караџића, увео херцеговачко наречје. Илирском покрету, поред истакнутих Хрвата, пришли су и многи Срби и Словенци. Идеја народног јединства, коју је „Илирство“ проповедало, нашло је најбољег израз 1848 године, када су се Срби и Хрвати, заједно са добровољцима из Србије, борили против Маџара. За време реакције у Аустрији од 1849—1860 наступио је застој у јачању идеје народног јединства, али од шездесетих година настаје нова ера југословенства, под вођством просвећеног ђаковачког бискупа Јосипа Штросмајера. Његовом помоћи основана је 1866 године Југословенска Академија Знаности и Умјетности у Загребу, чији је задатак био да ради на културном уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца. Али Штросмајер је помишљао и на политичко уједињење, због чега је одржавао везе са српским кнежевима Михаилом и Николом.

Југословенство владике Штросмајера прикупило је око себе највеће умове хрватске и у његовом знаку развијао се сав културни живот Хрватске до осамдесетих година, кад је опет завладала политичка реакција бана Куена Хедервари, а с њом су се и односи међу Србима и Хрватима били јако заоштрили. Овако стање трајало је двадесет година, а чим је реакција попустила и српско-хрватски односи почели су се нагло поправљати, тако да су 3 октобра 1905 год. опозициони посланици Срби и Хрвати из Хрватске, Далмације и Истре створили „Ријечку Резолуцију“, којом је ударен темељ зајед-

¹⁾ Илири су били народ који је у нашој држави живео пре досељења наших предака. Њима су сродни данашњи Арнаути.

ничкој борби против аустро угарске управе, а исте године последица тога било је оснивање Српско-Хрватске Коалиције, која је повела праву националну југословенску политику, с крајњим циљем ослобођења и уједињења свих Југословена. После анексије Босне, када су 1909 год. 53 угледна Србина оптужени за велеиздају, њих су бранили најугледнији Хрвати, и то је још више учврстило српско-хрватско братство. Углед Српско-Хрватске Коалиције нарочито је порастао кад је исте године добила парницу у Бечу против професора Фридјунга, који је по упутствима бечке владе оптужио коалицију за везе са Србијом.

Велике победе Краљевине Србије у Балканском Рату високо су јој подигле углед код Југословена у Аустро Угарској и силно ојачале жељу и покрет за уједињењем, који је подржавала Народна Одбрана, удружење за рад на ослобођењу целог нашег народа. Идеја народног јединства је најразвијенија била у Далмацији, али је српска, хрватска и словеначка омладина у целој аустро-угарској монархији била одушевљена југословенством, а предњачила јој је омладина у Босни, која је била и најхрабрија и најактивнија, па је прва отпочела атентате на туђинске управљаче, док најзад Гаврило Принцип и другови нису убили Франца Фердинанда и тиме дали повод за крвави Светски Рат, који је донео слободу и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца.

Коначно уједињење. Кад је 1914 године почео рат са Аустро-Угарском отпочело је и остварење коначног уједињења. Већ 7 децембра 1914 године, после сјајних победа српске војске и изbacивања аустро-угарске војске преко границе, српска Народна Скупштина је изјавила да је циљ даљег рата ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Да би ту борбу оправдали и помогли, објављивали су угледни српски, хрватски и словеначки

емигранти из Аустроугарске 1 маја 1915 год. у Лондону, Југословенски Одбор, који је као представник Југословена под Аустро-Угарском упутио свима савезницима проглас, у коме је изјавио да су Срби, Хрвати и Словенци један народ, који жели да створи заједничку независну државу из свих крајева у којима живи.

У јануару 1916 год. основана је у Русији од Југословена, аустриских заробљеника, I Југословенска Добровољачка Дивизија, а у септембру исте године Добровољачки Корпус Срба, Хрвата и Словенаца. Обе добровољачке јединице бориле су се на руско-бугарском фронту у Добруци.

Покрет за уједињењем био је обухватио и народ у самој Аустроугарској, тако да су се за јединство изјасниле и странке које су раније биле непријатељски расположене према Србима. Др. А. Корошец је у бечком парламенту 30 маја 1917 год. тражио у име српских, хрватских и словенацких посланика уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца Аустроугарске у једну слободну демократску државу под жезлом хабзбуршке монархије. На дан 20 јула 1917 год. српска влада и Југословенски Одбор саставили су и објавили знамениту Крфску Декларацију, која је нека врста устава будуће Југославије, јер су у њој изнета основна начела за стварање и уређење заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца.

Улазак Америке у рат омогућио је победу наших савезника, а десета тачка изјаве њеног просвећеног и праведног председника Вилсона о циљевима рата значила је остварење југословенских идеала, јер се он у њој изјаснио за деобу Аустроугарске; та изјава давала је могућност свима њеним народима за самосталан развитак.

2 септембра 1918 год. започела је офанзива на Солунском Фронту и српска војска је с југословенским добровољцима пробила бугарски фронт, за

кратко време ослободила Србију и Црну Гору и прешла на територију Аустроугарске. 6 октобра исте године основано је Народно Веће Срба, Хрвата и Словенаца, које је 19 октобра објавило да преузима вођење народне политике и тражи уједињење целокупног народа Словенаца, Хрвата и Срба у једну независну државу. 23 октобра Хрватски Сабор је прекинуо све државо-правне везе Хрватске, Славоније и Далмације са Аустријом и Угарском и признао Народно Веће као врховну власт Државе Срба, Хрвата и Словенаца, коју су сачињавале све наше земље под Аустроугарском сем Војводине, а 24 новембра Народно Веће је донело одлуку о уједињењу са Србијом.

Црногорска Велика Народна Скупштина у Подгорици прогласила је 26 новембра 1918 год. уједињење Црне Горе са Србијом. Народна Скупштина у Новом Саду одлучила је 25 новембра да се Бачат, Бачка, Барања и Срем уједине са Србијом.

Изасланство Народног Већа у Загребу стигло је 26 новембра у Београд, а 1 децембра 1918. год. Престолонаследник Александар као регент, одговарајући на адресу Већа, прогласио је уједињење Краљевине Србије са независном Државом Срба, Хрвата и Словенаца у јединствено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. Од тога дана правно постоји данашња наша држава и 20 децембра образована је прва влада уједињење краљевине.

Уједињење нашег народа и стварање заједничке државе с њеним границама потврђено је и уговорима о миру, и то: 28 јуна 1919 Версајским уговором с Немачком, 10 септембра 1919 г. Сенжерменским уговором с Аустријом, 27 новембра 1919 г. Нејским уговором с Бугарском, 4 јула 1920 г. Тријанонским уговором с Угарском, 10 августа 1920 г. Севрским уговором с Турском и 12 новембра 1920 г. Рапалским уговором с Италијом.

На Видовдан 28 јуна 1921 год. Уставотворна

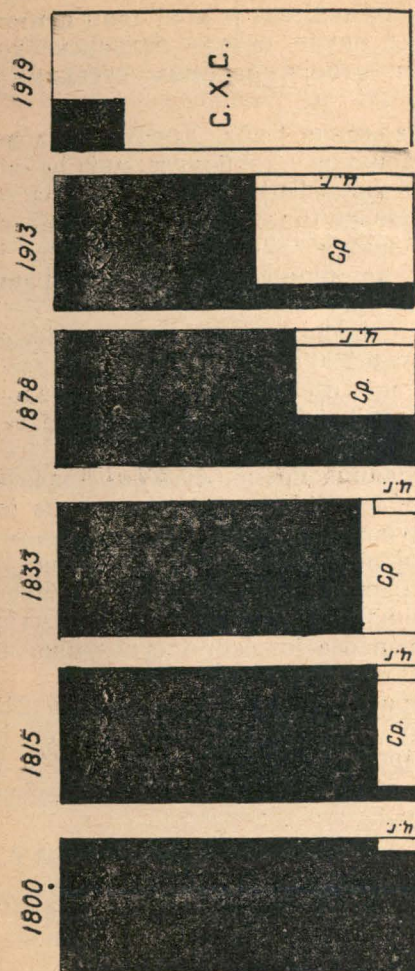
Скупштина изгласала је први устав, којим су ударени основи државног уређења. Овај устав вредео је до 6 јануара 1929 г. кад је Краљевом прокламацијом народу привремено укинут.

Пошто су Србија и Црна Гора послужиле као језгро за образовање данашње Краљевине С. Х. С., ако пођемо од 1800 године, кад је Ц. Гора једино била слободна, онда поступни пораст наше народне државе овако изгледа:

		Пространство	Број становника.
1800	Ц. Гора	3.000 км. ²	4.000
1815	{ Ц. Гора	3.000 "	{ 50.000
	{ Србија	24.440 "	{ 250.000
1833	{ Ц. Гора	3.000 "	{ 65.000
	{ Србија	37.740 "	{ 650.000
1878	{ Ц. Гора	9.000 "	{ 170.000
	{ Србија	48.000 "	{ 1,750.000
1913	{ Ц. Гора	12.000 "	{ 240.000
	{ Србија	87.000 "	{ 4,500.000
1918	С. Х. С.	249.947 "	12,000.000

Географски преглед.

Положај. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца налази се већим делом на Балканском Полуострву, а мањим делом у Средњој Европи. Као веза између Европе и осталог Балканског Полуострва, а преко њега с Азијом, она заузима необично важно место у географском, саобраћајном и политичком погледу. Преко земљишта наше државе одувек су водили светски путеви, којима су се кретали велики војни походи многих народа. Моравско-вардарска долина, која Југославију пресеца од севера до југа, природан је пут за економско, културно и политичко продирање. Отуда је наша отаџбина од памтивека била лаком мамац за све освајаче и поприште крвавих ратова. Тиме се, поред осталог, и може објаснити досадашња поцепаност Јужних

■ неослобођено
□ ослобођено (Ср = Србија, Ц.Г. = Црна Гора)

Сл. 1. — Преглед поступног ослобађања наше земље.

Словена и слабост њихових држава. Данас је Југославија и положајем и унутрашњом снагом најјача балканска држава; она је природни центар око којег имају да се окупе остале балканске државе ради заједничког отпора лакомим суседима и великим силама.

Границе. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца има облик неправилног четвороугла, чија је најдужа страна западна а најкраћа јужна. Најдуже растојање је од устро-талијанске границе до Ђевђелије износи у правој линији 950 км., а најкраће је од Боке Которске до румунско-мађарске границе и износи само 400 км.

Најдужа је западна граница, према *Италији*, која на суву износи 236 км., а на мору у правој линији 550 км., а ако се рачуна морска обала онда свих 1541 км., јер је обала врло извијугана, са многобројним острвима.

На северу граница према *Аустрији* износи 257 км., а према *Мађарској* 570 км. Ова граница је највећим делом сувоземна, само малим делом иде према Мађарској по рекама Мури и Драви.

На истоку граница према *Румунији* износи 542 км., и то половина иде Дунавом; према Бугарској износи 456 км. и сва је скоро сувоземна, изузев неколико километара Тимоком.

На југу граница према *Грчкој* износи 245 км. и само је преко Дојранског и Преспанског Језера водена; према *Арбанији* граница износи 446 км. и водена је донекле, Црним Дримом, Скадарским Језером и Бојаном.

Конечно су границе утврђене уговорима о миру с појединим суседним државама.

Пространство. Југославија је пространа 249.947 квадратних километара или скоро 25 милиона хектара и по величини је дванаеста држава у Европи, а двадесет осма у целом свету. Од ње су у Европи по пространству веће ове државе, поређане по вели-

чини: Русија, Француска, Шпанија, Немачка, Шведска, Финска, Пољска, Норвешка, Велика Британија (Енглеска) (без колонија), Италија и Румунија.

Изглед Земљишта. Југославија је претежно брдовита, планинска земља, јер висија износи $\frac{4}{5}$, а

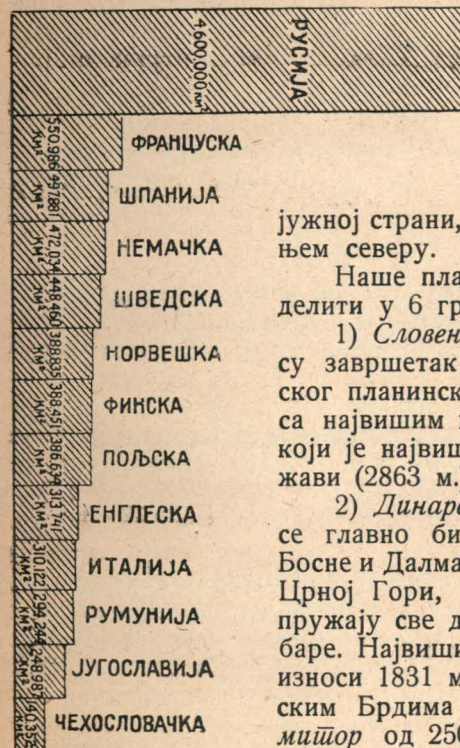
низија само $\frac{1}{5}$ целокупног просторства. Брдовити предели се простиру у главном најјугозападној и

јужној страни, а низина на крајњем северу.

Наше планине можемо поделити у 6 група.

1) *Словеначки Алпи*, који су завршетак главног европског планинског система, Алпа, са највишим врхом *Триглавом*, који је највиши и у целој држави (2863 м.).

2) *Динарске планине*, чије се главно било пружа између Босне и Далмације и завршава у Црној Гори, а огранци му се пружају све до Ибра и Колубаре. Највиши врх на Динари износи 1831 м., а у црногорским Брдима највиши је *Дурмишор* од 2500 м. Главна одлика овог планинског система је у томе што је земљиште кршевито и кречно (крас, карст) оскудно рекама, водом и биљним светом, са кратким рекама понорницама, пећинама и вртачама (левкастим мањим увалама). Тако је земљиште у већем

Са. 2. Упоредни преглед величине главних европских држава.

делу Словеначке, западном делу Хрватске, у целој Далмацији, западној Босни, Херцеговини и Црној Гори. Само у источној Босни планине су шумовите и богате пашњацима и рудним благом.

3) *Пиндско-шарски систем* сачињавају планине западног дела Јужне Србије, према Арбанији. Оне су покривене густим шумама и пашњацима (сува-тима), а највиша је *Шара* планина, чији вис Љуботен достиже 2510 метара.

4) *Родойском систему*, који у нашу државу улази из Бугарске, припадају планине источног дела Јужне Србије, које се пружају дуж Вардара, па уз Мораву улазе и у средњу и западну Србију, допирући све до Авале и Цера. Највиши врхови су: на југу *Периштер* (2532 м.) и *Кајмакчалан* (2525 м.), а на северу *Суво Рудиште* на *Којаонику* (2140). Овај планински систем је испресецан речним долинама и котлинама, богат шумама, пашњацима, рудама и лековитим изворима.

5) *Балкански систем* испуњава гранични предео према Бугарској до Јужне Мораве. Највећа је *Шара Планина*, чији највиши врх *Миџор* достиже 2186 м., а најсевернији врх је *Ршањ* (1560 м.). Ове планине су богате рудним благом.

6) *Карпатски систем* заузима северо-источни део Србије, куда улази преко Дунава из Румуније. Ту су најважније планине *Кучајске*, *Хомолске* и *Мироч*. Ове планине су покривене густим шумама и богате су разним рудама, све до злата и сребра.

Равнина заузима отприлике $\frac{1}{4}$ целокупне површине од чега је највећи део т. зв. Панонска Низија, која је остатак од некадашњег мора, а то је равница поред Саве, Драве, Дунава и Тисе, у Банату, Бачкој, Барањи, Срему, Славонији. На њу се настављају равнице поред Саве и њених притока у Хрватској и северној Босни, и поред Саве, Дунава, Мораве, Вардара, Пека, Тимока у Србији (Мачва, Посавина, Тамнава, Стиг, Поморавље и др.).

Равно земљиште налазимо и без великих река, често на већим висинама. То су т.зв. *поља*, као Љуб-

Сл. 3. — Триглав.

љанско, Сарајевско, Попово (у Херцеговини), Ливљанско, Гламочко, Купрешко (у Босни), Имотско

Дужина највећих наших река види се из овог прегледа:

Дунав кроз нашу држ. 591 км. (а цела дуж. 2.900 км.).	Вардар кроз нашу држ. 285 км.
Сава 939 км.	Босна 275 км.
Морава (с. Јуж. Моравом) 512 км.	Врбас 253 км.
Дрина (с Таром) 461 км.	Запад. Морава 248 км.
Драва кроз нашу држ. 406 км.	Ибар 241 км.
Купа 290 км.	Неретва 230 км.
	Уна 212 км.
	Тиса кроз нашу држ. 163 км.

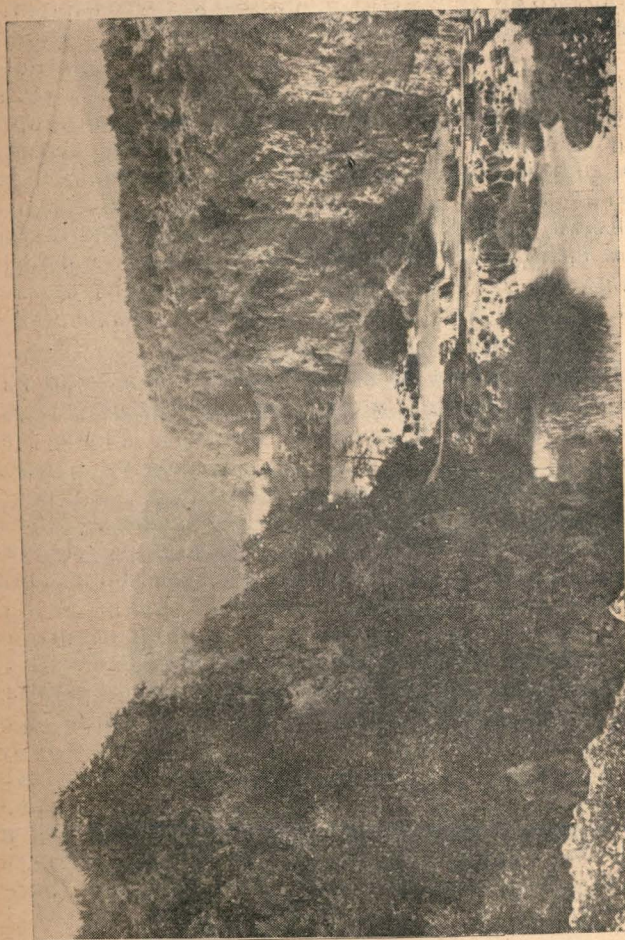
Од већих река пловне су: Дунав, Тиса, Сава (од Сиска), Драва (од Барча), Неретва (од Метковића), Крка (од Скрадина), Зрмања (од Обровца), Ријека код Дубровника, Бојана и Тамиш од Панчева.

Наше реке већином имају велике падове, често са величанственим водопадима (слаповима), као што су на Крки код Скадрине, на Цетини и код Јајца, на Пливи. Велика количина воде и високи речни падови и слапови представљају моћну снагу, која се може употребити за покретање машина. Цени се да водена снага у нашој земљи износи близу 3 милиона коњских снага при најнижем водостају, а око 9 милиона при највишем. Од целе те огромне снаге данас је искоришћено свега 165.685 коњ. снага у 100 електричних централа. Ова водена снага (без понорница) овако је распоређена по покрајинама:

	Јачина коњ. снага		Искоришћено коњ. снага
	најнижи водостај	највиши вод.	
Србија	1.265.538	3.796.974	7.529
Босна и Херцег.	621.141	1.864.423	11.350
Хрватска и Слав.	356.836	1.010.568	6.240
Црна Гора	280.089	840.257	(?)
Словеначка	260.089	780.224	70.836
Војводина	159.280	477.840	130
Далмација	59.700	179.100	69.600
СВЕГА	2,982.922	8,949.086	165,685

Водена снага појединих већих река при најнижем водостају износи: Дунав 870.800 коњ. снага, Драва 391.500, Морава (с притокама) 380.500, Сава 265.350, Босна 136.250, Вардар 106.350, Неретва 93.500, Уна 92.000, Врбас 90.200.

Водена снага представља огромно богатство наше отаџбине, која ће кад се буде у великој мери

Сл. 6. Плитвичка Језера.

искоришћавала, много допринети економском и културном подизању земље.

Језера. У Југославији има око 80 језера, која су сва слатководна, богата рибом и привлачна својом лепотом. Највећа су: *Пресјанско* (288 км²) и *Охридско* (270 км²) у Јужној Србији; ово је друго нарочито чувено са своје рибе, јегуље и пастрмке. По народној песми Краљевић Марка иде чак из Прилепа у Охрид по рибу за своју славу. На граници Црне Горе и Арбаније је *Скадарско Језеро (Блајто)*, пространо 356 км², које је такође врло богато разноврсном рибом. Словеначка има неколико малих планинских језера, од којих су најчувенија *Бледско* и *Бохинско*, која служе као удобна летовалишта богатом свету. У Хрватској (Лици) налазе се чувена *Плићвичка Језера*, којих има 16, а поређана су степенасто једно над другим и повезана величанственим водопадима, у густој шуму.

Клима. Пошто се наша држава делимично налази у близини два мора, а већим делом је удаљена од мора и растављена високим планинама, то има и две различне климе: *приморску* (средоземну) и *континенталну* (сувоземну).

Приморска клима се осећа у крајевима поред Јадранског Мора: у хрватском Приморју, Далмацији, једном делу Херцеговине и Црне Горе. Под утицајем Јеђејског Мора приморска клима је и у доњем делу вардарске долине, око Дојранског Језера и Струмице, а њен дах се осећа све до Скопља. Ова клима одликује се сувим и врло топлим летима, благим и влажним зимама. Снега ретко има, ако кад и падне брзо се истопа. Кише има преко целе године у изобиљу. Два су главна ветра: *бура*, сув зимски ветар, који дува са Динаре, јако узбурка море и наноси велику штету; *широко (југо)*, јак и топал јужни ветар, који доноси кишу. У крајевима са приморском климом и биљни свет је друкчији него у осталој земљи.

Континентална клима се осећа у осталим крајевима, али је она блажа него у другим континен-

талним (удаљеним од мора) европским земљама, јер има умерено топла лета и умерено хладне зиме, са већим и дуготрајним снеговима само по планинама. Зима је најоштрија на северу у равницама, које су отворене јаким ветровима. Најјачи ветар је *кошава*, који дува са југоистока у североисточним крајевима; *горњак*, северозападни ветар, доноси кишу. У планинским пределима налазе се мање области, опкољене планинама и заклоњене од јаких ветрова; оне се зову *жује* и имају климу много блажу него њихова околина. Одликују се dobrим виноградима и чувеним винима. Такве су жупе: Словенске Горице, Жупа код Александровца (крушевачка област), Тетовско Поље, Метохија и др.

Животињски и биљни свет. У нашој држави има преко 20.000 разних врста крупних и ситних животиња. Оне су, у главном, исте као и у осталим балканским земљама. У јужним крајевима и у приморју има неких врста којих нема у осталој земљи. Тако нпр. на неким далматинским острвима сачувао се *шакал* (чагаљ), животиња сродна вуку и псу; у Јужној Србији има *бивола*; *магарци* и *мазге* се гаје у јужним и југозападним крајевима; *медведа* има врло мало само у високим планинама.

Биљни свет је врло разноврсан. У нашој земљи има неких биљака којих нема нигде у свету. По количини има највише шумског дрвета, јер шуме покривају 30 од сто целокупног земљишта, затим усевног биља, које заузима 45% земљишта. У крајевима куда допире утицај приморске климе расте разно „јужно воће“, као: смокве, маслине, лимуни, бадеми, нарови (шипци).

Становништво.

Број. Према државном попису од 31 јануара 1921 год. у нашој земљи било је тога дана 12 милиона 17 хиљада и 323 душе, од којих 5 милиона, 893 хиљаде 547 мушких, а 6 милиона 123 хиљаде

776 женских; значи да је било 230.229 женских више него мушких, што је последица рата, у коме је страдало више мушких него женских. По броју становника Југославија долази у Европи на десето место. У њој просечно долази по 48 становника на 1 квад. километар, док у Бугарској 42, Грчкој 39, Румунији 52, Аустрији 77, Маџарској 85, Чехословачкој 96, Немачкој 126, Русији 17, Белгија 256.

Како је становништво распоређено по покрајинама види се из ове таблице:

Покрајина	Површина у км ²	Број становника	На 1 км ²
Србија	95.667	4,129.638	43
Црна Гора	9.668	199.857	21
Босна и Херцегов.	51.199	1,889.929	37
Далмација	12.732	621.429	49
Хрватска	43.822	2,739.593	63
Словеначка	16.197	1,056.464	65
Војводина	19.702	1,380.413	70
СВЕГА:	248.987	12,017.323	48

Попис становништва обично се врши сваке пете или десете године, али приближно можемо израчунати колико данас има становника. Ако узмемо да је просечни годишњи прираштај 1,5‰, колико је износио у предратној Србији, онда би на крају 1928. год. било 13,250.000 душа.

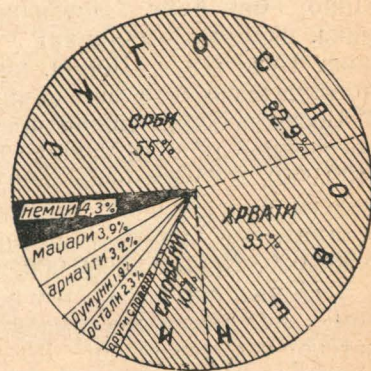
Народност. Претежну већину (83%) становништва чине Југословени т. ј. Срби, Хрвати и Словенци, а поред њих има и других Словена (Чехословака и Руса), затим Немаца, Маџара, Арнаута, Румуна, Цигана и др. Број појединих народности у нашој држави овако је распоређен:

Народност	Број	%	Народност	Број	%
Југословени	9,971.654	82,9%	Румуни	229.398	1,9%
Словени	174.466	1,5%	Јевреји	64.159	0,5%
Немци	513.474	4,3%	Талијани	12.825	0,1%
Маџари	472.409	3,9%	Други	137.209	1,2%
Арнаути	441.740	3,7%			

Срби, Хрвати и Словенци чине један југословенски народ, а разликују се тиме, што су се до ства-

рања ове државе у главном развијали самостално политички и културно, затим Срби су православни (сем нешто католика у Далмацији), а Хрвати и Словенци католици; Срби употребљавају ћирилицу у књигама, а Хрвати и Словенци латиницу; Словенци су своје наречје (диалекат) узели за књижевни језик, а Срби и Хрвати имају заједнички књижевни језик.

Првобитно су се Срби, Хрвати и Словенци врло мало разликовали, и кад су дошли на Балканско Полуострво нису ни имали садашњих својих имена. већ је свако од многобројних племена имало своје име. Разликовали су се највише по наречјима истог језика којим су говорили. Словенци су говорили *кајкавским* диалектом, којим сем њих данас говоре и у северозападној Хрватској. Зове се тако што се место *шћа* каже *кај*. Поред тога Словенци имају место гласова *ћ, ђ, цр, у*, у неким речима *ч, ј, чр, о*, нпр.: *свеча* (свећа), *меја* (међа), *чрн* (црн), *рока* (рука), *но-го* (ногу) и слично. Хрвати су говорили нај-

Сл. 7. Народности у Југославији.

више *чакавски*, који се говор некад простирао много даље на исток, а сад се ограничио само на Истру, југозападну Хрватску, кварнерска и далматинска острва и нека места далматинског приморја. Овај диалекат се зове *чакавски* зато што се у њему *шћа* каже *ча*, а има још неких својих особина. Срби су говорили само *штокавски*. Али због великог померања становништва пред навалом Турака *штокавски* је продро далеко на запад и север и сузбио *кајкавски* и *ча-*

кавски, тако да сад многи Хрвати говоре и што-кавски и кајкавски.

Иако Срби и Хрвати пишу једним језиком, ипак има једна привидна разлика: образовани Хрвати говоре и пишу *јекавски* т. ј. кажу *дјело, вјешар, сјесити*, а Срби у Србији и Војводини *дело, ветшар, сесити*, али у западним крајевима и Срби, као и Хрвати, говоре и пишу *јекавски*, а то је чинио и отац српске књижевности, Вук. Ст. Караџић, јер се тако и данас говори и у западној Србији.

Словенци живе у Словеначкој, а само по већим варошима има их и у осталим крајевима, где раде као радници или чиновници. У Србији и Црној Гори нема Словенаца и Хрвата (сем чиновника, радника и војника), у Војводини поред Срба живе Буњевци и Шокци, који су католици, па се у последње време и они почињу називати Хрватима. У Босни и Херцеговини претежну већину чине православни Срби (829.000), Хрвата је много мање (400.000), а Муслимани (589.000) у већини нису племенски опредељени. У Далмацији Срба има 100.000, а остало су Хрвати. У целој држави Срба има око 5,500.000, Хрвата 3,500.000, Словенаца 1,024.761.

Немци живе у густим масама у Војводини, затим у појединим местима у Срему, Славонији, Хрватској и Словеначкој. Досељени су у 18 веку из Немачке, после ратова с Турском, кад су ови крајеви, плодни а ненасељени, ослобођени од Турака. После окупације Босне, Аустрија је почела насељавати Немце и у Босни, где су они основали неколико врло напредних колонија, које могу послужити за углед околном становништву.

Маџара има највише у источној Бачкој и северном Банату, а њихових насеља има и у Срему и Славонији. И они су се почели прво насељавати у 18 веку, а у последње време их је Маџарска систематски насељавала по Војводини, да би је што пре претворила у чисто маџарску покрајину.

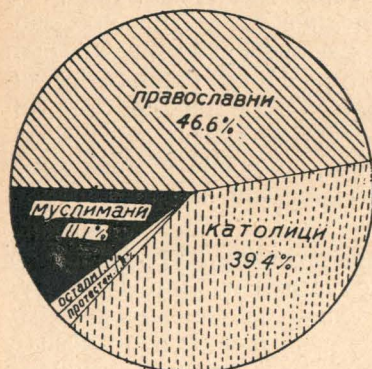
Арнаути живе у Јужној Србији, на Косову, Метохији и крајевима ближе граници Арбаније, око Ђаковице, Призрена и Дебра, где су се населили кад су крајем 17 и у 18 веку велике масе Срба под својим патријарсима напустиле ове крајеве и отселили се у Угарску. Има их нешто и у Црној Гори. Међу данашњим Арнаутима има много породица српског порекла, које су у тешким данама турске управе морале примити веру, ношњу, обичаје и језик своје околине, да би тако сачувале свој живот и имање.

Румуна има две врсте: прави Румуни или *Власи* живе у Банату и у североисточном куту Србије. У Банат су се у 18 веку спустили из Ердеља, откуд их је привукла плодна банатска равница, а у Србију су дошли преко Дунава, али се и не осећају као засебан народ, једино што говоре румунски; *Куцовласи* или *Цинцари* живе у већим масама у битољској и брегалничкој области, а има их по варошима и у осталој држави. Сви ови Румуни су потомци поромањених (полатињених) староседелаца, које су Југословени затекли у нашој земљи и највећим их делом претопили.

Чеси, Словаци и Русини (Малоруси) су насељени у 18. веку, онда кад је Аустрија почела колонизовати опустелу Војводину. Чеха има у Хрватској и Славонији по селима, а Словаци живе у Бачкој, Срему, Славонији и Хрватској и има их с Чесима око 140.000. (Главна им је место Бачки Петровац). *Русина* има 35.000, а живе у Бачкој, (главно им је место Руски Крстур), Срему, Славонији и Босни (Бањалучка област).

Вероисповед. У нашој држави три су главне вере: *православна, католичка и муслиманска*, а сем њих имају још *протестантска* (евангелисте, лутерани), *мојсијевска* (две секте). Поред католика имају и *старокатолици*, који не признају папу за црквеног поглавицу, и *унијатски* или *гркокатолици*, а то су православни који признају папу.

Православни су: Срби, Румуни и Грци; католици су: Хрвати, Словенци, Немци. Маџари, Арнаути,

Сл. 8. Вероисповести у Југославији.

православни	5,602.227	или	46,6%
католици	4,735.154	"	39,4%
муслимани	1,337.687	"	11,1%
протестанти	216.847	"	1,8%
мојсијевци	64.159	"	0,5%
унијати	41.597	"	0,4%
други	19.652	"	0,2%

Занимање. Према врстама занимања свога становништва наша држава је изразито земљорадничка земља, јер се земљорадњом (са сточарством) бави највећи део народа. То се види из овог прегледа занимања, према попису од 31 јан. 1921. г. по коме се појединим занимањима бавило оволико старешина домаћинстава, у укупном броју и проценту:

	Број	проценат
1. Пољопривреда	1,741.092	76,5%
2. Занат и индустрија	225.104	9 %
3. Трговина и банкарство	72.562	3 %
4. Саобраћај	44.526	1,5%
5. Јавна служба и слободна звања	79.928	3,5%
6. Војни службеници	10.718	0,3%
7. Надничари разни	32.359	1,4%
8. Пензионери и рентијери	53.669	2,3%
9. Остала занимања	32.897	1,4%

Свега 2,292.855 100

Писменост. У погледу писмености наша држава стоји на четвртом месту од краја у Европи; после нас су само Русија, Румунија и Арбанија. Како је писменост основни услов за просвећивање народа,

Сл. 9. — Занимања у нашој земљи.

сасвим је природно да у просветном погледу стојимо такође врло хрђаво.

Просечно у целој земљи на 1000 душа преко 6 година има 515 неписмених, а код женских тај

број износи 603. Колико смо заостали иза других народа види се ако направимо поређење са другим земљама. Тако број неписмених на 1000 душа изнад 6 година износи: у Бугарској (1920 г.) 47,5%, у Румунији (1912) 60%, у Мађарској (1920) 14%, у Аустрији 8%, у Италији (1911) 46%, у Чехословачкој (1921) 7%, у Немачкој 0,8%, у Белгији (1940) 14%, у Европ. Русији (1920) 57%, у Норвешкој 2%.

Неписменост у нашој земљи није свуда иста. Уколико се неки крај доцније ослободио од Турака

Сл. 10. — Писменост у нашој држави.

утолико је неписменост већа, зато је највећа у Јужној Србији, а најмања у Словеначкој, која никад није ни била под Турцима.

Процент неписмености по покрајинама овако стоји:

Словеначка	8,85%	Северна Србија	64,43%
Војводина	24,31%	Црна Гора	67,02%
Хрватска и Славон.	32,15%	Босна и Херцег.	80,56%
Далмација	49,48%	Јужна Србија	83,86%

Југословени у другим земљама. Наших сународника има и ван наше државе и то свега око 2.000.000, које у суседним које у прекоморским земљама.

Највише има наших у *Италији*: у Истри, Трсту Фриаулу, Горици, делу Крањске и Корушке, Ластову, Реци и Задру. Има их око 650.000 душа, Словенаца и Хрвата. Они су у тешком положају, јер талијанска власт тежи да их поталијани.

У *Аустрији* је остало око 80.000 Словенаца у Корушкој и око 50.000 Хрвата дуж аустро-мађарске границе (Градишки или Водени Хрвати). Они су слабо национално организовани. У *Мађарској* има око 80.000 наших сународника око границе и дуж Дунава до Пеште. Од њих су Срби једино национално свесни и добро организовани.

У *Румунији*, у Банату, има око 50.000 Срба, који су сачували своју црквено-школску аутономију са једним еписком у Темишвару и са преко 50 школа. Поред тога има и у старој Румунији око 15.000 Срба.

У *Грчкој* има око 300.000 наших сународника, од границе до Солуна, који су просветно и национално врло заостали, јер им Грци не допуштају слободан национални развој. У *Турској*, *Египћу* и *Арбанији* биће око 20.000 наших. У Немачкој ради у рудницима око 20.000 Словенаца.

У прекоморске земље отселило се много нашег народа, неки привремено, а неки су тамо стално остали. Рачуна се да у самим *Североамеричким Сједињеним Државама* има преко 600.000 Југословена, и то највише Словенаца а најмање Срба. Они имају своје многобројне културне и економске установе и своје листове. У осталој Америци има око 100.000 наших, највише у *Аргентини*, где већином раде на великим пољопривредним поседима. Сем тога има Југословена и у далекој Аустралији и Новом Зеланду, око 10.000.

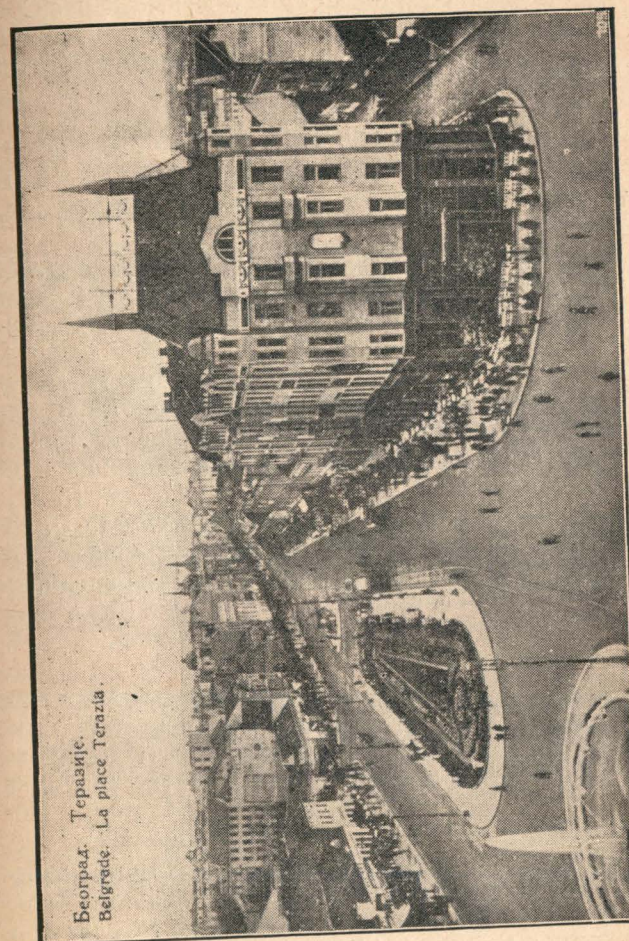
Насеља. Видели смо на страни 30 да је Југо-славија доста слабо насељена. Уколико који крај има развијенији саобраћај и привредни живот утолико је и насељенији, утолико има више насељених места: вароши, варошице, села и заселака и утолико су она већа. На дан 1 јануара 1927 год. било је 29.598 насељених места, са 2,258.863 дома. Вароши (градова) има свега 200, које су овако распоређене по покрајинама:

	број вароши	број становника у њима
Србија	25	294.170
Јужна Србија	24	277.945
Црна Гора	13	30.778
Босна и Херцеговина	66	296.300
Далмација	18	70.500
Хрватска и Славонија	23	412.544
Словеначка	21	127.753
Војводина	10	330.224
СВЕГА:	200	1,760.214

Од ових вароши било их је 1921 год. 48 са преко 10.000 становника, 17 са преко 20.000 становника, 5 са преко 50.000 становника, а то су: Београд (111 хиљада), Загреб (108 хиљада), Суботица (101 хиљада), Сарајево (66 хиљада) и Љубљана (53 хиљаде).

Београд је највећа и најважнија варош у нашој држави, а налази се на саставу две највеће наше реке, Саве и Дунава. Самим својим положајем одређен је да буде економско, саобраћајно и политичко средиште наше државе, па је зато и у прошлости увек имао велику саобраћајну и стратешку важност, те су се око њега многи народи крвили и отимали. На 300 година пре Христа стари народ Келти (од чијег су племена Гала данашњи Французи) подигли су на ушћу Саве у Дунав тврђаву и назвали је Сингидунум. Од Келта су га отели Римљани и држали неколико векова, чак се и један

њихов цар родио у њему. Кад је почело пропадати римско царство Београд су освајали једни за другим

Сл. 11. — Београд.

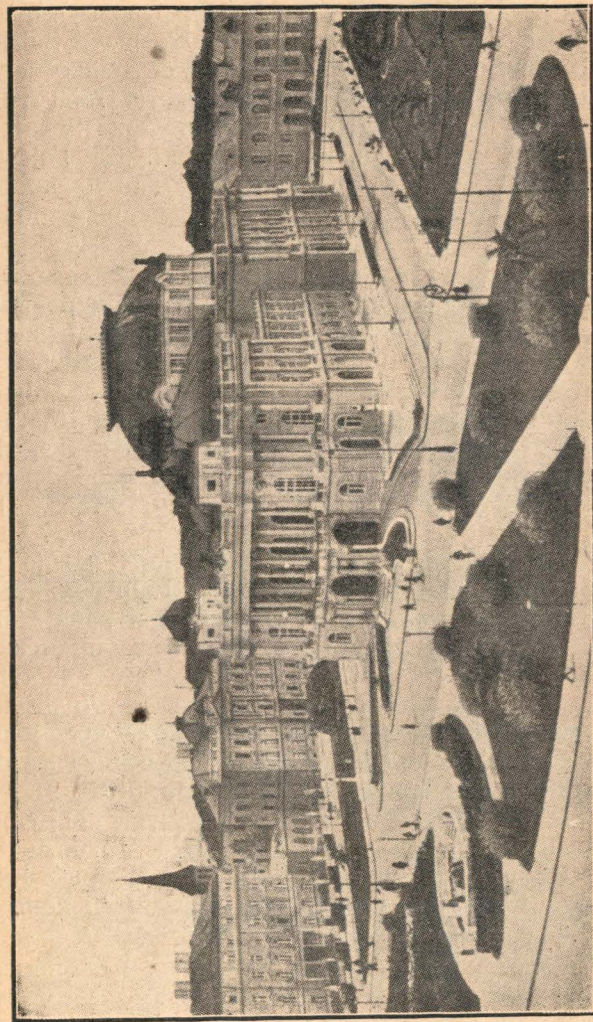
изумрли народи: Хуни, Сармати, Готи и Авари. Од 9 века зове се словенски Белград, јер су се у њему и око

њега давно већ били населили Словени. Једно време су га држали Бугари, после су се око њега отимали Маџари и Грци. Од 13—15 века мењао је час Србе час Маџаре као господаре, док га 1521 год. нису заузели Турци и остали у њему све до 1867 год., кад је њихова посада коначно напустила београдску тврђаву. За то време Београд су у три маха држали Аустријанци (1688—1690, 1717—1739 и 1789—1791), а 1806 Карађорђе га је освојио и држао до 1813 год. Аустријанци су га последњи пут држали од 1915—1918 год.

Ослободивши се од Турака, Београд је почео нагло да расте и напредује. Тако 1842 год. имао је 14.371 становника, 1866 год. имао је 24.768, 1884 год. 35.483, 1890 већ 54.763, 1900 год. у њему је живело 65.598, а 1910 год. 89.876. За време окупације број становника спао је био на 47.908, али одмах после ослобођења нагло је почео да расте па је 1921. год. износио 111.739 становника и из године у годину све се више пење. На дан 15 маја 1929 год. Београд је имао 226.070 *становника*.

Београд је престоница Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, њен је политички, привредни и културни центар. Он је седиште Краља и Краљевске Владе. У њему се налазе Државни Савет, Главна Контрола, Народна Банка, Државна Хипотекарна Банка, Поштанска Штедионица, Главни Задружни Савез и разне друге централне привредне установе. У њему су највише просветне и културне установе: Академија Наука, Универзитет, Народна Библиотека, Музеји, Државни Архив, Народно Позориште и многе средње и стручне школе.

Друга главна варош у земљи је *Загреб*, политички и културни центар Хрвата, који лежи на Сави. Први пут се помиње у историји крајем 11 века као утврђен град. Године 1242 проглашен је за „краљевски слободан град“. Турци су покушавали више пута да га освоје, али у томе нису никад успели.

Сл. 12. — Загреб.

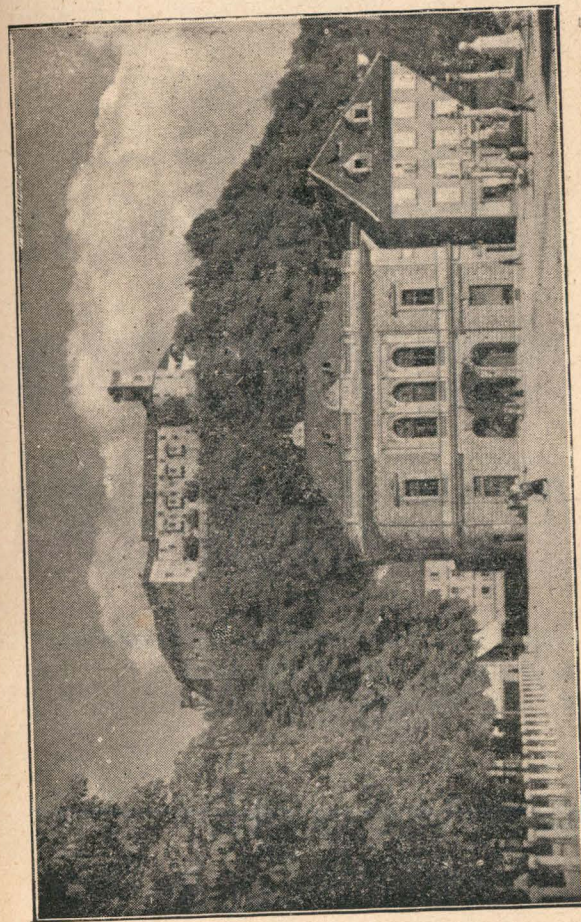
Али после сузбијања Турака преко Саве и Дунава ојачали су крута бечка управа (централизам), и по-немчавање (германизација), тако да је и Загреб постао скоро немачка варош, у којој се тешко могла чути народна реч. Тако је било све до 1853 год., кад је Људевит Гај почео издавати прве хрватске новине, писане кајкавским наречјем. Са Гајевим „Илирством“ почиње хрватски народни препород, Загреб му предњачи и постаје све више народна варош.

У Загребу се налазе висока државна надлештва као: Касација за западне крајеве, разне дирекције, велики жупан загребачке области. Ту су највише просветно-културне установе као: Университет са 9 факултета, многе средње и стручне школе, Југославенска Академија Знаности и Умјетности, Матица Хрватска, музеји, библиотеке, галерија слика, Народно Позориште. Загреб је главни саобраћајни, индустријски и финансијски центар државе. После рата он је много напредовао и од 79.038 становника, колико је имао 1910, порастао је на 108.338 душа 1921 год., а на крају 1925 год. имао је већ 130.000 становника. Загреб је и раније био најуређенија наша варош, а после рата подигнуте су читаве нове улице и хиљаде нових и великих кућа.

Треће по важности место у држави је Љубљана, која лежи у плодном пољу, на реци Љубљаници, недалеко од њеног ушћа у Саву. Подигли су је још стари Римљани и назвали „Емона“, што је после преведено у „Љубљана“. У 5 веку ју је порушио хунски краљ Атила. Од 1809—1814 Љубљана је била седиште француског гувернера „Илирске Краљевине“. Год. 1821 у Љубљани је одржан конгрес европских царева и краљева.

Љубљана је политичко, културно и економско средиште Словенаца. Поред разних државних надлештава има Университет с 5 факултета, музеје, библиотеке, Народно Позориште, Матицу Словеначку

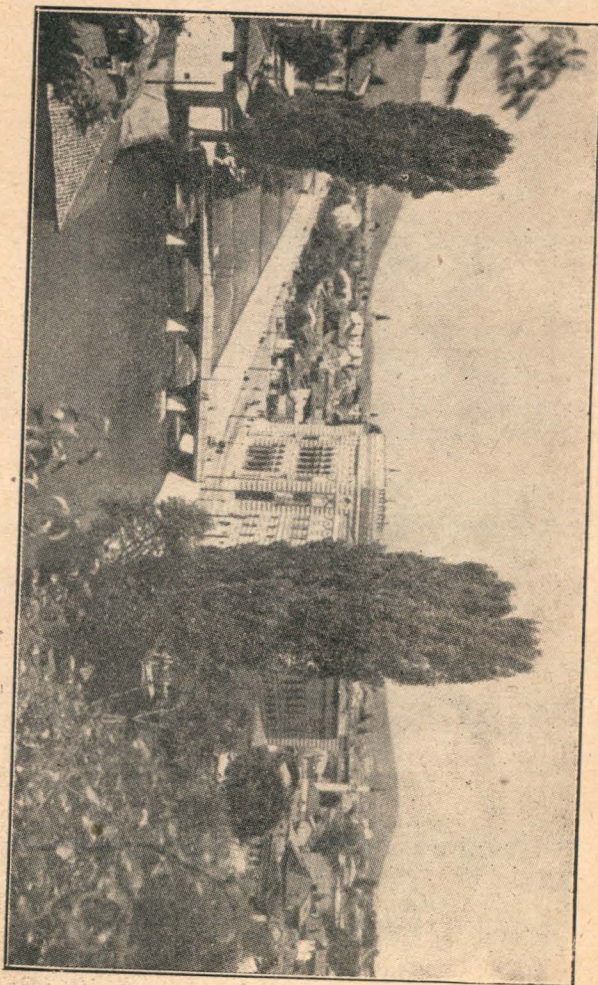
итд. Има врло развијену индустрију. Имала је 1921 год. 53.072 становника.
У Босни је главна и највећа варош Сарајево,

Сл. 13. — Љубљана — стари замак.

на реци Миљацки, недалеко од њеног ушћа у Босну.
У средњем веку ту је била варош Врхбосна. Да-

нашње Сарајево основали су у 15 веку Турци и дали му то име. Само је у почетку турске влада-

Ст. 14. — Сарајево.

вине био политичко средиште, али за све време био је трговачко и културно, а од аустриске оку-

пације постао је опет и политички центар. Данас је Сарајево трговачки, саобраћајни, финансики и културни центар Босне и Херцеговине. Имао је 1921 год. 66.317 становника.

У Далмацији је највећа варош *Сјлиш*, који је највеће наше морско пристаниште, са великом будућношћу, кад се сагради пространа и модерна лука са његове северне стране. У Сплиту се налазе остаци чувеног дивног двора римског цара Диоклецијана. Има 4 музеја и Народно Позориште. Недалеко од Сплита налазе се ископине старог града Солина са музејом. Имао је 1921 год. 33.165 становника.

У Јужној Србији најважнија варош је *Скопље*, на реци Вардару, у пространом и плодном пољу, нешто ниже древног *Скупи*, главног града једног илирског племена. Под Немањинима био је главни град српске државе, а за владе цара Душана његова престоница. Скопље је пало у турске руке 1392 године и остало под Турцима све до 1912 год., кад га је ослободила српска војска. У 16 и 17 веку Скопље је под турском управом било достигло велики напредак и постало главно трговинско средиште у Европској Турској, с којим су Дубровчани водили живу трговину. Али 1689 год. аустријска војска је запалила и скоро сасвим уништила Скопље. После ослобођења многи Турци су се иселили, али данас Скопље нагло напредује у сваком погледу. Од просветно-културних установа има Философски Факултет, Народно Музеј и Народно Позориште.

У Војводини је најважнија варош *Нови Сад* на Дунаву, који су основали Срби, досељени 1690 год. под патријархом Арсенијем Чарнојевићем, а звали су га у почетку Петроварадински Шанац. Тај шанац је тек недавно порушен, а иза њега се у равници подизала варош, која је била чисто српска, али у последње доба маџарске управе Нови Сад је био скоро изгубио обележје српске вароши. У прошлом веку Нови Сад је био политички, економски и кул-

турни центар српског народа у Војводини. Ту су биле српска гимназија, богословија и друге школе,

Сл. 15. — Сплит.

затим Матица Српска; ту су се штампале српске књиге и новине, тако да је Нови Сад зват „Српска Атина“,

јер је Атина била културно средиште старих Грка. После ослобођења Нови Сад се нагло развија у сваком погледу. Имао је 1921 год. 30.147 становника, а 1929 год. имао је 47.000.

У Црној Гори је политичко и културно средиште *Цетиње*, некадашња престоница црногорске државе. То је мала варош од својих 4000 становника у дну једног неплодног поља. Ту је у 15 веку подигнут манастир, који је био седиште црногорских владика. Тек од 1847 год., за владе владике Рада, почеле су се око манастира подизати куће.

Сл. 16. — Црногорска народна ношња.

Цетиње је седиште вел. жупана и дивизијара; има митрополију, богословско-учитељску школу, пуну гимназију, државну штампарију. Привредно средиште Црне Горе је *Подгорица*, која има око 15.000 становника. У њој је Велики Суд (Апелација) за Црну Гору.

Претежна већина становника наше државе живи по селима, мада у Војводини, Хрватској и Славонији и Далмацији много земљорадника живи и по

варошима (нпр. у Вел. Бечкерек у $\frac{3}{4}$ становника су земљорадници). Села су и по величини и по типу разнолика, што зависи од природе земљишта и културе дотичног краја. Већином у северним равнијим и културнијим крајевима куће су збијене и ушорене, само су у Источној и Јужној Србији такође збијене али нису ушорене. У брдским и шумовитим крајевима, као у Шумадији и Босни, куће су раштркане тако да село има по неколико километара у пречнику. Ушорена села имају много више становника. Така су села у Војводини, Мачви и смедеревском округу. Има 26 села која имају по више од 10.000 становника.

У богатијим крајевима, као у Северној Србији и Босни, Војводини и Славонији куће су зидане од цигле, високе су и светле, а има их и од набоја, док су у Поморављу и Повардарју направљене од лаког материјала: ћерпича, бондрука, или су плетаре. У шумовитим крајевима Словеначке, Хрватске и западне Босне куће су брвнаре и покривене даскама. А у Далмацији, Херцеговини и Црној Гори, где нема шуме, а има много камена, куће су на спрат, зидане од камена.

И по унутрашњем уређењу има велике разлике у кућама појединих крајева. Док у северним културнијим (напреднијим) крајевима куће имају по више одељења и мање-више варошки намештај, дотле у неким сиромашним и заосталим крајевима кућа има често само једно одељење са огњиштем, понекад на спрату, и тада је испод њега стаја за стоку; у најбољем случају имају собу и „кућу“. У њима је и покућство врло оскудно и сиротињско; кревет је редак.

III. ПОЛИТИЧКИ ДЕО.

1. Државно уређење.

Државно уређење и управа, права и дужности грађана одређени су Уставом. Први Устав Краље-

Наша Отаџбина

вине Срба, Хрвата и Словенаца изгласан је у Уставотворној Скупштини на Видовдан 1921 год. Али пошто се с њим нису могли помирити Хрвати, те су због њега биле сталне политичке трзавице, он није могао бити потпуно уведен у живот, па је 6 јануара 1929 год. привремено укинут, док се не однесе нов Устав, који ће одговарати потребама земље.

Државни знаци су: државни грб, државна за-
става и државна химна. Наш државни грб је склоп-
љен из српског, хрватског и словеначког грба. То је двоглави бели орао у полету, са штитом на прсима, на коме је с леве стране српски грб: бео крст на црвеном штиту са по једним огњилом у сваком пољу; десно је хрватски: штит са 25 поља црвених и сребрнатих наизменце; испод њих је словеначки: на плавом штиту три златне шестокраке звезде, а испод њих бели полумесец, горе окренут.

Сл. 18 — Државни Грб.

Државна заастава је тробојна: плаво, бело и црвено поље једно над другим, почев одозго. Поред државне зааставе могу се истицати и народне тробојке: српска — црвено, плаво, бело; хрватска — црвено, бело, плаво и словеначка — бело, плаво, црвено.

Државна химна је, као и грб, састављена од српске, хрватске и словеначке народне химне, од којих се по један део један за другим пева или свира. Ово су њихове речи:

Српска химна.

Боже правде, ти што спасе
Од пропасти досад нас,
Чуј и одсад наше гласе
И одсад нам буди спас!
Моћном руком води, брани
Будућности српске брод,
Боже спаси, Боже, храни
Српског краља, српски род!

Из мрачнога сину гроба
Српске круне нови сјај,
Настало је ново доба —
Нову срећу, Боже дај!
Краљевину српску брани,
— Петвековне борбе плод —
Александра, Боже, храни,
Моли ти се српски род.

Хрватска химна.

Лјепа наша домовино,
Ој јуначка земљо мила,
Старе славе лједовино,
Да би вазда часна била;
Мила кано си нам славна
Мила си нам ти једина;
Мила куда си нам равна,
Мила куда си планина.

Теци, Саво, Драво, теци,
Ни ти Дунав силу губи;
Куд ли шумиш, свјету реци,
Да свој народ Хрват љуби!
Док му њиве сунце грије,
Док му храшће бура вије,
Док му тјело гроб сакрије,
Док му живо срце бије.

Словеначка химна.

Напреј, застава Славе,
На бој јуначка кри¹⁾,
За благор очетњава²⁾
Нај³⁾ пушка говори.

Драга мати је просила
Роке⁴⁾ окол врата вила:
Плакала је моја мила:
„Ту остани, љуби мој“.

С оружјем ин⁴⁾ десницо
Несемо врагу гром,
Записат в кри правицо
Ки терјајо⁵⁾, наш дом.

Збогом мати, љубца здрава,
Мати ми је очетњава,
Љуба моја част ин слава,
Хајд'мо, хајд'мо за ње в бој.

Владар. Наша отаџбина је наследна монархија, а зове се Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Њом влада Краљ Александар¹⁾ из Династије Карађорђевице. Он је ступио на престо 17 августа 1921 године. Наследник престола је његов најстарији син Петар, рођен 6 септембра 1923 год.

Влада. Управну власт у име краља врше министри. Министара има по новом уређењу 12 и сви они чине Министарски Савет, коме је на челу Председник Министарског Савета. Министри предлажу краљу законе и указе, које и премапотписују, а сами издају уредбе за примену закона.

Министарства су ова: Правде, и Вера, Просвете, Унутрашњих Дела, Иностраних Дела, Финансија, Војске и Морнарице, Грађевина, Саобраћаја, Пољопривреде и Вода, Шума и Рудника, Трговине и Индустије, Социјалне Политике и Народног Здравља.

Од ослобођења до краја 1928 год. променило се 25 влада.

1) крв, 2) отаџбина, 3) неки, 4) и, 5) руке, 6) траже.

Управна подела Ради лакшег вршења управне власти држава се дели на области, којих има 33, разне величине. (Види на стр. 53.

На челу области стоји велики жупан, као представник Владе, са стручним референтима за поједине гране управе.

Области се деле на срезове (котаре), којих има 339. На челу среза стоји срески начелник. Има 35 вароши које не спадају под среску управу већ су аутономне.

Срезови се деле на општине, којих је 1-1-1927 г. било 4459. У Босни и Херцеговини су образоване тек 1928 год. На челу општине је председник општине (у Србији), општински начелник (у Хрватској), општински главар (у Босни и Херцеговини и Словеначкој), кнез (у Далмацији).

Самоуправе. Ради послова које имају само месни значај законом су установљене самоуправе: обласне, среске и општинске, које се старају о обласним, односно среским и општинским финансијама путевима и другим јавним радовима, здрављу, добротворним установама, помагању просвете и т. д. Обласне и среске скупштине бирају се општим, једнаким непосредним и тајним гласањем. Оне доносе уредбе, које имају законску снагу у дотичној области одн. срезу. Скупштине бирају своје Одборе, који управљају самоуправним пословима. Први избори за обласне скупштине били су 23 јануара 1927 године, а избори за среске скупштине још нису вршени. Само у Србији врше дужност среске скупштине које су изабране још пре рата. После 6 јануара 1929 год. све обласне скупштине су распуштене, а обласним пословима управљају постављени комесари.

На челу општинских самоуправа стоје општински одбори (већа). Још нема једног општинског закона за целу земљу, већ се избори врше у разном време и по различним законима за сваку покрајину, само за Србију и Црну Гору вреди један закон.

УПРАВНЕ ОБЛАСТИ, С ПОВРШИНОМ И БРОЈЕМ СТАНОВНИКА.

Редни број	ОБЛАСТ	ОБЛАСНО СЕДИШТЕ	Површина у км ²	Број становника	На 1 км ²
1	Бачка	Нови Сад	7.173.0	590.500	80
2	Београдска	Београд	9.575.4	762.493	81
3	Битољска	Битољ	11.969.0	341.095	29,5
4	Бихаћска	Бихаћ	5.603.0	217.023	39
5	Брегалничка	Штип	4.956.0	104.460	21
6	Ваљевска	Ваљево	2.457.0	133.984	50,5
7	Врањска	Врање	5.869.7	249.321	42,5
8	Врбаска	Бања Лука	9.018.0	423.240	47
9	Дубровачка	Дубровник	2.236.4	136.698	50
10	Загребачка	Загреб	7.990.0	809.482	99
11	Зетска	Цетиње	13.326.0	348.957	26
12	Косовска	Приштина	8.471.9	351.990	41,5
13	Крушевачка	Крушевац	2.759.9	152.976	57
14	Љубљанска	Љубљана	9.222.0	537.079	56,5
15	Мариборска	Марибор	7.430.0	624.121	82,5
16	Моравска	Гуприја	2.899.4	183.959	63
17	Мостарска	Мостар	9.139.0	265.330	29
18	Нишка	Ниш	7.269.3	422.273	58
19	Осечка	Осек	13.386.5	775.723	58
20	Подринска	Шабац	3.554.3	182.358	51
21	Подунавска	Смедерево	6.168.1	405.113	66,5
22	Пожаревач.	Пожаревац	4.177.5	219.103	52
23	Приморско-Крајишка	Карловац	14.297.9	621.708	44
24	Рашка	Чачак	8.435.8	264.803	31,5
25	Сарајевска	Сарајево	8.405.0	287.214	34
26	Скопска	Скопље	8.849.0	336.423	38
27	Сплитска	Сплит	10.619.4	469.111	48
28	Сремска	Вуковар	6.865.9	407.025	60
29	Тимочка	Зајечар	6.352.4	240.506	40
30	Травничка	Травник	10.116.0	280.709	28
31	Тузланска	Тузла	8.918.0	416.413	47
32	Ужичка	Ужице	7.555.7	214.271	30
33	Шумадијска	Крагујевац	3.864.4	214.862	60
Краљевина С. Х. С.			248.987.—	12,017.323	48

Судови. Бригу о правосуђу у земљи води Министарство Правде. Судску власт врше државни судови, који су независни и суде сваком по закону. Првостепени су судови *окружни* и *срески*, другостепени су *апелациони* (призивни), којих има 8: у Београду, Скопљу, Загребу, Љубљани, Новом Саду, Сплиту и Подгорици.

Касациони Суд је један са седиштем у Загребу, али за сад има своја одељења у Београду, Загребу (Сто Седморице) и у Н. Саду.

За спорове управне природе постоји 6 *управних судова*: у Београду, Скопљу, Загребу, Сарајеву, Дубровнику и Цељу. Врховни управни суд је *Државни Савет* у Београду, који има 30 државних саветника, подељених у 6 одељења.

Врховни рачунски суд је *Главна Контрола*, која прегледа и одобрава државне и самоуправне рачуне. Она има 56 месних контрола.

За офицере и војнике постоје *војни судови*, који су под Министром Војске и Морнарице. За верске ствари постоје *духовни судови* (конзисторије), а код муслимана за верско-имовинске спорове постоје државни *шеријатски* судови.

2. Финансије

Државна имовина. Државну имовину сачињавају: државна добра, шуме, рудници, бање, државне зграде и државна предузећа (железнице, лађе, фабрике). Вредност њихова још није тачно процењена.

Државни дуг износио је 1 јула 1928 године 44 милијарде динара и то:

1. Предрајини дугови:

Дуг Краљевине Србије	758,937.376	фр. франака
Дуг Краљевине Црне Горе	{ 12,784.060	"
	216.340	енгл. фунти
Дугови бивших аустр.-угар. покрајина	280,000.000	круна
Свега:	8.547,941.878	динара

II Рајини дугови:

Француској у готову и материјалу	1 743,057.773	франака
Енглеској у готову и материјалу	32,550.000	фунти
Америци у готову и материјалу	62,250.000	долара
Свега:	15.868,670,000	динара

III Преузети дугови Аустроугарске

По уговору о миру наша држава морала је преузети део аустроугарских дугова, колико долази на ослобођене покрајине. Тај дуг износи 4.356,000.000 д.

IV Послератни дугови

у земљи:	
7% од 1921 год.	496,050.000 д.
4% аграрни (за откуп кметовских земаља од бегова у Босни)	124,355.000 д.
2 1/2% ратна штета	4.292,076.000 "
код Народне Банке	4.201,000.000 "
Свега:	9.113,481.000 "

у иностранству:	
7% Блеров зајам	45,250.000 дол.
5% у Француској за наоружање	242,291.991 фран.
За откуп оријенталских железн.	104,980.107 фран.
Шведски зајам 1928 г.	2.200,000.000 дин.
Свега:	5.260,000.000 дин.

V Лейећи дугови

То су неисплаћене државне обавезе које су на крају 1928 год. износиле 857,905.168 дин.

Годишњи интерес и отплата (ануитет) на све ове дугове, уколико су регулисани, износи 895 милиона динара.

Ако суму целокупног дела поделимо са бројем становника наше државе, онда на сваког становника долази по 3660 динара дуга.

Новац. Као платежно средство служи метални и папирни новац. Новчана јединица је *динар*. Ме-

тални новац има златан од 20 динара и од нарочите смесе комади од 2, 1 и 0,50 динара. Папирне новчанице издаје Народна Банка и има их од 1000, 100 и 10 динара. На крају 1928 год. било је у оптицају новчаница у вредности 5,550.100.000 динара. Метална подлога која служи као гаранција за исплату новчаница износила је: у кованом злату 90,900.000 дин., у кованом сребру 17,5 милиона, у страном металном новцу 100.000 дин., депоновано на страни у разном новцу 239,400.000 дин., свега 347,900.000 динара.

Државни буџет

Прорачун државних прихода и расхода за финансиску годину 1929/30, која почиње 1 априла и траје до 31 марта, износи 12.464.474.912 динара прихода а толико исто и расхода.

Према гранама државне управе расходи су овако распоређени:

I Ошћи државни расходи

Врховна Државна Управа . . .	266,756.854	динара
Пензије и Инвалид. Помоћ . .	1,127,311.121	"
Државни дугови (отплата) . .	895,430.248	"
Министарство Правде . . .	324,581.250	"
" Просвете . . .	836,219.934	"
" Вера . . .	106,544.317	"
" Унутр. Дела . . .	586,611.713	"
" Нар. Здравља . . .	245,543.825	"
" Иностр. Дела . . .	165,660.509	"
" Финансија . . .	1.176.105.091	"
" Војске и Морн. . .	2.428.571.226	"
" Грађевина . . .	267,862.356	"
" Саобраћаја . . .	2.798,411.298	"
" Пошта и Телег. . .	387,862.983	"
" Пољоп. и Вода . . .	187,443.790	"
" Шума и Рудн. . .	452,263.943	"
" Трг. и Индустр. . .	70,516.560	"

Министарство Соц. Политике . .	29,765.647	динара
" Агр. Реформе . . .	37,001.248	"
Буџетски Резер. Кредити . . .	74,000.000	"
Свега	7.945,647.510	динара

II Расходи државних предузећа

Државне штампарије	26,672.438	дин.
Болнице, бање и друге здравств. установе	55,438.770	"
Мин. Финансија (монополи, држ. имања „Беље и Тополовац“ и Фаб. Шећера на Чукарици . .	795,270.747	"
Саобраћај	2.698,731.878	"
Поште и Телеграфи	387,862.983	"
Пољопривреде и Вода	88,136.783	"
Шуме и Рудници	452,263.943	"
Трговине и Индустије	14,725.500	"
Свега	4.518,827.402	"

Државни приходи су овако распоређени:

I Ошћи државни приходи

Непосредни порези	1.864,000.000	дин.
Посредни порези:		
Таксе	1.199.500.000	"
Трошарине	903.000.000	"
Царине	1.474.610.000	"
Ратна штета	162,360.000	"
Разни приходи	84,863.011	"
Свега	5.688.331.011	"

II Приходи државних предузећа

Државне штампарије	29,800.000	дин.
Болнице, бање и др.	55,438.770	"
Мин. Финансија (монополи и др.)	2,611,773.947	"
Саобраћај	2.785,107.797	"
Поште и Телеграфи	521,930.000	"
Пољопривреда и Воде	95,314.534	"
Шуме и Рудници	566,438.548	"
Трговина и Индустија	32,400.000	"
Свега	6,698.203.596	"

Како су буџети расхода расли од уједињења види се из овог прегледа:

буџетска година	милиона динара
1919	1.574
1919/20	2.473
1920/21	7.718
1921/22	7.718
1922/23 (11 месеци)	8.134
1923/24 (9 месеци)	7.659
1924/25	11.766
1925/26	12.304
1926/27	12.504
1927/28	12.383
1928/29	11.580
1929/30	12.464

Народна одбрана

Народну одбрану врши војска, која се састоји из *сувоземне* војске и *морнарице*. Најновији род војске *ваздухопловство* (авијатика) припада обема. Краљ је врховни заповедник целокупне војне силе. По закону о устројству војске од 1923 год. војна обавеза је општа за све способне мушкарце; неспособни плаћају војницу, 50% непосредне порезе. Војна обавеза почиње од 21 године и траје до 50 година, и то у оперативној војсци до навршених 40 година, у резерви од 40—50 године. Само у рату могу се позвати под заставу и младићи од 18 до 20 година и старији од 50—55 год. и они чине „последњу одбрану“. Рок службе у кадру је 18 месеци, скраћени рок за ђаке 9 месеци.

По буџету за 1928/29 год. сувоземна војска је имала 6796 официра, и то: 2 војводе, 156 ђенерала, 1404 виша официра, 5634 нижа официра 2884 чиновника, званичника и мајстора, 481 служитеља, 21.825 подофицира и 87.000 редова.

Морнарица има: 3 адмирала, 59 виших и 279

нижих официра, 81 чиновника и званичника, 5 служитеља, 1458 подофицира и 3596 морнара-редова.

Сва војска је овако распоређена: 49 пукова *пешадије*, од по 3 батаљона и митраљеске чете, 8 пукова *коњице*, од по 4 ескадрона и митраљеског ескадрона; 32 пука *артиљерије*; 4 *инжињерске* команде од по 1 пионирског батаљона, понтонирског полубатаљона и телеграфске чете; *железничка* команда са 2 батаљона; *голубија пошта* са 4 секције Авијатика има 3 пука са ескадрилом за бомбардовање, извиђање и борбу и балонску чету. *Трен чини* главна аутокоманда, 4 армиске ауто-колоне и дивизиска ауто-одељења и 16 возарских ескадрона.

Сем овога, у војну силу спадају: *жандармерија*, која има 2 ђенерала, 76 виших и 378 нижих официра и 20.000 подофицира и војника, и *граничне шрује*, које имају 102 официра и 5225 подофицира и редова.

Целокупна снага у рату цени се на 2 милиона војника.

Народна просвета

У нашој држави било је школске 1927/28 године бројно стање школа, наставника и ђака:

Врста школа	Број школа	Број наставн.	Број ђака
основних	7546	17.200	791.142
грађанских	170	1.632	27.478
средњих (гимн. и реалки) (без 10 приватних катол.)	207	3.508	85.000
учитељских	48	742	8.160
богословија	17	58	1.034
(5 правосл.) (само у прав.) (само у прав.)			
универзитети и високе школе (за 1926/27 г.)	6	627	9.539
разних стручних:			
војних	17	?	?

трговачких	30	280	5.413
сред. техн. школа	6	?	?
сред. занатских	10	100	723
шегртских	365	?	46.480
жен. занатских	210	405	12.367
домаћичких	21	?	?
за болничарке и бабице	8	?	?
сред. пољопривредних	3	47	249
нижих	19	123	621
за глувонеми и следе	4	39	464
порезничка	1	14	101
железничарска	1	22	165
жандарм. подофицирска	1	?	?
шумарских (лугарских)	3	12	105
пошт. телеграфских	3	20	90
уметничких	15	?	?

Поред ових школа постоје школе за најмлађу децу, а то су *забавишта*. Њих има 302 са 27.734 ђака.

Основне школе трају различно у појединим крајевима: у Словеначкој 8 година, у Хрватској 6, у осталим крајевима по 4. У неким крајевима уз основне школе имају и продужне. У њима је било 79.287 ђака у 1810 школа. По новом закону основне школе трајаће свуда по 8 година, али настава у њима неће трајати преко целе године. У селима ће виши разреди имати пољопривредно обележје.

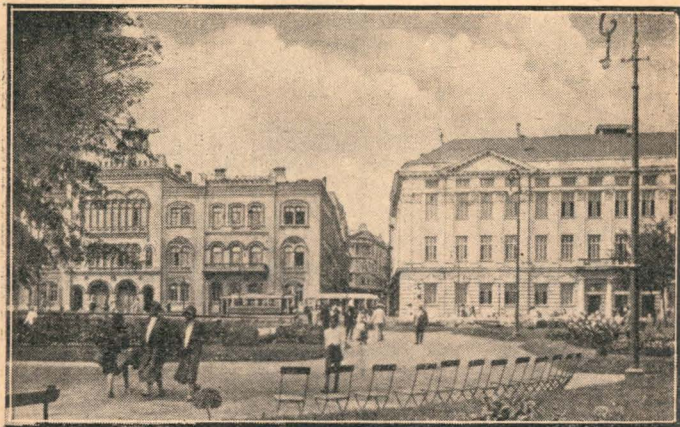
Број основних школа и ђака по покрајинама види се из таблице на следећој страни.

Универзитета има 3: у Београду, Загребу и Љубљани. Београдски универзитет има 6 факултета: правни, философски, технички, медицински, пољопривредни, богословски са 5134 студената; под њега спадају и философски факултет у Скопљу са 103 студента и правни факултет у Суботици са 309 студ. Загребачки универзитет (свеучилиште) има 7 факултета: правни, философски, богословски (католички), медицински, технички пољопривредно-шумарски и ветеринарски. Има 3020 студената. Љубљански

Ред. број	ОБЛАСТИ	Број основ школа	Број ђака основних школа	1 школа д олази на		Бака има на	
				км. ²	ста- новн.	1 км ²	1000 стан.
1	Бачка	305	48271	23	1936	6,7	81
2	Београдска	350	57844	27	2178	6	78
3	Битољска	345	23048	34	988	2	67
4	Бихаћска	67	6929	83	3254	1	32
5	Брегаличка	82	8029	60	1273	1,6	77
6	Ваљевска	81	7609	30	1654	3	57
7	Врањска	123	10398	48	2027	1,7	41
8	Врбаска	162	16110	55	2608	1,7	38
9	Дубровачка	153	10715	14	893	4,7	78
10	Загребачка	369	59205	22	2475	7	73
11	Зетска	334	21652	39	1044	1,6	62
12	Косовска	178	14100	47	1977	1,6	40
13	Крушевачка	108	9626	25	1416	3	63
14	Љубљанска	464	61518	19	1157	6,6	114
15	Мариборска	445	64568	17	1402	8,5	103
16	Моравска	131	11155	22	1404	3,8	60
17	Мостарска	131	10826	69	2025	1	40
18	Нишка	309	23439	23	1366	3	55
19	Осечка	652	57863	20	1189	4	74
20	Подрињска	114	10520	31	1599	3	57
21	Подунавска	206	25538	29	1966	4	63
22	Пожаревачка	155	10837	27	1413	2,5	49
23	Прим. Крајинска	446	43683	31	1393	3	70
24	Рашка	126	12384	66	1307	1,5	48
25	Сарајевска	110	11430	76	2611	1,4	39
26	Скопска	270	19558	32	1246	2	58
27	Сплитска	399	41725	26	1175	4	88
28	Сремска	234	31621	29	1739	4,4	77
29	Тимочка	165	13451	38	1457	1,5	56
30	Травничка	82	8019	123	3423	0,8	28
31	Тузланска	134	13627	66	3107	1,5	32
32	Ужичка	146	10978	51	1466	1,4	51
33	Шумадијска	170	14866	22	1264	3,8	69
Свега		7546	791.142	32	1592	3	66

универзитет има 5 факултета: философски, правни, медицински, технички и богословски са 1039 студената. Сем ова три универзитета има још 3 високе школе, које су равне универзитету и то: Одсек

за Фармацију у Загребу, Економско-Комерцијална Висока Школа у Загребу и Виша Педагошка Школа у Београду.

Сл. 19. — Нови и Стари Универзитет у Београду.

Народном просвећивању су намењене и државне библиотеке и музеји и сеоске књижнице.

Народне библиотеке имају у Београду, Крагујевцу и Нишу, универзитетске библиотеке у Београду, Загребу, Љубљани, Скопљу и Суботици, библиотеке Академије Наука у Београду и Југословенске Академије у Загребу; библиотеке при Музејима у Загребу, Љубљани и Сарајеву и Сплиту; библиотека Држ. Архива у Дубровнику. Од свих је највећа универзитетска библиотека у Загребу, која има око 300.000 свезака књига. Сем ових и још неких државних има и приватних библиотека, разних удружења, манастира и вароши. Од ових је најважнија „Српска Централна Библиотека“ друштва „Просвета“ у Сарајеву, која има 165 својих књижница по варошима и селима са 51.139 књига.

Народних књижница и читаоница било је 1927 год. свега 1604. Оне стоје под надзором Министар-

ства Просвете, које им је за последњих осам година послало око 48 хиљада књига.

Музеји су државни заводи у којима се чувају предмети који служе за упознавање земље и народа. У Београду има 5 музеја: Народни Музеј, у коме се чувају предмети давне старине (оружје, накит, новац, одело) и уметничке слике; Етнографски Музеј, у коме су одела, обућа, накит и разни кућни предмети из свих крајева. Музеј Српске Земље садржи испуњене животиње које живе у нашој земљи, даље биљке и минерале. Музеј Краља Петра чува све предмете који се односе на пок. Краља Петра. Музеј кнеза Павла садржи разне уметничке производе.

У Загребу има Хрватски Народни Музеј, у Љубљани Народни Музеј, у Сарајеву Земаљски Музеј, у Скупљу Историско-Археолошки Музеј, у Сплиту Археолошки Музеј (за старине). Сем тога има и музеја појединих вароши као у: Загребу, Осеку, Вараждину, Љубљани, Сплиту, Дубровнику и др.

Наука, књижевност, уметност, штампа.

Наука. За рад на науци и спремање научника служе универзитети, са својим факултетима, институтима и лабораторијама.

Врховне научне установе су Српска Краљевска Академија у Београду и Југословенска Академија Знаности и Умјетности у Загребу. Поред њих постоје и друга научна друштва као: Матица Српска у Новом Саду, Матица Хрватска у Загребу, Матица Словенска и Друштво за Хумане Веле (знања) у Љубљани и друга.

Наш народ, сва три племена, дао је у свима научним гранама добрих научника, од којих су неки светског гласа, као: Руђер Бошковић, Вук Караџић, Копитар, Миклошић, Ватрослав Јагић, Јован Цвијић, Никола Тесла, Михаило Пупин и други.

Књижевност. — У прво време била је само црквена књижевност на старословенском језику, коју су међу Јужне Словене донели ученици Ћирила и Методија и она је била општа за све Сло-

Сл. 20. — Дом Српске Краљевске Академије у Београду.

вене. Доцније су се развијале покрајинске књижевности. Отац старе српске књижевности, писане српско-словенски, био је св. Сава и она је била у главном верско-црквена. Кад су Турци освојили наше земље, почела се развијати књижевност на народном језику у Дубровнику и другим местима Далмације. Највећи књижевник био је Иван Гундулић. У исто време па све до 19 века развијала се у Загребу и Хрватској покрајинска књижевност на месном кајкавском наречју. А у Босни у 17 и 18 веку католички свештеници су писали књиге за

народ на тамошњем наречју. Словенци су од краја 16 века отпочели своју књижевност на свом наречју и она се самостално развијала све до данас.

Срби под Турцима у прво време наставили су књижевни рад, и кад је пронађено штампање књига основали су своје штампарије у Ободу (Црна Гора), Горажду и Милешеву (Херцеговина) Мркшиној Цркви, Рујну, Грачаници и Београду, Скадру и Млечима. Кад су се многи Срби крајем 17 и у 18 веку преселили у Угарску, отпочео је тамо живљи књижевни рад, али на руско-словенском, у који су мешане српске речи, па су га звали славјано-сербски.

Заслугом Вука Караџића и Људевита Гаја народни језик улази средином 19 века у књижевност и отада се и код Срба и Хрвата почиње развијати напредна и богата савремена књижевност. Уколико је идеја народног јединства више сазревала, утолико су се и књижевност и српска и хрватска све више приближавале једна другој и изједначавале, тако да се данас већ може говорити о једној српско-хрватској књижевности, а у блиској будућности и о једној југословенској књижевности.

Одвојено од писане књижевности развила се код простог народа *усмена књижевност*: народне песме, приповетке, пословице и загонетке. Оне су се с колена на колено предавале и улепшавале, док их није први Вук Караџић купио, забележио и штампао. Нашим народним песмама, које је Вук пре више од 100 година објавио, задивио се цео свет и отад се почео више интересовати за наш народ.

Најважнији књижевници (до рата) су: 1) код Срба: Вук Караџић, Доситије Обрадовић, Бранко Радичевић, владика Петар Петровић Његош, Јован Стерија Поповић, Змај Јован Јовановић, Ђура Јакшић, Војислав Илић, Светозар Ђоровић, Алекса Шантић, Симо Матавуљ, Иво Ћипико, Јанко Веселиновић, Милован Глишић, Иво Војновић, Јован

Дучић, Вељко Петровић. 2) код *Хрваџа*: Љ. Гај, Иван Мажуранић, Петар Прерадовић, Август Шеноа, Лука Ботић, Е. Кумичић, Шандор Ђалски, Јосиф Козарац, Јуре Турић, Р. Каталинић—Јеретов, А. Харамбашић, Силвије Крањчевић, Владимир Назор, М. Беговић, Вл. Видрић.

Савремени српски и хрватски књижевници у ствари припадају једној књижевности и они се напореко срастају у књижевним листовима и српским и хрватским.

Најбоље и најјевтиније књиге наше и преведене издају: Српска Књижевна Задруга у Београду, Матица Српска у Н. Саду, „Просвјета“ у Сарајеву, Матица Хрватска и Друштво Св. Јеронима у Загребу, Матица Словенска и Мохорјева Дружба у Љубљани.

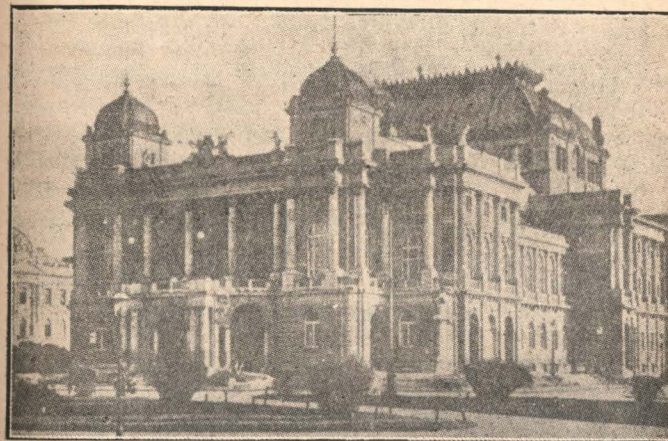
Уметност. У овој области духовних напора наш народ је већ одавно показао великог успеха. У старој српској држави *грађевинарство* (архитектура) је била необично развијена. Многобројне цркве из тога времена још и данас сведоче колико се била високо уздигла ова уметност, као н.пр. Грачаница, Дечани, Нагоричани, Љубостиња, Раваница и др. Код Хрвата у Далмацији, под утицајем из Италије, грађевинарство је било врло напредно, о чему сведоче многе дивне цркве као у Дубровнику, Сплиту, Шибенику, Трогиру и др.

У старој српској држави достигло је било велику висину и *сликарство* (живопис), које је делимично још сачувано по црквама, и по њему се види да му за оно време нема равнот у Европи. У данашњем модерном сликарству истиче се доста добрих уметника код сва три племена, као што су: Паја Јовановић, Марко Мурат, Ђ. Крстић, Томислав Крижан, Љуба Бабић, Иван Вавпотих, Бранко Шеноа, Рихард Јакопић и др.

Вајарство (кипарство, скулптура) у последње време све се јаче и успешније развија. Најистак-

нутији вајари су: Иван Мештровић, Ђока Јовановић, Рудолф Валдец, Сима Роксандић, Р. Франгеш. Име Мештровићево познато је далеко ван границе наше отаџбине.

Музика. У раније време развијала се чисто народска музика: певање народних песама и свирање уз гусле и у гајде, фрулу двојнице и тамбуре; код Хрвата и Словенаца се гајила црквена музика: хорско певање и свирање у оргуље. Данас је већ развијена модерна музика, у којој су се истакли

Сл. 21. — Народно Казалиште (Позориште) у Загребу.

многи музичари, нарочито код Словенаца, који су најмузикалнији међу Југословенима. Поменућемо неке од њих: Корнелије Станковић, Даворин Јенко (компоновао српску и словеначку химну), Мирослав Вилхар, В. Лисински, Иван Зајц, Стеван Мокрањец (који је преудесно народне напеве), Јосиф Маринковић и др. Ради гајења музике постоји више музичких школа, Музичка Академија у Загребу и Глазбена Матица у Љубљани, опере у Београду,

Загребу и Љубљани, затим многобројна певачка друштва и удружења музичара. У Љубљани је основано 1702 год. прво удружење музичара у Европи.

Позоришна уметност. (глума) гаји се у државним позориштима у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Сплиту, Осеку, Новом Саду и Скопљу и многим приватним, путујућим позориштима. На државна позоришта троши се годишње по буџету 21,540.000 дин.

Штампа. У животу сваког напредног народа штампа има врло велику важност. Зато се она и код нас све више развија. Штампане књиге у Европи почело 1436 год., а прве књиге на нашем језику штампане су ћирилицом 1493 а код Хрвата глаголицом 1483 у Сењу, а латиницом 1510 год. У обновљеној Србији прве књиге штампане су 1831 у Крагујевцу. Данас у нашој држави има велики број штампарија, од којих су 4 државне (у Београду, Загребу, Сарајеву и Цетињу).

Народно здравље

Бригу о народном здрављу води Министарство Социалне Политике и Народ. Здравља; после рата па до 1929 било је зато нарочито Министарство. На народно здравље предвиђено је буџетом 245,543.825 дин. У нашој држави има 4460 лекара и 203 болнице са 24.385 кревета. На сузбијању заразних болести и одржавању и ширењу хигијене у народу раде Централни Хигијенски Завод у Београду, хигијенски заводи у Загребу, Љубљани, Сарајеву, Н. Саду, Сомбору, Цетињу, Нишу и Скопљу и институт за маларију у Трогиру. С њима у вези ради: 50 амбуланти, 17 бактериолошких станица, 54 здравствених станица, опоравилишта и домова здравља, 44 школске поликлинике и 44 антитуберкулозна и дечја диспанзера.

Наша земља је богата природним лековитим

бањама, којих има 66, расутих по целој земљи, а највише у Србији, Хрватској и Словеначкој. О њима ће бити речи на крају књиге.

Исто тако има доста минералних извора, чија је вода лековита, па се разлива у боце и продаје по земљи. Најчувеније су минералне воде: *Буковичка кисела вода, Рогашка киселица, Српски Селштерс, Губер* (код Сребрнице).

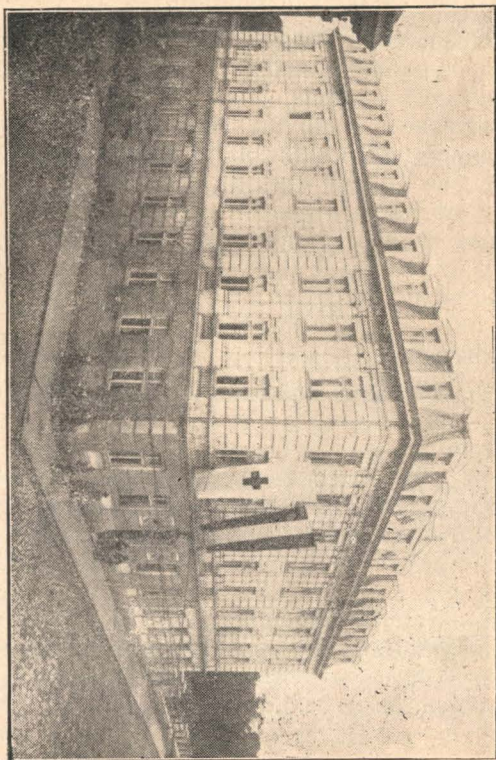
Здравствене Задруге. Ради заједничке одбране здравља, набавке лекова и плаћања лекара постоје здравствене задруге, које су удружене у Савез Здравствених Задруга, са седиштем у Београду, Скерлићева 24. Ових задруга било је на крају 1928 год. 36 са 13.000 чланова у 320 села. Њихов број из године у годину расте. Неке здравствене задруге подигле су лепе задружне домове, у којима приређују здравствене и домаћичке просветне течајеве. Здравствени Савез уз помоћ Хигијенског Завода у Београду приређује хигијенске течајеве за сеоске младиће.

Црвени Крст. Задатак Друштва Црвеног Крста је да негује милосрђе и унапређује здравље и у том циљу у рату пружа прву помоћ и спасава рањенике и болеснике, а у миру олакшава ратне последице, помажући инвалиде и ратну сирочад, и потпомаже рад на сузбијању зараза и чувању народног здравља. У случају глади и великих елементарних непогода, као поплаве, земљотреса и др., Црвени Крст помаже материјално страдалнике. Он о свом трошку одржава санаторије за лечење инвалида у Врњачкој Бањи и Ковиљачи, велико народно купатило у Пироту, Дом Ратне Сирочади у Београду, школе за нудиље у Београду и Ваљеву. дечје опоравилиште у Београду. У 1928 год. Црвени Крст је имао 14 обласних и 161 месни одбор и 28 повереништва са 46.652 члана. Чланарина је за чланове помагаче 6 динара годишње, за редовне

40 динара, који добијају бесплатно „Гласник Црвеног Крста“.

Црвени Крст је организовао *Подмладак Црвеног Крста*, чији је задатак да припрема младеж за човекољубиве задатке Црвеног Крста, приређујући поучна предавања и издајући свој лист. Један од

Сл. 22. Дом Црвеног Крста у Београду (Симића ул. 21)

врло важних послова његових је отварање и издржавање школских кухиња. Подмладак Црв. Крста имао је 1928 год. 7559 организованих разреда са 202.821 чланом, већином по основним школама.

Друштвени живот

Поред политичких странака (привремено укинутих), у којима се групишу људи према својим погледима на државну управу, има много других удружења са разноврсним задацима: патриотско-националних, хуманих (добротворних), верских, културно-просветних, привредних, професионалних (за разна занимања), уметничких, спортских, омладинских, женских, ватрогасних и других. Овде ћемо поменути главнија удружења:

Патриотско-национална: Народна Одбрана, Јадранска Стража, Југословенска Матица, Југословенски Соколски Савез, Удружење Добровољаца.

Доброћворна: Црвени Крст, Удружење ратних инвалида, Привредник, Хрватски Радиша, Друштво Св. Саве, Друштво Краљ Дечански (за глувонеми), Друштво за заштиту и васпитање деце.

Културно-просветна: „Просвета“ (Сарајево), Матица Српска (Н. Сад), Матица Хрватска (Загреб), Феријални Савез, Матица Словенска (Љубљана), Просветна Звезда (Љубљана), „Гајрет“ и „Напредак“ (Сарајево), Друштво Св. Јеронима (Загреб).

Привредна: Српско Пољопривредно Друштво, Кметијска Дружба (Љубљана), Хрв.-Славонско Господарско Друштво, Савез Југослов. Пчеларског Друштва, Конгреси привредника.

Професионална: трговачка, индустриска, банкарска, занатска, радничка, чиновничка, учитељска, судиска, професорска, лекарска, апотекарска, ветеринарска, инжењерска, поштарска, железничарска, студентска и т. д.

III ПРИВРЕДНИ ДЕО

Речју *привреда* се обухватају све гране људске радиности којима се из земље и њених производа стварају предмети потребни за човечији живот. Привреда ствара и промене материјална богатства.

Наша земља у привредном погледу је врло разнолика, не само по томе што су привредне радности разнолико распоређене, већ и по јачини и приносу појединих привредних грана, у вези са природом и плодношћу земљишта, климом и културом дотичног краја.

Према својој привреди Југославија је изразито пољопривредна држава, јер је пољопривреда главно занимање њеног становништва и главни извор њеног богатства. Али и пољопривреда није у целој земљи подједнако развијена и не даје подједнак принос, нити су све пољопривредне гране свуда подједнако распрострањене. Може се рећи да су ратарство и сточарство најјаче развијени, и то ратарство по низинама, у северном делу државе, а сточарство по брдским северозападним и централним крајевима. На треће место долази воћарство, у којем првенство има шљива. За воћарством долази виноградарство, затим живинарство, рибарство, пчеларство и др.

У погледу плодности наша држава је разнолика. Најплоднији је њен северни део, који је у сливу Дунава, а најсиромашнији крајеви су: Далмација, Црна Гора, Херцеговина, западна Босна, Лика и југозападна Словеначка. Ти се крајеви зову пасивни, јер не производе толико жита колико је потребно за исхрану тамошњег становништва, и у опште не могу да даду својим становницима толико зараде колико је потребно за њихову исхрану, те ови морају да иду у свет ради зараде. Али и ти крајеви могу постати активни, ако се обрати већа пажња на привредно искоришћавање свих природних богатстава њихових.

Привредне области. Каква се где привредна грана развија и с каквим успехом зависи од природе земљишта, климе, саобраћаја и културног ступња тамошњег становништва. Ово последње зависи од културних утицаја на дотични крај и удаљености од трговинских и саобраћајних средишта.

Могу две области по земљишту, природним богатствима и клими бити једнаке, па ипак једна од њих може бити врло заостала, а друга напредна. Упоредимо н. пр. Словеначку и горњи слив Дрине (Санџак): оба краја богата рудним благом, шумом и стоком, али, док је Словеначка најнапреднија наша покрајина, са високим степеном развика свих привредних грана, јер има добре саобраћајне везе са великим економским и културним центрима, пуна шумске, рудне и друге индустрије, дотле је Санџак најнекултурнији и најсиромашнији крај, јер је, што се каже „за божјим леђима“, иако је у старој српској држави баш ту било средиште наше културе.

Ако узмемо у обзир све чиниоце који су од утицаја на привредни развика, онда нашу земљу можемо поделити у три простране привредне области: алписку, приморску и средишњу.

Алписка привредна област обухвата Словеначке Алпе т. ј. Словеначку и један део западне Хрватске. Ова област има дуге и оштре зиме са великим снеговима. Планине су покривене шумама, пашњацима и ливадама, те су врло развијени: дрварска индустрија, сточарство и пчеларство. Због рудног богатства, нарочито угља, и водене снаге јако је развијена индустрија. По речним долинама и пољима сеју се кукуруз, пшеница, просо, хељда, луцерка и граорица. Земљорадња је на високом ступњу, па се врло успешно гаји и индустриско биље: хмељ и јечам (за пиво) и сунцокрет за цеђење уља.

У приморску (средоземну) привредну област спада Јадранско Приморје с острвима и средњи слив реке Вардара, где се осећа утицај Јејејског Мора, који допире све до Скопља и Кочана. У овој области влада блага приморска клима, па је и биљни свет нарочит. У Јадранском Приморју тло је кршевито и оскудно у земљи, те је само једна петина површине обрађена. Њиве се праве вештачки и

ограђују камењем, да вода не би спрала земљу, која се дугим низом година добија из распаднутог кречњака. Због оваког земљишта ратарства скоро и нема, већ се гаје: винова лоза, маслине, смокве, бадеми и лековито биље. По брдима, даље од мора, гаје се овце, козе и ситна говеда. Острвљани и приморци баве се рибарством, бродоградњом, цементном и каменом индустријом, морепловством. Овај крај даје најбоље морнаре на свету.

У сливу средњег Вардара је такође приморска клима, нешто измењена, па због тога и због друкчијег земљишта и привредна радиност је друкчија. Плодне речне долине су засејане пшеницом, кукурузом дуваном, пиринчем, памуком и маком. Виноградарство је врло развијено; оно је истина страдало од филуксере, али се поступно опет подиже. Становништво се бави и свиларством, нарочито око Ђевђелије.

Средишња привредна област обухвата сву осталу земљу, у главном слив Дунава, изузев Словенаке. Иако у целој овој области влада мање више иста клима, ипак је она у привредном погледу разнолика. Њен северни, равни део се одликује врло развијеним ратарством; он је наша житница. Поред тога развијено је и повртарство и гајење индустриског биља, нарочито шећерне репе, хмеља и конопље. У вези са врло напредном земљорадњом развила се и пољопривредна индустрија, која прерађује земљорадничке производе (млинови, фабрике шећера, пиваре, кланице и др.)

Средњи део ове привредне области, који обухвата северну Србију и северну Босну има развијено ратарство, сточарство и воћарство, нарочито шљиварство. Богат је рудама, али индустрија је јаче развијена само у Босни.

Јужни део обухвата југозападне планинске пределе ове области са бујним шумама и пашњацима, са оштријом климом и већим снеговима. Главно за-

нимање становништва је сточарство, а земљорадња је слабије и несавршенија. Највише се гаји кукуруз, који је главна храна. Индустрије скоро и нема, јер је овај крај врло оскудан у путевима, чак и колским, а источна Херцеговина, Црна Гора, Санџак и део југозападне Србије немају ни километра железничке пруге.

Сад ћемо да изнесемо стање свих пољопривредних грана, једне за другом.

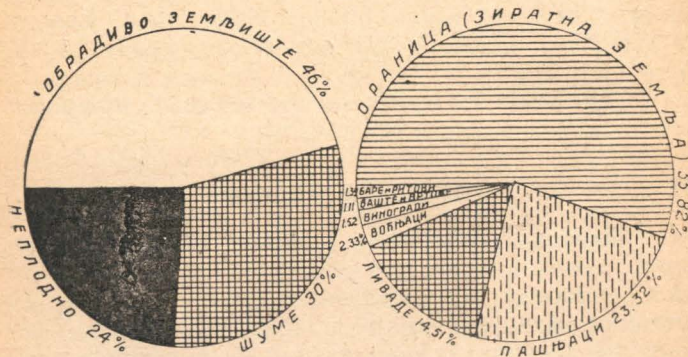
1. Пољопривреда

Природни услови. Као што смо напред видели, природни чиниоци: земљиште и клима утичу на пољопривреду; од њих зависи где ће се и с каквим успехом развијати која пољопривредна грана. У нашој земљи видимо врло велику разноврсност у начину обраде и рентабилности пољопривреде, коју налазимо од најсавршеније до најпримитивније (најпростије). Док се у северним крајевима, нарочито у Словеначкој и Војводини, земља обрађује најрационалније и с најсавршеним справама, дотле се у јужним крајевима још оре дрвеним плуговима и ралицама, а жито врше помоћу волова. И док у Војводини један хектар даје по 30 метарских центи пшенице, дотле се у осталим крајевима добија просечно само по 8 метарских центи.

Према подацима Министарства Пољопривреде и Вода за 1928 год. целокупна површина наше земље, која износи 24,849.429 хектара, овако је распоређена:

зиратна (њивска) земља	6,455.011	хект. или	55,82%
пашњаци	2,697.038	" "	23,32%
ливаци	1,677.314	" "	14,51%
воћњаци	268.650	" "	2,33%
виногради	176.301	" "	1,52%
баште и вртови	127.933	" "	1,11%
баре и ритови	160.413	" "	1,39%
свега обрадивог земљишта	11.562.660	" "	46%
под шумама	7.586.000	" "	30%
неплодно земљиште	5,700.769	" "	24%

Ови подаци су приближно тачни, јер још није у целој земљи извршен правилан премер земљишта. Ван Србије и Црне Горе постоји *кашастар* земљи-

Сл. 23. — Величина разних врста земљишта.

шта, а у Србији је извршен катастарски премер само у мачванском, посавском и тамнавском срезу.

С обзиром на економске и културне услове у нашој држави најјаче је развијено ратарство, затим сточарство и воћарство. Само у неким крајевима налазимо специјализацију пољопривреде т.ј. да се земљорадници баве само једном пољопривредном граном, иначе се већином баве свима гранама или с више њих, од којих једна може бити главна. Такон.пр. у северном делу Србије земљорадници се баве ратарством као главним, а уз њега сточарством и воћарством као узгредним занимањем, док је југозападним крајевима сточарство главно занимање, а ратарство споредно. Економски и културни развитак утицао је и на промену занимања, тако да сточарство више није главна пољопривредна грана, као што је доскора било.

Економско-културни услови. Иако су природни чиниоци пресудни за распрострањеност и успех по-

јединих врста пољопривреде, ипак њихово дејство могу преиначити знање и вредноћа људска, величина земљишног поседа, утицај државе и економски и културни ступањ дотичног краја. Јер велики поседи омогућавају специјализацију и индустријализацију пољопривреде т.ј. гајење једне пољопривредне врсте употребом машина и индустријских метода, а у малим поседима се даде уложити највише љубави и личне вредноће и умешности, као у занату. Помоћу задругарства и пољопривредних синдиката (удружења) може се пољопривредни принос учинити двапут већим него тамо где задругарства нема, па ма остали услови били исти. Ако кроз неки запуштени сточарски крај прође железница и отворе се рудници, па уз њих почне и индустрија да се развија, то ће учинити да становништво почне обраћати пажњу и другим пољопривредним гранама и трудити се да од њих има што већи принос.

Земљишни посед је разнолик. У крајевима, који су били под Аустро-Угарском (Војводина, Хрватска и Далмација) затечени су велики поседи (спахилуци и црквена имања), који су већином припадали странцима; у Босни и Херцеговини највећи део земље припадао је беговима и агама, а сељаци су је као кметови или беглучари обрађивали; у Јужној Србији остали су иза Турака читлуци, чији су власници (читлук-сахибије) Турци и Арнаути, а сељаци су им радили земљу као чифчије. Само у Србији и Црној Гори, као слободним народним државама, земља је највећим делом припадала земљорадницима и била мање-више равномерно подељења, тако да није било великих поседа. Једино су држава, манастири, цркве и општине држали веће површине земље.

После Уједињења кметови у Босни и Херцеговини постали су власници своје земље а велики поседи су се почели делити добровољцима и сиромашним земљорадницима. Тако данас преовлађују ситни поседи, јер и у Србији се, деобом задруга,

све више распарчавају већа домаћинства. На жалост, ми још немамо статистике земљишних поседа, већ се морамо послужити подацима од пре 30 и више година, да бисмо добили приближну слику, расподеле поседа према величини.

У Србији (преткумановској) према подацима из 1897 године, које је прикупио Главни Савез Српских Земљорадничких Задруга, од 308.000 домаћина њих 35.000 су били без земље, а на остале је посед овако био распоређен:

до 1 хектара	26.643	домаћ. или	9,08 ⁰ / ₀
1— 5 хектара	133.732	" "	45,57 ⁰ / ₀
5— 10 "	80.822	" "	27,55 ⁰ / ₀
10— 20 "	40.782	" "	13,91 ⁰ / ₀
20— 50 "	10.617	" "	3,62 ⁰ / ₀
50—100 "	742	" "	0,25 ⁰ / ₀
Преко 100 "	83	" "	0,02 ⁰ / ₀

У Хрватској и Славонији год. 1895 ораћа земља је овако била распоређена, рачунајући у катастарским јутрима (1 кат. јутро = 5,75 ара):

кат. јутара	бр. поседа	%	укупна површина јутара	% целокупне површине
0— 1	53.886	13.2	13.027	0.5
1— 5	126.289	30.8	213.284	8.0
5— 10	110.999	27.2	463.136	17.2
10— 20	81.657	20.4	649.303	24.3
20— 50	30.603	7.4	494.489	18.5
50— 100	2.830	0.76	106.232	3.9
100— 200	500	0.06	42.431	1.5
200—1000	380	0.08	97.663	3.7
преко 1000	209	0.06	602.822	22.4
Укупно	407.403	100.—	2,682.387	100.—

У Војводини, према попису из 1895 год. домаћинства која су имала до 5 кат. јутара чинила су 55% свих поседа а само 10% целокупног земљишта; другим речима више од половине домаћина

имали су испод 5 јутара и сви они скупа држали су само једну десетину свега земљишта. Поседи од 5 до 100 јутара чинили су 42% свих поседа и држали 70% све зиратне земље; поседи од 100 до 1000 јутара чинили су 0,7% свих домаћинстава, а заузимали су 13,5% земљишта; поседи преко 100 јутара чинили су 0,04% свих поседа, а заузимали су 6,5% свега обрађеног земљишта.

Земљишни поседи у Далмацији и Крањској били су према попису од 1902 год. овако проценуално распоређени:

	0—1 х.	1—2 х.	2—5 х.	5—10 х.	10—20 х.	20—50 х.	преко 50 х.
Крањска	20,9%	10,8%	19,4%	19,8%	19,3%	8,5%	1,3%
Далмација	27%	24,5%	25,9%	8,7%	2,7%	1%	0,2%

У Босни и Херцеговини, према непоузданим подацима из 1906 г., поседи су овако били распоређени:

величина поседа	слободних сељака	кметова
1— 2 х.	51,5 ⁰ / ₀	19,9 ⁰ / ₀
2— 5 х.	25,4 ⁰ / ₀	28,2 ⁰ / ₀
5—10 х.	13,7 ⁰ / ₀	28,4 ⁰ / ₀
више од 10 х.	9,4 ⁰ / ₀	23,5 ⁰ / ₀

Као што се види, у Босни код слободних сељака преовлађују ситни поседи, а код кметова крупнији, јер су се задруге боље чувале у кметском положају.

Поред приватних имања и имања која припадају држави, општини и цркви, постоје у Хрватској и Славонији и т. зв. *земљишне заједнице*, ради заједничког уживања земљишта. Ове заједнице постале су било тако што је аустриски цар дао земљу на заједничко уживање крајишницима, било што је при укидању кметских односа један део властелинских шума и пашњака одвојен и дат сељацима на заједничко уживање („сегрегације“). Пре 20 година било је близу 3000 земљишних заједница, које су држале седмину Хрватске и Славоније.

Прометна средства. У прометна средства спада све оно што омогућава и олакшава промет пољопривредних производа. Ту на првом месту долазе колски путеви, затим железнице, речне и поморске паробродске везе, поште, телеграфи и телефони; најзад берзе. Ово су привредни чиниоци који утичу не само на то која ће се врста пољопривредне производње развијати, већ и на њен квалитет, па наравно и на рентабилност. На жалост сва прометна средства (о њима ће се говорити доцније) у нашој земљи су слабо развијена, па није чудо што многи крајеви, од природе богати, имају врло неразвијену пољопривреду.

Тржишта. Од највећег значаја за пољопривреду су тржишта, преко којих се уновчавају пољопривредни производи. Највећи део њихов продаје се на унутрашњим пијацама, а мањи део на страним. Свака варош и варошица имају свој пазарни дан, када земљорадници дотерују и продају своје производе. Од унутрашњих пољопривредних тржишта најважнији је Нови Сад, где има пољопривредна берза, затим Београд, Загреб, Сисак, Винковци, Младеновац, Ниш, Скопље.

Међу другим државама највећи потрошачи наших пољопривредних производа су Аустрија и Италија. Ради олакшања и појачања извоза потребно је имати добре трговинске уговоре са свима земљама које могу трошити наше производе. Међутим за десет година од уједињења трговински уговори су закључени са мало држава. Због тога је наш извоз доста слаб.

Утицај државе на пољопривреду. Држава утиче на пољопривреду преко Министарства Пољопривреде чији је задатак да се стара о унапређењу и правилном развоју пољопривреде. Министарство има 7 одељења: административно, за пољопривредну наставу, за ратарство, за сточарство, за виноградарство и воћарство, за аграрну политику и задругарство и вете-

ринарско одељење. У Сарајеву има нарочити Одсек за Пољопривредни Кредит. Сем тога под ово Министарство спада и Државна Класна Лутрија, чији се чист приход употребљава на помагање привреде. У областима и срезовима имају обласни и срески пољопривредни референти. Сем тога и обласне самоуправе имају своја пољопривредна одељења.

Држава утиче на развитак пољопривреде не само путем администрације већ и кроз своје пољопривредне школе, заводе, државна добра, угледна имања, станице, ергеле, лозне и воћне расаднике. Најзад путем аграрне реформе, држава утиче на број и величину поседа и на пољопривредни принос.

Пољопривредна настава. Иако је Југославија пољопривредна земља, ипак се не можемо похвалити великим бројем школа за стручно пољопривредно просвећивање. Уколико их има, оне више спремају чиновнике него практичне пољопривреднике.

Највише пољопривредне школе су пољопривредни (агрономски) факултети на универзитетима у Београду и Загребу.

Средњих пољопривредних школа има 3: у Крижевцима (Хрватска), Марибору (Словеначка), и Ваљеву. У њих се примају ђаци који су свршили 4 разреда гимназије или реалке. Ове школе издржава држава из својих средстава.

Нижих пољопривредних школа има 28 и то: у Србији 9, Хрватској 6, Словеначкој 6, Босни 3, Војводини 2, Далмацији 1. Неке су од њих специјалне школе, а друге су опште пољопривредне. Ове се школе издржавају из буџета обласних самоуправа.

За образовање сеоских домаћица има 15 домаћичких школа и то: у Хрватској 3, у Словеначкој 5, у Војводини 3, у Србији, Црној Гори и Далмацији по једна. Од њих је једна виша школа за домаћице (у Футогу — Бачка).

Како се мала пажња обраћа пољопривредном просвећивању види се по томе што за спремање

150.000 чиновника има 207 средњих и 155 стручних школа, а за спремање земљорадника има само 28 нижих пољопривредних школа, јер више пољопривредне школе такође спремају чиновнике. А најбоље ћемо видети колико је код нас занемарена пољопривредна настава, ако направимо упоређење са неким другим земљама.

Једна нижа пољопривредна школа долази:

у Канади (Сев. Америка) на	363	стан.
„ Белгији на	475	„
„ Норвешкој на	3.113	„
„ Холандској на	4.256	„
„ Шведској на	5.027	„
„ Немачкој на	5.131	„
„ Швајцарској на	5.487	„
„ Данској на	5.894	„
„ Аустрији на	107.131	„
„ Румунији на	30 968	„
„ Југославији на	450.000	„

Заводи и установе за унапређење пољопривреде. Ту спадају: станице за узгој семена у Загребу, Крижевцима, Белтинцима и Модрићу, огледне и контролне станице у Топчидеру, Осеку, Сплиту, Загребу и Љубљани, пољопривредни хемиски заводи у Загребу, Крижевцима и Љубљани, заводи за биљне болести (фитопатолошки) у Сарајеву и Крижевцима, бактериолошки заводи у Београду, Љубљани и Крижевцима, серолошки завод на Бељу завод са испитивање земљишта у Загребу. Метереолошки завод у Сарајеву. Ради оплеменења и унапређивања воћарства и виноградарства имају *воћни и лозни расадници*. Воћних расадника има 160 и то: у Србији 142 (у сваком срезу по један), у Босни и Херцеговини 5, у Црној Гори 3, у Хрватској и Славонији 2, у Далмацији 3, у Словеначкој 5. Лозних расадника има 43 и то: у Србији 10, у Хрватској и Славонији 9, у Словеначкој 11, у Далмацији

6, у Црној Гори 2, у Босни и Херцеговини 2, у Војводини 3.

Државна добра и угледна имања. Највеће државно добро је *Беље* у Барањи, које је припадало аустриском надвојводи (ерцхерцогу) Фридриху. Беље је пространо 62.170 хектара, а њим управља нарочит управник, кога поставља Министарство Финансија (Генерална Дирекција Држ. Добара). На имању има 115 чиновника, 3040 сталних пољопривредних радника и 259 сталних индустријских радника. Годишња производња житарица: 1.187 вагона, шећерне репе 3.300 вагона, рибе 1 милион килограма, млека 3.271.000 литара. На имању се гаји 647 радних коња, 4.597 говеда сименталске расе, свиња 3.018, оваца 3297. По шумама има свакојаке дивљачи: срна, јелена, дивљих свиња, фазана и др. Беље има и своју индустрију: фабрику шећера, која производи годишње по 1540 вагона шећера; централну млекару, која дневно производи 380 кгр. финог масла (бутера), фабрику саламе и кланицу, која производи 18.000 кила годишње; фабрику метли, циглану, млинове, машинске радионице. Беље има 97 километара своје железнице са 12 локомотива и 1000 вагона, 2 пароброда и 2 шлепа; 4 пумпе за одводњавање, 1175 зграда.

Иако је Беље овако велако и свачим снабдевано, ипак су чисти приходи били врло мали или их уопште није било. Буџетом за 1929/30 год. предвиђено је бруто прахода, 185,423.547 дин., а чистог 39,358.000 дин.

Остала државна добра су: *Божјаковина* (загребачка област), пространо 642 хектара. На њему се гаје племените врсте стоке: сименталска говеда, белгиски коњи и јоркширске свиње. Има угледан лозни и воћни расадник и школу за сеоске домаћице. *Добричево* код Ђуприје, пространо 1200 хектара. На њему се сеју сва жита, сточна репа, пићне биљке и поврће; гаје се сименталска говеда, шу-

мадиске свиње и ове мерино, одабране врсте живине и пчеле. *Тойоловац* код Сиска, пространо 13.065 кат. јутара; чист приход предвиђен на 403.660 дин. *Косанчић* на Косову, 740 хектара; на њему се гаје говеда сименталске пасмине. *Ливно* (обл. травничка), 2000 хектара; гаје се разне врсте коња, говеда, оваца, свиња и живине. *Бушмир* код Сарајева, 406 хектара, државна ергела. С њом у вези пастувска станица у Сарајеву. *Горажда* у Босни, државна ергела са 30 пастувских станица. Годишњи приход предвиђен на 1,013.420 дин., толико исто и расход. *Карађорђево* (Бачка), 2435 хектара, државна ергела са 200 пастува и 100 кобила. Чист приход предвиђен на 451.220 дин. Има и бикове и краве сименталске расе. *Љубичево* (код Пожаревца), 800 хектара, државна ергела са енглеском пунокрвном и полукрвном расом, који опасују у 40 пастувских станица. Има и говеда сименталске и монтафонске расе. Приход предвиђен на 1,378.658 дин. годишње, а толико и расход. *Душаново* (код Скопља), држ. ергела са 5 пастувских станица. *Село* код Љубљане, 43 хектара, државна ергела са 8 пастувских станица у Словеначкој. *Станчић-Штакоревац*, држ. ергела за Хрватску и Славонију, 772 кат. јутра; гаји коње липицанске и тешке белгиске пасмине, којих има око 400 грла. Годишњи приход предвиђен на 2,044.853, а толико исто и расход. *Врана* (Далмација), 7000 хект., држав. сточар. завод с коњима липицанске и арапске пасмине, говедима оберталске и свињама јоркширске пасмине. Има 50 пастувских станица. Годишњи приход предвиђен на 1,379.800 дин., расход 1,679.616 дин.

Поред ових има још 25 пољопривредних и сточних станица и мањих државних имања. Сем државних има и 28 приватних ергела.

Мелиорације. Нарочито одељење Министарства Грађевина (раније Министарства Пољопривреде и Вода) стара се о исушивању мочари и одбрани од

поплаве. Сам тај посао врше нарочите водне задруге, којих има 16 за одбрану од поплаве, 46 за одводњавање, свега 74. Све ове задруге налазе се највећим делом у Војводини; у Србији имају 3, у Мачви. Укупна површина задружног земљишта, заштићеног од поплаве и мочари износи 1,026.062 хектара; дужина насипа износи 1531 км., број мостова 1323, број пумпи 78. Има још да се исуши 1,097.076 хектара.

Аграрна реформа. Као што је напред речено, Уједињење је застало различне земљишне односе у нашој држави. У Босни и Херцеговини, Јужној Србији и Далмацији сељаци већим делом нису били слободни власници своје земље, већ су као кметови, чифчије и колони обрађивали земљиште у нарочитом т. зв. феудалном односу према власницима. У Војводини, Хрватској и Славонији и у Словеначкој феудални односи били су већ раније укинати, али су остали велики поседи, које су сиромашни земљорадници обрађивали као најамни радници. Само у Србији и Црној Гори феудални односи били су укинати ослобођењем од Турака и земљорадници су били слободни власници земље.

Кметови у Босни и Херцеговини били су наследи уживаоци земље, која се сматрала као власништво ага и бегова т. ј. потомака некад истурчене српске и хрватске властеле. Кметски одношај је у ствари продужење феудалних одношаја какви су били у старим српским државама, где су земљу држали племићи, а обрађивали су је бесправни сељаци, који су били везани за земљу, с којом су мењали господара. Кмет је давао од свих плодова трећину или четвртину бегу или аги, и то у натури. Од стоке није давао ништа, зато се у овим крајевима народ већином бавио сточарством. Кмет је из бегове (агине) шуме добијао дрво за огрев и за градњу куће. Бег га није могао уклонити са земље, сем у случају ако није хтео обрађивати земљу. Кме-

тови су извешан број дана морали кулчити бегу. Године 1910 било је у Босни и Херцеговини 79,677 кметова-домаћина са 444,920 кућних чланова, и 31.416 кметова са 205.744 члана који су имали и своје земље. 74 од сто кметова били су православни.

Поред кметских селишта у Босни има много *беглука*, а то су имања беговска, на која кметови немају никаквих права. То су већином кметовска имања која су бегови силом или подвалама присвојили. Њих су обрађивали сељаци као надничари или наполичари или кметови кулуком.

У Србији су пропаху српске државе сељаци дошли у бољи положај, јер су били раскинути до-тадашњи феудални одношаји, пошто је српска властела или изгинула или се иселила. Њихове поседе је наследио султан т. ј. држава; сељаци су је слободно обрађивали, а султан је постављао на тим поседима спахије т. ј. заслужне ратнике, да прикупљају од сељака десетак т. ј. државни порез. У 18 и 19 веку, кад је организација турске државе почела да слаби, ове спахије, који нити су били власници нити наследни, насилно су присвојили себи поседе (читлуке, чифлуке) и постали *чишлук-сахибије*, а сељаци њихове *чишчије* (чифчије), које су они могли увек отерати са земље.

Колонајски одношаји у Далмацији су слични кметским. Негде су имали исто феудално обележје: поред давања власнику половине, трећине или четвртине од плодова, сељаци су били обавезни и лично да раде код власника извешан број дана и врше друге обавезе, као некад робови према господарима.

Одмах после уједињења, 24 децембра 1918 год. Регент Александар у својој прокламацији објавио је да ће се одмах приступити аграрној реформи и укинати се кметства и велики поседи а земља поделити сиромашним земљорадницима. На основу тога објављене су 27 фебруара 1919 г. Претходне

Одредбе за Припрему Аграрне Реформе, а 2 априла 1919 г. установљено је Министарство за Аграрну Реформу, које је имало да изведе ову реформу. За десет година рада ово министарство није још стигло да донесе аграрни закон, па је најзад ове године и укинато, а његове послове је наставило нарочито одељење Министарства Пољопривреде. У смислу Претходних Одредба решено је, у главном, аграрно питање у Босни и Херцеговини, где је укинато кметство и 113.103 кметске породице постале су власници земље коју су дотле радили, у износу од 775.000 хектара. За откуп овог земљишта држава је платила агама у беговима 255 милиона динара. Резултат десетогодишњег рада на аграрној реформи види се из таблица на стр. 88 и 89.

Земљорадничко задругарство и пољопривредни синдикати.

Унапређење пољопривреде и повећање пољопривредног приноса не зависи само од напора појединаца и помоћи државне, већ је потребан и колективан (заједнички) напор земљорадника. Тај заједнички напор постиже највећи успех у разним врстама задругарства и пољопривредним синдикатима т. ј. удружењима произвођача појединих пољопривредних производа (шећерне репе, хмеља, конопље, дувана и др.) Опширније о задругарству и синдикатима говори се доцније на нарочитом месту.

* * *

Пошто смо се упознали са условима који утичу на развјат пољопривреде у опште, разгледаћемо стање појединих пољопривредних грана.

1. Ратарство. Ратарство је најразвијеније и најнапредније у северном делу државе, поред великих река. Војводина, Срем, Посавина, Подравина, Мачва, Стиг и Поморавље су наше житнице. У плодним пољима по осталим крајевима ратарство је такође

Резултат поделе великих поседа на крају 1928 год.

Покрајина	Величина вел. поседа хектара	Подељено хектара	Број наделених породица	Доброволцима		Колонистима		Месној Сиротињи		Експропријацио	
Словеначка	353.647	28.338	21.028	број породица	површина хектара	број породица	површина хектара	број породица	површина хектара	број породица	површина хектара
Хрватска	232.374	60.560	7.573	3	25	152	1.270	20.363	26.815	505	228
Славонија	796.740	169.491	47.603	114	501	—	—	66.285	57.861	474	2.198
Војводина	751.140	309.498	88.050	12.265	96.305	1843	10.495	37.252	100.249	6.538	3.006
Укупно	2.133.910	567.887	227.254	18.658	148.771	6725	42.089	182.094	356.883	24.079	12.195

Стање колонизације у јужним крајевима.*)

ОКРУГ	Ограничено и претворено хектара	Подељено хектара	Број насељених породица	Број сграђених домова
Скопски	9502	3922	452	203
Тетовски	1036	870	97	—
Звечански	17.987	7098	995	275
Метохиски	8668	8330	853	286
Призренски	1036	273	39	—
Берански	—	—	46	—
Брегалнички	19.787	6545	788	455
Кумановски	6100	4773	811	320
Битољски	3527	2472	372	83
Тиквешки	8820	4380	584	72
Косовски	23.654	17.021	2399	1214
СВЕГА:	101.020	54.289	7.436	2.908

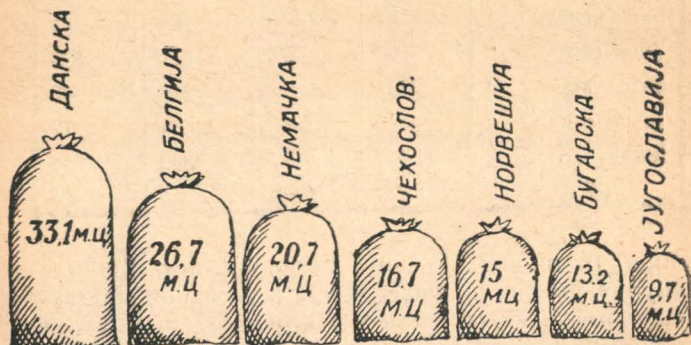
добро развијено. Главни ратарски производи су: кукуруз, пшеница, овас, јечам и раж, по брдским крајевима: хељда, просо и крупник, у мочарним долинама Јужне Србије пиринач.

По производњи житарица наша држава долази на пето место у Европи, после Русије, Француске, Италије и Румуније, а кукуруза производи више само Румунија. Али ипак, према пространству и плодности земље, наша производња је недовољна, јер је ратарство још доста примитивно (несавршено). То се најбоље види, ако упоредимо просечан принос у метарским центама (100 кила) по хектару у

*) Ови се подаци односе на 1925 год.; најновије нисмо могли добити од Минист. Пољопривреде.

нашој земљи и другим државама (у 1925 г.), који се види из овог прегледа:

земље	пшеница	раж	јечам	овас
Немачка	20,7	17,1	24,9	16,2
Енглеска	22,9	17,1	19,7	19,1
Холандија	28,4	20,8	26,1	19,9
Чехословачка	16,7	17,4	18.—	15,6
Белгија	26,7	23,8	28,4	23,3
Норвешка	15.—	17,7	20,1	18.—
Данска	33,1	16,3	26,4	21,5
Швајцарска	25,5	21,7	18,6	19,7
Бугарска	13,2	12,3	14,5	10,4
Југославија	9,7	7.—	9.—	7,9

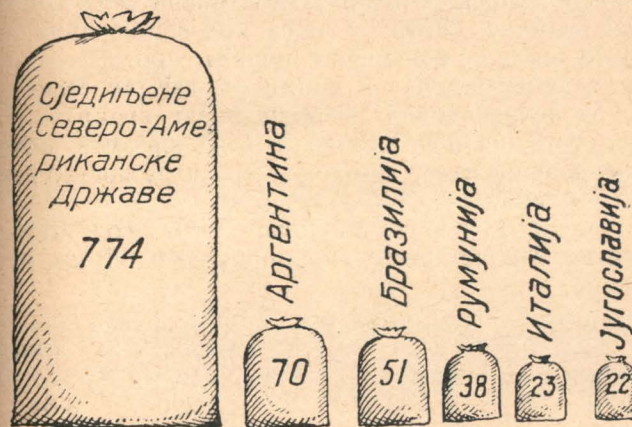

Сл. 24. — Производња пшенице на 1 км²

Према статистичким подацима Министарства Пољопривреде и Вода производња житарица износила је 1928 године:

Врста усева	Засејано хектара	Принос метрич. центи свега	на 1 хек.
кукуруз	2,303.741	18.190.571	8,96
пшен. озима	1,863.002	27,634.106	15,02
пшеница јара	57.978	478.256	8,59
јечам озими	221.018	2,658.314	12,35

Врста усева	Засејано хектара	Принос метрич. центи свега	на 1 хек.
јечам јари	173.261	1,283.702	7,70
овас	381.512	3,662.996	9,91
раж озими	172.072	1,707.375	10,05
раж јара	31.647	204.592	6,62
наполица			
(пшен. и раж)	49.378	430.191	9,03
просо	32.370	166.385	5,96
крупник	15.539	98.530	6,48
хељда	4.285	20.641	5,38
пиринач	1.563	23.934	11,91

Сл. 25. — Светска производња кукуруза (у милионима метарценти)

2. Повртарство. Наша земља је врло погодна за повртарство, али оно није довољно развијено; већином је узгредно занимање. Као посебна грана земљорадње развијено је поред Дунава, Саве и Мораве, нарочито око Новог Сада, који је пре рата снабдевао поврћем сву Аустроугарску, па извозио и у друге земље. У Србији је нарочито развијено око Скопља, Ниша, Лесковца, Београда и Шапца. Пасуљ је у Србији и Босни главна храна. Најбољи

је тетовски и градиштански. Кромпир се највише гаји у Словеначкој, Хрватској и Славонији и у Војводини, где се употребљава и за дестилацију шпиритуса. Паприка се много гаји око Суботице, Ниша и Лесковца, где се суши и туца у „алеу паприку“.

Поврће се већином гаји за потребе вароши, јер се по селима неке врсте поврћа никако не троше. Црвени патлиџан на пр. тек последњих година се све више шири и по селима и постаје главна летња храна земљорадницима, али има крајева куда он још није продро. А плави патлиџан, карфиол (цветни купус), мрква (шаргарепа), келераба, тиквице, сочиво и грашак су непознати у већини села. С обзиром на малу употребу меса код земљорадника, требало би да се и ове врсте поврћа, поред пасуља, купуса, лука, паприке и кромпира, гаје по селима, како би исхрана била разноврснија и хранљивија. Поред тога, на повртарство треба обратити већу пажњу као на извор прихода, јер се ратарство све мање рентира.

Принос од варива и поврћа за 1928 год. према подацима Министарства Пољопривреде и Вида износио је:

Врста усева	Засејано хектара	Принос метр. центи укупно на 1 хектар
кромпир	234.861	8,521.940
грах (пасуљ)	33.349	88.226
грашак	5.599	26.103
боб	4.342	23.994
сочиво	3.254	14.034
лук (црни и бели)	17.046	460.923
паприка	6.989	106.952
купус	36.660	1,611.119
патлиџан	4.972	183.983
мрква	4.617	182.084
диње и лубенице	15.342	632.321
сточна репа	21.916	2,030.159
репа угарњача	3.151	136.615

3. Индустриско и трговачко биље. Овде спадају биљке чији се плод не употребљава за домаћу потребу већ се продаје и већином употребљава за индустриску прераду, а то су: дуван, шећерна репа, конопља, лан, памук, мак, хмељ, руј, наут, сезам, анасон, олајна репица, бухач, рузмарин, печурке, питоми кестен и разно лековито биље. Индустриско и трговачко биље не расте свуда, већ тамо где има климатских и економских услова. Најважнији је *дуван*, чији је откуп, прераду и продају монополисала држава, а сади се само у неким крајевима, под контролом државном. Најбољи дуван успева у Македонији, где даје 600—900 килограма по хектару, затим у Херцеговини, где даје 1000—1200 килограма по хектару; најлошији дуван даје Војводина, 1500—2000 кгр. по хектару, који служи за мешање с бољим сортама и за пушење на лулу. Највише дувана производи Јужна Србија, 38,7⁰/₀ целокупне производње, затим Војводина 19,9⁰/₀, Херцеговина 17,9⁰/₀, Сев. Србија 10,5⁰/₀, Далмација 8,2⁰/₀, Хрватска 0,7⁰/₀, Црна Гора 0,6⁰/₀, Словеначка 0,5⁰/₀. Године 1927 било је засађено дувана 11.676 хектара, а принос је износио 66.545 килограма, што значи 607 килограма по хектару. Откупна цена износила је просечно 30 динара по килограму.

Производња дувана после рата овако се кретала:

Год.	Површина хектара	Принос у метричним центима Свега по хект.
1921	14.376	118.146
1922	12.715	93.913
1923	21.694	173.415
1924	35.229	356.851
1925	15.306	120.612
1926	15.899	144.531
1927	11.676	66.545
1928	11.420	58.714

За прераду дувана држава има 8 фабрика: у Нишу, Сарајеву, Мостару, Травнику, Бањалуци,

Сењу, Загребу и Љубљани. Монопол дувана даје један од највећих прихода држави. Тај приход после рата је износио:

1920/21 год.	420,329.228	дин.
1921/22 г. (13 мес.)	884,178.019	"
1922/23 г. (11 мес.)	1.048,594.364	"
1923/24 г.	1.251,754.333	"
1924/25 г.	1.909,648.769	"
1925/26 г.	2.065,356.825	"
1926/27 г.	2.221,853.467	"
1927/28 г.	2.190,676.043	"

Шећерна репа гаји се у северним, равним крајевима, где се и фабрике шећера налазе, највише у Војводини. У Србији се сеје поред Мораве и у Мачви. Сем за шећер употребљава се и за израду шпиритуса.

У нашој земљи има 8 фабрики шећера: у Београду, Ћуприји, Осеку, Бељу, Црвенки, Врбасу, Вел. Бечкерек и Усори. Шећеране у Београду и Бељу су државне. Све фабрике су удружене у савез, (картел) који одређују цену репи и шећеру.

Производња репе и шећера последњих 10 година види се из овог прегледа:

Година кам- пање	Засајано хек- тара	Метрич. центи репе свега	на 1 х.	Израђено- шећера ва- гона
1918/19	17.250	2,575.615	150,47	2772
1919/20	6.900	436.852	135,74	779
1920/21	14.000	2,162.470	151,53	2017
1921/22	16.200	1,919.775	118,50	2381
1922/23	19.981	3,126.855	162,59	3375
1923/24	28.653	3,732.734	130,51	4063
1924/25	49.686	10,631.066	220,30	1,2280
1925/26	34.086	5,107.172	154,24	5698
1926/27	37.110	5,918.631	170,25	7001
1927/28	42.650	5,987.192	145,28	7614
1928/29	56.462	9,292.924	167,84	11.595

Хмељ се употребљава у пиварској индустрији, а гаји се највише у Војводини и Словеначкој; последњих година све више се гаји и у Срему, за-

падној Босни, па прелази и у Србију (Мачва). Производња хмеља скопчана је с великим трошковима, али она даје и велики приход, јер му је цена некад достиже и 5000 динара за 100 килограма.

Производња последњих година види се из овог прегледа:

Година	Површина у хектарима	Принос у мет. укупан	мет. центама на 1 хектар
1923	1.125	10.148	9,09
1924	2.227	21.856	9,81
1925	2.155	11.061	5,44
1926	4.256	17.450	4,15
1927	9.167	37.758	4,27
1928	9.217	52.338	5,87

Уколико га не потроше наше пиваре хмељ се извози у иностранство, највише у Чехословачку. Год. 1928 извезено га је у вредности од 226 милиона динара.

Мак се гаји највише у Јужној Србији, у долини Брегалнице и Вардара, где даје велики принос, јер се из његових засечених чаура добија сиров опијум (афион), који се извози преко Солуна у друге земље, где се из њега добија апотекарски опијум и његове прерађевине: морфијум, кодеин, папаверин, наркотин. Просечан принос мака од хектара последњих година је 350 килограма. Мак се гаји у Војводини, Срему и Славонији, али је лошијег квалитета.

Конопља се гаји по целој земљи за домаће потребе, али све мање, јер памучне прерађевине све више сузбијају конопљане. Као индустриско-трговачка биљка конопља се гаји у већим количинама у Војводини, Срему и око Ниша и Лесковца. Ова конопља се упола прерађује у домаћим фабрикама, па се влакно извози у иностранство, где се коначно прерађује. Годишња производња конопље износила је последњих година 3000—4000 вагона, про-

сечно по 1000 кгр. по хектару. Годишње се извози у вредности од око 100 милиона динара.

Лан, као и конопље, све мање је предмет домаће индустрије, јер и њега потискују памучне израђевине. За трговачке сврхе гаји се око Осека, у сев. Банату и Словеначкој. Из ланеног као и конопљаног семена цеди се нарочито уље. Годишња производња је око 850 вагона, принос просечно 700 кгр. по хектару.

Памук се гаји само у Јужној Србији, око Скопља, Штипа и Битоља, и мањи део се извози преко Солуна. Последњих година жетвени принос је износио просечно 300—400 кгр. по хектару.

Бухач (бухарица) се гаји по Далмацији и Црној Гори. Служи као средство за утамањивање инсеката (бува, стеница, мољаца, буба-шваба и др). Један део се суши и меље у домаћим млиновима, а већи део се извози преко Италије у Америку. Годишња производња 125 вагона, вредност једног вагона 800.000 дин.

Рузмарин. Расте самоникао у јадранском приморју, суши се и извози у иностранство за потребе апотека, а већи се део прерађује у рузмариново уље, које је на цени. Годишња производња до 200 вагона.

Наут, сезам, анасон. Ове биљке гаје се у Јужној Србији, у долини Брегалнице и Струмице. Наут се једе пржен или додаје кафи, од сезама се цеди уље и млеко за „ћетеналву“, анасон се меће у ракију („анасонлија“) и употребљава у апотекама.

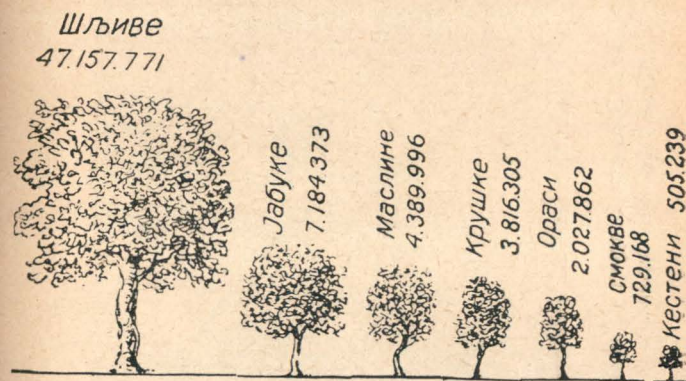
Семе од *слачице* (горушице, дивље репице) се употребљава за цеђење уља и прављење зачина („сенф“), а од *цикорије* се прави додаток кави (цигура). Обе успевају у Хрватској и Славонији. Сушене *ћечурке* се извозе у Француску и Јужну Америку.

Лековитог (ајовшекарског) биља има доста у нашој земљи нарочито у Приморју, те народ има од њега доста користи. Овамо спада: *камомила* (титрица, „камилтеј“), *бели слез*, *лиљов* и *зовин*

цвети, *хајдучица*, *вења*, *линцура*, *рицинус*, *жалфија* (кадуља), *пелен*, *пайраш* (за дистол, лек од метиља) итд. Од пелена се прави у Далмацији чувена горка ракија „пелинковац“. Извози се у иностранство, где се прерађује. Вредност извоза 1928 год. била је преко 27 милиона дин.

4. **Воћарство.** После ратарства и сточарства највише је развијено воћарство, али ипак не толико и са толиком коришћу колико би могло бити према природи земљишта и климатским условима.

Према подацима Министарства Пољопривреде и Вода принос од воћа у 1928 год. овако је изгледао:

Сл. 26. — Воћарство у Југославији.

	Број дрвета	Род	
		метр. центи	са 1 дрвета килограма
шљиве	47,157.771	4,602.032	9,76
јабуре	7,184.373	1,038.485	14,45
маслине	4,389.996	59.727	1,36
крушке	3,816.305	755.067	19,79
ораси	2,027.862	328.818	16,22
смокове	729.168	75.316	10,33
кестени	205.239	139.479	27,61

Најглавнија воћка је *шљива*, која се гаји у Босни и сев. Србији, мање у Славонији. Док друго воће мало иде на пијац, дотле се шљива гаји искључиво за прераду и трговину. Тамо где има доста шуме шљива се суши и извози у средњеевропске земље

Сл. 27. — Курс Савеза Здравств. Задруга у Хитијенском Заводу: обука у прскању шљива.

(Аустрију, Немачку, Швајцарску, Француску), или се кува у пекмез, иначе се од ње пече ракија, или се извози сирова, руком брана. По своме укусу наша сува шљива је чувена у Европи, али, на жалост, због рђавог сушења и транспорта, несавесности

неких произвођача и трговаца, она често долази у рђавом стању на европске пијаце, чиме јој се убија цена и омогућава конкуренција калифорниске шљиве, која је боље спремљена, али мање укусна. Последњих година нарочит инсекат, *шљивина сочна или шитишаста уш*, много тамани шљиваре и то баш у оним крајевима где је шљива скоро једини производ за уновчавање. Срећом нађен је и лек, којим се успешно ова штеточина сузбија. Прскањем солбаром и другим препаратима наш признати стручњак, инж. Јово Поповић, шеф Државног Фитопатолошког Завода у Сарајеву, постигао је лепе резултате.

Просечан годишњи принос износио је последњих година 76.000 вагона сирових шљива. Вредност извезених сувих шљива износио је:

1922 год.	222	милиона	дин.
1923 "	344	"	"
1924 "	179	"	"
1925 "	191	"	"
1926 "	233	"	"
1927 "	156	"	"
1928 "	128	"	"

Маслине и смокве после шљива су најважнији воћарски производ за трговину. Оне успевају у јадранском приморју т. ј. у Хрв. Приморју, Далмацији и оним деловима Херцеговине и Црне Горе који су ближи мору, па се осећа дах приморске климе. Од маслина се цеди уље (зејтин), али се и једу конзервиране зелене или суве. Има око 4 милиона стабала, с којих се годишње добије око 60.000 хектолитара уља, које није пречишћено (рафинирано), јер се примитивно ради. У Далмацији има 8 уљарских задруга; најбоља је у Муртеру. Маслина је врло корисна биљка, управо хранилац сиротиње, јер му даје маслинке и уље за јело и продају, даје му дрво за грађу и гориво, лишће и гранчице за храну козама и магарцима, а од трулог лишћа се прави земља којом се покрива голи крш.

Смокве се суше и продају за трговину, на венцима или у џаковима. По оближњим варошима продају се и сирове. Сем у јадранском приморју гаји се и у скопљанском и тиквешком округу. Број дрвета износи око 740.000, годишњи принос 800—1000 вагона.

Јабуке, крушке, дуње, шрешње, вишње, кајсије, брескве, бадеми, ораси гаје се по целој земљи али нерационално, већином за домаћу потребу. Врло мало свежег воћа иде у иностранство. Јабука има највише у северној Србији, Словеначкој и око Загреба. Тетовске, ужичке и ситне словеначке јабуке долазе на пијаци домаће и стране. Крушка има највише у северној Србији и босанској Крајини. Из јабука се цеди јабуковача, а из крушака крушковача у крајевима где нема винограда. У Далмацији се гаји нарочито много вишања (око 75.000 дрвета), од којих се прави ликер „мараскин“ или се извозе у Америку суве, откако је тамо забрањена продаја алкохолних пића, па се по кућама праве ракије и ликери. У Далмацији расте и бадем (бајам) и рогач. Пићоми кестен гаји се у Јужној Србији око Тетова, Гостивара, Струге, Дечана, Призрена, у Хрватској, на десној страни Купе и мало у Словеначкој, али он не подмирује домаћу потребу, већ се увози из Италије. У Јужној Србији, око Дојрана Струмице и Ђевђелије расте „јужно воће“ калина (шипак, нар), али се више увози.

5. Виноградарство. Врло важна привредна грана је и виноградарство. Под виноградима има око 175.000 хектара. Од пре 30 и више година стару лозу је почела уништавати филоксера, те се виногради подижу на америчкој подлози. Под старом лозом има још око 40.000 хектара, највише у Јужној Србији и на песковитом тлу, где јој филоксера не може нахудити. Годишње даје 4,5—5 милиона хектолитара. Највећи део цеди се у вино, мањи се поједе и прода у грозњу. По производњи вина Ју-

гославија стоји на четвртом месту у Европи, а у свету на петом. Најјача вина даје Далмација, која су се раније извозила, а сад слабо; најфинија даје Словеначка, где се и шампањци праве. Чувена и добра вина дају: Херцеговина („жилавка“ и „блатина“), Смедерево, Неготин, Мославина у Хрватској Фрушка Гора, Врање („суварак“), Крушевачка Жупа Јелица, Тиквеш. Вршац даје велику количину јевтиног вина.

Иако имамо природно добрих вина, ипак се слабо извозе (1928 год. извезено у вредности од 24 милиона дин.), јер не могу да конкуришу туђим винама. То долази отуд што је подрумарство слабо развијено т. ј. немамо добрих подрумара и подрума; вина немају једног типа, брзо се кваре. Томе су лек: виноградарске задруге и оне се све више оснивају. Има их 26 у целој земљи, и то у Србији 11, у Далмацији 5, у Словеначкој 10. Чувене су виноградарске задруге у Србији Смедеревска и Венчачка. За унапређење виноградарства има: 7 винодељских школа, 42 енолошке станице са 10 путних наставника, 43 лозна расадника.

6. Сточарство. У раније време је код нас сточарство била најразвијенија пољопривредна и уопште привредна грана. Пре 100 год., кад је Србија била покривена густим шумама, свиње, говеда и друга стока били су скоро једини извоз. Па и данас у читавим областима сточарство је једини извор прихода и одржања живота, тако да у целој Југославији сточарство долази одмах иза земљорадње. Али оно није свуд подједнако развијено, ни у погледу броја ни у погледу каквоће. Најбогатија стоком је средишна привредна област, најсиромашнија приморска. Говеда, свиње, овце и коњи гаје се у средишњој и алпиској привредној области, а козе, биволи, магарци и мазге у приморској. И сам начин сточарења је разнолик, а зависи од земљишних (теренских), климатских и културних прилика. У се-

верним, равнијим, насељенијим и културнијим крајевима сточарење је стајско т. ј. стока се држи по стајама („шталама“) и храни нарочито сејаном сточном храном („пићним биљкама“). У Далмацији, Херцеговини, Црној Гори и југозападној Србији лети се стока изгони на пашу на високе планине у катуне (бачије), где остаје по неколико месеци, а зими враћа кући. У Јужној Србији стада се напасају по планинским пашњацима, а зими гоне на југ, где нема снега, а има паше. То је полуномадско сточарење. Катунско или бачиско сточарење се врши заједнички, јер се стока чува заједнички, па се и сточни производи (млеко, сир, кајмак, масло, вуна, кострет) заједнички прибирају, прерађују и продају. У осталим крајевима стока се држи на пољу, по травњацима и стрњикама, а зими храни сеном, сламом и кукурузовином.

За време рата је сточарство јако страдало и број стоке је опао, па се и за ових десет година није опоравило, него је још назадовало, што се види из овог прегледа:

	1914	1920	1928
свиња	5,234.000	3,268.503	2,662.790
говеда	6,277.000	4,752.220	3,654.261
коња	1,550.000	1,057.578	1,109.246
оваца	11,570.000	6,749.667	7,722.247
коза	3,547.000	2,367.874	1,750.006

Развитак сточарства по покрајинама види се из овог прегледа, који се односи на 1928 год.:

	коња	говеда	свиња	оваца	коза	мазги и маг.
Србија	203 922	1,189.396	789.003	4,187 563	932.470	62 676
Босна и Хер.	195 462	771.582	247 042	1,469.316	471.712	5 519
Војводина	357.253	317 952	699 133	540 765	8 470	2.128
Хрв. и Слав.	249.793	764 531	544 709	335.239	57.874	2.539
Словеначка	61.837	415.648	303.803	45 979	12.613	250
Далмација	22.814	71 300	54.289	798.138	123.925	35 981
Црна Гора	18 165	123 852	24.811	425.217	14 942	8.600

Свега 1,109.246 3,654.261 2,662.790 7,722.247 1,750.006 117.693

Говеди има разних пасмина примитивних и племенитих. У Словеначкој се гаје племените врсте, у Шумалији преовлађује ситна домаћа или мешана пасмина (колубарска). У северним областима већином туђе расе (пинцгавска, сименталска, монтафонска и друге). Ради оплемењавања говеда постоје државна угледна добра и сточне станице.

Сл. 28. — Бик двогодац, Милована Зечевића из Јунковца.

Коњарство је најразвијеније у Војводини, затим у Хрватској и Славонији, где се гаје најбоље пасмине. У нашој земљи има разних пасмина: ситан балкански брдски коњ, звани „бушак“, врло издржљив товарни коњ, који се гаји по југозападним крајевима (Босни и Херцеговини, западној Хрватској, Црној Гори, Санџаку и западној Србији). По Војводини се гаји мађарска пасмина, у Хрватској и Славонији мешовите пасмине: посавска, међумурска, стране пасмине: нонијус, белгиски радни коњ у Хрватској. Ради укрштања гаје се у државним и приватним ергелама арапски и енглески коњи.

На унапређењу коњарства раде не само државне ергеле, већ и приватне, којих има 28.

Свињарство је развијено највише у Србији, затим у Славонији и Војводини, најслабије у Босни и Херцеговини и Јужној Србији, где има много муслимана, који не једу свињетину.

Свињарство заузима важно место у нашој привреди, јер служи не само за домаћу исхрану (месо, маст, сланина) већ и за унутрашњу трговину и извоз. Извоз је 1927 год. износио 421.147 комада у вредности од 518 милиона динара. Најбоља је врста шумадиска, јер има збијено и укусно месо, а у Славонији, Војводини и другим крајевима поред домаћих пасмина *монголице* и *буњевке*, гаје се стране расе: јоркширска, беркширска и др., које се боље множе, брже расту и крупније су.

Овчарство је важна пољопривредна грана, јер нам овце дају вуну за тканине, млеко, месо и лој. Месо се већином потроши у земљи, док су овце младе, а месо од старијих брава се суши у југозападним крајевима (ужички округ, Херцеговина, Црна Гора, Санџак, Далмација). Поред домаћег сира прави се у пиротском округу чувени сир кашкаваљ, који се и извози преко Солуна у источне земље. Из југозападних крајева Србије добавља се у вароши одличан кајмак.

Козе су мање корисне од оваца, али се оне гаје по сиромашним крајевима, тамо где не могу овце да се држе: у Херцеговини, Босни, Далмацији и Црној Гори.

Живинарство. Иако се живинарству код нас поклања врло мала пажња, — то је узгредан женски посао — ипак оно заузима једно од првих места у нашој привреди, јер сам извоз јаја после рата скоро стално долази на треће место. Извоз саме живине није велики, јер се потроши у земљи, али извоз јаја износио је после рата просечно годишње по 500 милиона динара. Највише

јаја се извози у Швајцарску. Кад би наши земљорадници обратили већу пажњу живинарству, кад би им то било једно од важних сталних послова а не „женска беспослица“, кад би се пазило више на чување живине од заразних болести, на чување и паковање јаја за извоз, што се најбоље постиже на задружној основи као у Данској, — живинарство би могло доносити трипут више прихода и помоћи баш сиромашније становништво, које нема довољно земље за обраду и сточарство.

Према подацима Министарства Пољопривреде за 1928 г. у нашој земљи било је пернате живине (кокошки, пловки, гусака, ћурки): у Србији 5.316.069, у Војводини 3.923.618, у Хрватској 2.864.313, у Босни и Херц. 2.052.180, у Словеначкој 1.172.614, у Далмацији 543.723, у Црној Гори 208.802; свега 16.081.319 комада.

Пчеларство је прилично развијено, али не толико колико би могло и требало да буде. Најбоље је развијено у Словеначкој, где има много медоносног биља. Пчеларство у Словеначкој је постављено на савремену рационалну основу; тамо се гаји нарочита одлична врста пчела т. зв. „крањска пчела“ и употребљава се нарочит словеначки систем кошница. Врло је развијена трговина са пчелама у кошницама. У осталим крајевима пчеларство је још примитивно (на старински начин), са плетеним кошницама („вршкарама“).

Године 1928 било је у Југославији око 570.855 кошница, и то: у Србији 220.740, Босни и Херцеговини 102.253, Хрватској 77.118, Словеначкој 67.937, Војводини 48.466, Далмацији 33.129, Црној Гори 21.212. С обзиром на велику цену меда и воска, на узгредан, лак и занимљив рад око пчела и на обиље цветова у нашој земљи, требало би да је пчеларство много боље развијено, нарочито да се сиромашније становништво њим бави. Јер за пчеле није потребно имати своје имање, оне лете свуда

где има цвета. Једна кошница „сандучара“ на средњој години може дати по 25 килограма меда и по 5 килограма воска, што вреди око 600 динара. Значи да 20 кошница уз мали труд могу да даду прихода као 5 хектара засејаних пшеницом!

Сл. 29. — Угледан пчеланик г. Ј. Радовића, свешт. у Црквици (Ц. Гора)

Ради унапређења пчеларства постоји Југославенско Пчеларско Друштво са покрајинским удружењима.

Свиларство је лепа и корисна пољопривредна грана, којој народ не поклања довољно пажње, иако је наша земља врло погодна за пчеларство и наша свила најбољег квалитета. Ипак Југославија долази на треће место у Европи по производњи свиле, одмах иза Италије и Француске. Рат је највише уназдио свиларство, јер су за време рата уништени дудови. Данас је свиларство најбоље развијено у Јужној Србији (у срезovima ђевђелиском, дојранском и струмичком), затим у Војводини, Срему

и Славонији и у Северној Србији (Поморавље). Ради обнове свиларства основано је 4 расадника дудова у Јужној Србији и 11 у Војводини, из којих се на роду дају бесплатно дудове саднице. У Новом Саду се приређују свиларски течајеви, ради спремања свиларског подмлатка. Цена чаурама је висока, н. пр. 1923 год. била је 150 динара по килограму; у Војводини је била 35 дин., јер је тамо држава монополисала откуп.

Производња чаура свилене бубе у Војводини за 1920—23 год. види се из овог прегледа:

Година	Број одгајивача	Добијено кг. чаура	Динара	Откупна цена
1920	5.281	58.354	800.000	14,25 д.
1921	9.518	153.202	2,000.000	15— "
1922	16.803	292.208	5,000.000	18— "
1923	13.655	223.179	7,400.000	35— "

У Јужној Србији производња за исто време износила је у 21 општини:

1920	2.443	143.377	3,600.000	25— д.
1921	1.697	199.630	5,000.000	25— "
1922	3.762	227.300	18,000.000	90— "
1923	3.766	338.716	37,000.000	100--120 д.

Ови бројеви нам много казују: да је 1923 год. сваки одгајивач на лак начин, већином радом деце, зарадио по 10.000 динара. Колико би се благостање народно подигло кад би се и у другим крајевима обратила озбиљнија пажња гајењу свилених буба!

Извоз сирове свиле износио је:

1923 год.	21 милиона динара
1924	" 2 " "
1925	" 8 " "
1926	" 18 " "
1927	" 13 " "
1928	" 26 " "

7. Рибарство. Рибарство као посебно занимање развијено је на великим рекама, у приморју и на већим језерима. На Дунаву је највећи риболов на државном имању „Белје“, где се годишње улови око 1 милион килограма рибе. На Јадранском Мору велики део становништва у приморју и на острвима живи од рибарства (око 20.000 рибара са око 6000 рибарских лађа). За прераду рибе има 22 фабрике, највише на острву Вису. Главне морске рибе су *сардела* и *шун*, којих се улови годишње око 7 $\frac{1}{2}$ милиона килограма. Поред риба из мора се вади и *сунђер* (спужва) у селу Крапњу код Шибеника, али се извози у Италију ради прераде. У Охридском Језеру хватају се велике количине *јегуље*, *младице* и *пастирке*, риболов је дат под закуп Охридском Рибарском Удружењу. У Скадарском Језеру лове се највише *сарага* и *уклева*, око 500 хиљада килограма годишње, које се продају свеже или суве. Крљушт од уклевне извози се у Француску, где се употребљава за прављење вештачког бисера.

II ШУМАРСТВО.

У погледу шумског богатства наша земља долази на шесто место у Европи. Шумом је покривено 7,586.000 хектара или 30%, т. ј. скоро једна трећина целокупне површине. Од тога чисте шуме има 5,400.000 хектара, тако да на душу долази 43%, на приватне 41%, а 26% долази на сеоске, општинске и племенске шуме, или припадају *имовним ојштинама*; којих има у Хрватској и Славонији 10, а заостале су из доба Војне Границе, кад је шума дата граничарима на уживање. Шуме ових имовних општина заузимају простор од 400.000 хектара.

Најшумовитија је Босна, где је под шумом 51% укупне површине, затим долази Словенацка са 43%. Хрватска са 34%, Србија са 31%. У Херцеговини и Далмацији је шума уништена; уколико је има дрво

јој је већином ситно, за огрев, а кора неких врста се извози у Италију за бојење коже. Војводина је скоро сасвим без шуме, те се народ већином греје сламом и кукурузовином. У Срему има доста шуме по Фрушкој Гори, а припада највише туђинским племићским кућама (Одескалки, Куен, Елц, Хотек), у равном Срему има само засађене шуме поред Саве, која припада петроварадинској имовној општини. По славонском мочарном земљишту расте надалеко чувена тврда храстовина, која има велику цену и извози се у европске земље. Али тамошње шуме већим делом припадају властелинствима (Гутман, Норман, Турковић, Драшковић и др.)

Шумско дрво је двојак: листопадно и зимзелено. Листопадног дрвета (храст, буква, граб, јасен, клен, брест и др.) има највише, око 65%, четинарских шума има 14%, а остало су шуме са мешовитим дрветом. Од листопадног дрвета буковина је најважнија, а расте по свима брдовитијим местима. Четинари расту на високим планинама Словенацке, западне Хрватске, западне и Јужне Србије и Црне Горе.

Пошто је у многим земљама нестало шуме и за огрев и за грађу, то се наше дрво много тражи, и зато у нашем извозу дрво заузима скоро сваке године прво место.

Вредност производа шумарства последњих година види се из овога прегледа:

Год.	Количина вагона	Вредност милиона дин.	% од целог извоза
1920	47.039	400,3	30,3
1921	43.443	243,3	10,0
1922	81.660	727,8	19,3
1923	133.278	1776,0	22,07
1924	173.005	2291,8	24,02
1925	157.032	1584,4	17,79
1926	177.292	1224,3	15,65
1927	178.495	1282,0	21,85
1928	215.981	1642,0	23,94

Индустрија дрвета је добро развијена; има 250 акционарских, домаћих и страних, друштава, која експлоатишу шуме. Она секу шуме и прерађују дрво. У иностранство се највише извози дрво за грађу, затим дрво за огрев, дрвени угаљ, танин и други производи.

О шумарству се стара Дирекција Шума Министарства Шума и Рудника, која има 6 обласних шумских дирекција: у Апатину, Алексинцу, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Скопљу и Чачку, затим шумарске одсеке у Сплиту и Загребу, шумски инспекторат на Цетињу и инспекторат за пошумљавање голети и уређење бујица у Сењу.

Шумарска настава добија се: виша на пољопривредним факултетима у Београду и Загребу, а нижа (за чуваре шума, лугаре) у Алексинцу, Винковцима и Загребу.

III РУДАРСТВО.

Југославија се одликује великом разноврсношћу и обиљем руда, само од њих држава нема велике користи, јер рудно благо лежи у утроби земље и чека вредне руке и велике капитале. У старо време за време римске управе, рударство је било врло развијено и римске колоније су осниване баш око рудника. У средњем веку у нашим народним државама рударство је необично цветало. Рудници, већином сребрни, златни и бакарни давати су под закуп Дубровчанима, а рудари су били Саси (Немци из Саксонске). Кад су Турци освојили наше земље рударство се угасило.

Од руда највише има разних гвоздених руда, нарочито у Босни; чувени су гвоздени рудници: Љубија код Приједора, Вареш код Сарајева. Велике ливнице имају у Варешу и Зеници. У Хрватској се гвожђе топи у Тојуском (отуд је ово место и име добило). У Србији има много гвоздених руда

на више места, нарочито у Копаонику, где има и оловних и бакарних руда; на жалост, ниједна се не вади, јер Копаоник није имао згодне саобраћајне везе.

У 1927 год. извађено је 336.000 тона гвоздених руда у вредности 36 милиона дин.

Угља има доста по целој земљи, али је слабије каквоће, већином мрки угаљ и дрвени, а каменог се мало вади. По својој јачини наш угаљ достиже највише 8500 калорија¹⁾, зато се боље врсте угљена морају увозити. Обиље угља је повољан услов за развитак индустрије. Највише се вади у Словеначкој (Трбовље), затим у Босни (Мостар, Зеница, Бреза, Крека, Какањ); У Србији је угаљ најбољег квалитета (Сењски Рудник, Вршка Чука, Костолац, Ртањ и др.). Производња последњих година износила је око 4 милиона тона годишње у вредности од 900 милиона динара, од чега око 3 милиона тона мрког угља, око 900.000 тона дрвеног (лигнита), а само нешто преко 100.000 тона каменог угља.

Бакарних руда има у великим количинама на разним местима, али се мало вади. Најважнији су бакарни рудници у источној Србији, као: *Борски* рудник, један од најчувенијих у свету, који држе Французи, *Мајданџек*, који експлоатише белгиско-маџарска група. Год. 1928 извађено је 327.793 тоне бакра. Вредност извоза сировог бакра износила је 1928 год. 314 милиона динара.

Олова има највише у Србији (Подриње, Копаоник, Кучајна), Јужној Србији (Кратово), Босни и Словеначкој. У Кучајни је помешан са златом. Производња 1927 год. износила је 94.000 тона.

Бауксит¹⁾ је руда из које се добија алуминијум. Има га највише и најбољег у Далмацији код Ши-

¹⁾ Калорија је мера за јачину угља и других материја које дају топлоту; то је топлота која је потребна да се 1 кгр. де-стилисане воде загреје на 1 степен Целзијусов.

беника и Обровца, одакле се лако извози у иностранство, где се прерађује. 1928 год. извезено је 40.000 тона у вредности од $4\frac{1}{2}$ милиона динара.

Злато има на више места у песку неких река или помешаног са другим рудама и у старо време доста се вадило, као н. пр. код Сребрнице, Новог Брда и Кратова. Данас се злато испира и копа само у југоисточној Србији. Најважнији рудници (Св. Ана, Св. Варвара, Св. Игњат) припадају Ђ. Вајферту. У 1000 килограма руде нађе се по 15, 35, 55, 80, 136, 155, 178 до 280 грама злата, како у којој врсти руде. Разумљиво је онда зашто је злато тако скупо.

Сребро се већином налази помешано са оловним и бакарним рудама, нарочито код Сребрнице, Крупња и Кратова, и у Словеначкој.

Жива се налази у цинабариту (руменици) на више места, као н. пр. на Авали, али данас не ради ниједан живин рудник.

Со се вади из земље у рудницима Креки и Симину Хану код Тузле. Цео тај крај звао се због тога „Соли“, откуд је и Тузла добила своје турско име (туз-со). Со се електричним црпкама (пумпама) вади с водом, у којој има 32 килограма соли на 100 литара, па се вода испарава. Годишње се извади до 6000 вагона соли. Из мора се вади со у соланама код Стона и Пага, у Далмацији, где се морска вода пумпом разлива по пољу, па кад се испари, со се скупља. У обема соланама може да се добије до 850 вагона соли. Ипак све наше солане не могу да подмире домаћу потребу, већ се со највећим делом увози из Румуније и Пољске.

Нафта, од које се добијају *петролеј* и *бензин* налази се у великим количинама у Међумурју, у Хрватској Подравини (од Лудбрега до Вировитице), и Посавини (од Кутине до Брода) око Липика, затим у Јужној Србији код Охрида, у Босни код Тузле и у Црној Гори у Црмници. У Хрватској се

после рата нафта вади; на томе ради 14 петролејских друштава. Поред нафте избија из земље нарочит земни гас (плин), који се употребљава за погон машина и за осветљење.

Цемент се најбољи производи у Беочину (Фрушка Гора), затим у Србији (Рипањ, Раља), у Словеначкој (Зидани Мост, Трбовље), у Далмацији (Сплит, Омиш). Меки камен („тупина“), из кога се печењем добија цемент, налази са у Далмацији у огромним количинама, на дужини од 100 километара, поред самог мора, те га је лако добити и из њега правити цемент или извозити у сировом стању. Год. 1928 извезено је цемента у вредности од 132 милиона дин.

Наша земља је богата разном врстом грађевног и каменорезачког *камена*, као: кречњака, гранита, базалта мрамора.

Сем поменутих руда у нашој земљи има и других руда, чак има минерала којих нема ни у једној другој земљи. Од осталих руда ваде се: антимон, арсен, асфалт, азбест, графит, хром, магнезит, пирит цинк, гипс.

О рударству се стара Генерална Дирекција Руда Министарства Шума и Рудника, која има рударске дирекције у Сарајеву и Љубљани и обласне рударске управе у Скопљу и Подгорици. Нижу рударску наставу дају: Рударска Школа у Цељу и Занатска Школа за рударе у Трбовљу. Рударске инжењере спрема рударски одсек Техничког Факултета у Љубљани.

4. Индустрија и занати.

Југославија је изразито пољопривредна држава, која већином производи сирове производе. Индустрија, која прерађује пољопривредне, шумске и рударске производе, је слабо развијена. Јаче су развијени занати, који подмирују најпрече потребе,

већином сеоског становништва. У неким крајевима је још прилично сачувана кућна индустрија, која негде подмирује све домаће потребе, а негде производи и за трговину.

Индустрија је јаче развијена у крајевима који су били под Аустро Угарском, а најјаче у Словеначкој. у Црној Гори нема скоро никакве индустрије. После рата индустрија је добила велики полет, нарочито у Хрватској и Војводини, захваљујући пустоши коју је рат створио и заштитним царинама, које су биле на штету пољопривреде. Здрав развој био би да се развијала пољопривредна индустрија т. ј. она која би прерађивала пољопривредне производе, да би тим путем земљорадници видели већу корист од свога рада.

Јачина појединих индустријских грана види се из следећег прегледа индустријских предузећа (Стр. 115).

Дрварска индустрија. Видели смо раније да извоз дрвета из наше земље стоји на првом месту. Зато је разумљиво што је и дрварска индустрија која сече и спрема дрво за извоз, најбоље развијена. Ова индустрија је најнапреднија у Словеначкој, где има не само много стругара већ и фабрика за свакојаке израђевине од дрвета (покућства, алата и др.). По количини одсеченог дрвета на прво место долази Босна, где је индустрија дрвета највише у рукама неколико великих страних друштава, која имају концесију за дужи низ година. Од њих је највеће Штајнбајс у северо-западној Босни, које је добило у експлоатацију 180.000 хектара државне шуме. Има своју велику стругару у Добрљину, своју железницу од 400 километара, којом извози дрво у своје пристаниште у Шибенику. Данас овим предузећем држава рукује, јер је секвестрирано као имаовина немачког поданика. Трговина дрветом најстарија је у Хрватској и Славонији, па је зато и индустрија дрвета данас тамо врло јака, али је већином у рукама страних друштава, чија тамошња

Број индустријских предузећа у 1926 год.

Врста предузећа	П О К Р А Ј И Н А						УКУПНО
	Србија	Хрват. и Славон.	Словенач	Војводина	Босна и Херцег.	Далмач.	
Пољопр. индустрија	318	491	56	286	98	138	1387
Индустрија дрвета	72	239	87	50	181	6	635
Кожа и њена прерада	19	36	27	23	5	2	112
Хартија	10	16	21	18	5	—	70
Хемиска индустрија	20	77	32	36	17	12	194
Ткачка (текстил). инд.	53	56	19	58	19	8	213
Шешири, капе, амрели	5	11	11	8	5	—	40
Конфекција	3	9	9	3	2	—	26
Рударска инд.	7	20	5	—	4	—	36
Метал и машине	47	70	46	58	13	1	235
Угљени рудници	16	31	24	—	9	8	88
Бауксит и тупина	—	—	—	—	—	34	34
Цемент, гипс и слич.	5	7	11	25	2	8	58
Израде од цемента глине и сл.	10	26	7	10	4	3	60
Циглане	84	75	26	129	24	8	346
Стакло, огледала	4	6	6	4	2	2	24
Камена инд.	23	25	4	5	2	12	71
Целулоид дугм. чешљ.	1	5	—	4	—	—	10
Косметика	2	16	—	4	—	—	22
Балони, аеропл брод	5	2	—	2	—	10	19
Електротехника	1	6	6	5	—	—	18
Штампар. инд.	8	44	13	16	21	11	113
Електр. и гас. центр.	26	29	15	7	65	5	147
Разне	17	49	6	—	—	1	73
СВЕГА	756	1346	411	751	478	269	4031

предузећа спадају међу највећа у Европи (н. пр. Гутман са 20 милиона дин. капитала и 183 километра властите железничке мреже, Нашичка Творница 12¹/₂ милиона, „Нихаг“ 16 милиона, „Славонија“ 40 милиона и др.).

Великих стругара (пилана) има 350 а малих 2400; све оне годишње прераде око 15 милиона кубних метара дрвета у вредности 2¹/₂ милијарде динара. У овој индустрији је запослено 80.000 рад-

ника. Сем стругара има око 500 фабрика за прераду дрвета, које израђују намештај, бачве, бурад, кола, решета, сандуке, штапове, дрвену обућу, паркет за патос, чачкалице, железничке прагове, целулозу и др.)

Пошто се хартија прави највише од дрвета, то има и 8 фабрика хартије: у Домжали, Радечу, Вевчу, Слаткој Гори, Љубљани (све у Словеначкој), Сушаку, Загребу и Београду. Годишња производња износи 2500 тона хартије свих врста, што није довољно за домаћу потрошњу, те се хартија увози са стране.

Млиарска индустрија би требало да је много боље развијена, те да се наше жито извози само као брашно. Највише има малих млинова, — на води, пари и нафти, а има и ветрењача, — које раде за потребе сељака на ујам (ушур); великих млинова који купују жито за трговину нема много свега 700 парних и моторних, од којих њих 250 раде за извоз. Свих има око 800. Највише великих млинова има у Војводини, затим Хрватској и Славонији и Словеначкој. Црна Гора нема ни једног. У последње време млиарска индустрија је у кризи, јер околне државе, због заштите својих млинова, високим царинама онемогућавају увоз брашна, те се има више рачуна увозити у зрну. 1928 год. извезено је брашна само у вредности од 7,744.155 дин. и мекиња за скоро 29 милиона динара. За прераду брашна у макароне и бисквите има око 60 фабрика и радионица. Велике фабрике макарона имају у Београду (две), Осеку (три), Загребу, Вараждину, Новом Саду, Сплиту (две) и Дубровнику (две). Ове фабрике подмирују само један мали део потребе, те се већи део увози из Италије.

Шећеране. Индустрија шећера је прилично развијена, јер наше фабрике шећера не само што подмирују унутрашњу потребу, већ израђују и за извоз. Има осам фабрика: две државне: у Београду и на

државном имању „Беле“ и шест приватних, где је маџарски и чешки капитал: у Ћуприји, Осијеку, Црвенки и Врбасу (Бачка), Великом Бечкереку и Усори (Босна). Све су оне картелисане (удружене), па уз царинску заштиту одржавају високу цену шећера, скупљу него и у једној земљи.

Индустрија сточних производа. Пошто је Југославија сточарска земља природно је да се све више развија прерада сточних производа. Тако има 75 фабрика за израду саламе, шунки, кобасица, сувог меса, сланине, свињске масти, заклане живине и т. д., што подмирује не само домаћу потребу него се и извози у Аустрију, Италију и Швајцарску. Таких фабрика има у Београду, Младеновцу, Јагодини, Вршцу, Новом Саду, Суботици, Загребу, Петрињи, Беловару.

За прераду млека у Србији не постоји велика индустрија већ ситна и домаћа: за кајмак, сир, непрерађено масло, кашкаваљ. Само у пречанским крајевима има већих радионица, у Хрватској и Славонији (Баково, Кончаница, Врбовац), а највећа, потпуно модерна, у Белом Манастиру, на имању „Беле“, која може да преради до 36.000 литара млека дневно; она израђује најфинији бутер, али у недовољној количини. У Сомбору се прави сомборски сир, а код Бања Луке у манастиру траписта чувени „трапист“.

Индустрија пива. Пошто је за индустрију пива потребан јечам и хмељ, а оба напредују код нас, то је и пиварство прилично развијено, чак и за извоз. Има 46 пивара, које израђују преко 1½ милиона хектолитара.

Индустрија алкохола. Фабрика шпиритуса има 8, које производе по 400.000 хектолитара годишње и 52 мале, које израђују 350.000; од тога се 9/10 извози. Уз то има много пецара ракије и радионица ликера, коњака и других производа. Чувене су Арко и Теслић.

Конзервирање рибе. У Далмацији има 23 фабрике за конзервирање рибе; највећа је у Сплиту „Сардина“, са радионицама у Велалуци, Трпњу, Макарској, Постирама и Комижи. Најглавнији производ су сардине у зејтину у кутијама. Све фабрике могу да спреме око 20 милиона кутија. Ипак се доста рибних конзерви увози.

Конзервирање воћа и поврћа. Најважније су етиваже шљива, којих има 60, и неколико за воће и поврће (Нови Сад, Велики Бечкерек, Крагујевац). И поред њих увози се доста са стране.

Текстилна (ткачка) индустрија, која прерађује памук, свилу, конопљу, лан и вуну је слабо развијена. Велике фабрике имају у Дугареси (Хрватска), Београду, Лесковцу, Ужицу, Нишу, Тржињу (Словеначка), Литији, Осеку за памук; у Београду, Параћину, Лесковцу, Грделици, Вараждину, Карловцу, Орослављу (Хрватска), Шибенику за вуну; у Загребу (3), Љубљани и Београду (по две), Великом Бечкереку за трикотажу.

За прераду конопље у кудељу има око 36 куделара. Лан прерађује 10 фабрика, које израђују годишње по 3 милиона метара тканине.

Свиларска индустрија је добро развијена; заузима треће место у Европи. Државне свиларе-предioniце налазе се у Војводини у Новом Саду, Панчеву и Великој Кањижи, са 11 сушница (кокоњијера) у разним местима; у Србији предioniце имају у Бевђелији и Лапову. У Хрватској имају само 2 сушнице: у Осијеку и Митровици. Изваћену свилу држава извози у иностранство (Швајцарску).

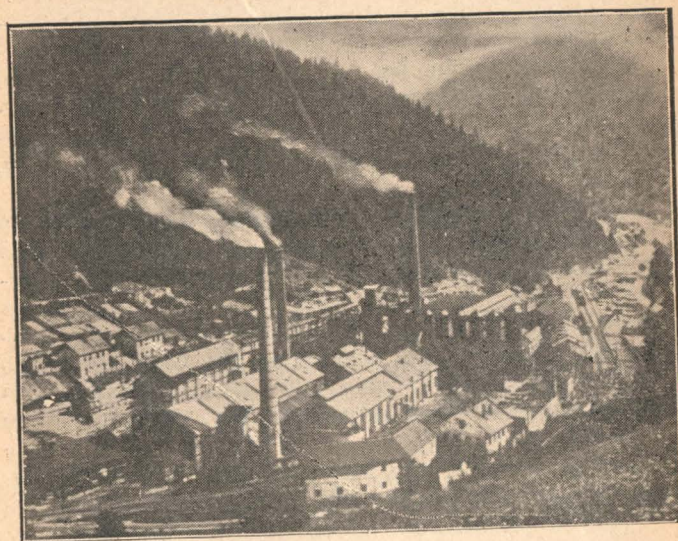
Ћилими се израђују у 10 фабрика, од којих је највећа Државна Ћкаионица Ћилима у Сарајеву.

Индустрија коже. Као сточарска земља требало би да имамо јаку кожарску идустрију. Али се наша стока већином извози жива и прерађена кожа се увози у великим количинама. За прераду коже има око 100 предузећа, од којих 40 већих фабрика;

све оне годишње прераде 450.000 сирових кожа. Ова индустрија се налази највише у Хрватској и Словеначкој.

За израду ципела има 70 фабрика; најважније су: у Хрватској и Словеначкој. За израду кожних рукавица има 4 фабрике. За израду кофера, торби и других кожних предмета има 28 фабрика и радионица. Опанке и сарачке предмете израђују занатлије.

Рударска индустрија није толико развијена колико би требала да је према обиљу гвожђа и других метала које имамо. Рударских предузећа има

Сл. 30. — Ливница гвожђа жељезара у Варешу.

175. Гвожђе се лије у Босни (Вареш и Зеница) и Словеначкој (Јасенице, Равни и Сторе код Цеља), Топуско и Бешлинац (Хрватска), олово у: Крупњу Литији и Жерјаву (Словеначка). Прерадом гвожђа бави се доста фабрика. Ливница гвоздених пред-

мета има 52, оловних 11, машина и мотора 63, пољопривредних машина 51, пушкарa 9, вага 17, вагона и локомотива 13 (Брод, Суботица, Крушевац, Смедерево, Смед. Паланка и др.), ливница звона 10; државно бродоградилиште у Краљевици, Чукарици и Смедереву, приватно у Сплиту и око 20 мањих за чамце, једрилице на мору и већим речним пристаништима, Војно-технички Завод у Крагујевцу и железничка радионица у Нишу.

Хемијска индустрија је слабо развијена, већином у Хрватској, Словеначкој и Војводини. Има 73 фабрике, које израђују: боје, фирнајз и лак, експлозиве, лекарије, гумене производе, калафонијум, терпентин, смолу, катран, карбид, маст за обућу, машинска уља, парфимерију, плин, прерађевине из костију (туткал, желатин и др.), сапун и свеће, серум, соду, сумпорну киселину (незап) и плави камен (модру галицу), мастило, угљеничну киселину, вештачко гнојиво.

Електротехничка индустрија. Видели смо да је наша земља богата воденом снагом, па зато има све више централа које ту снагу претварају у електричну енергију, али се она добија и моторним путем. Електрични погон све се више развија у индустрији, зато и све већа потреба у машинама и другим потребама за електрична постројења. Великих електротехничких предузећа има 100; за израду електротехничких апарата, каблова и сијалица има 27 фабрика, све преко Саве, у Хрватској и Словеначкој; електричних централа има 150.

Каменорезачка индустрија је врло добро развијена, има око 74 предузећа. Најбоље је развијена на острвима Брачу и Корчули, где се вади и теше мрамор. У Србији је добар камен гранит у Венчацу, Радаљу; у Босни, у Бихаћу, вади се чувени „бихацит“ мек камен, који се лако сече а доцније стврдне. Млинско камење се вади и израђује у Трстенику (Србија), у Броду на Купи и Бакру (Хрватска).

Цементна индустрија заузима врло важно место у нашој привреди, јер производи велику количину одличног цемента. Данас има 20 цементних фабрика, од њих су 14 велике, које имају 12.000 радника и могу произвести годишње до 100 хиљада вагона цемента, али стварно производе просечно до 35.000 вагона у вредности од 200 милиона динара. Од тога се извози просечно годишње 150 милиона, највише у Италију, Египат, Грчку, Турску и Аустрију. Тупине (сировога цемента) се извози из Далмације у Италију 40.000 вагона годишње. Фабрике цемента се налазе: у Словеначкој — Зидани Мост, Трбовље, Довж; годишња производња 8.800 вагона; у Хрватској и Славонији — Беочину, Подсуседу и Бакру, производња 37.000 вагона; у Далмацији: код Сплита (три), у Солину, Омишу, производња 50.000 вагона; у Србији: Раља, Поповац 7.500 вагона; у Босни: Ливно, 300 вагона.

Цементни производи израђују се у 67 творница.

Циглана и црејана има око 350 и то: у Војводини 120, Хрватској 90, Србији 80, Словеначкој 50, Босни 25. *Гли* се израђује у 4 фабрике. *Керамичких* фабрика има 67. Великих *кречана* има 50, стакларских фабрика 15, Асфалтних 8. Поред ових има још око 250 фабрика, у којима се израђују разни други предмети.

Занати. И поред великог увоза фабричких производа и све већег развитка домаће индустрије, занатска радност је још добро развијена, нарочито неки занати као: кројачки, берберски, качарски, столарски, хлебарски, коларски, књиговезачки, лимарски, браварски, ковачки, опанчарски, казанџиски, молерски, обућарски, седларски, терзиски. Неки занати, који су некад били чувени и развијени, све се више губе, с променом начина живота. Такав је кујунџиски, који је цвetaо у Босни и Јужној Србији, ћурчијски, абаџиски, Цени се да има око 185.000 занатских радња или око 250.000 занатлија

и то: у Србији око 70.000, у Хрватској и Славонији 38.000, у Словеначкој 22.000, у Босни и Херцеговини око 20.000 у Војводини 26.000, у Далмацији 6000 и Црној Гори 2588. Занатских задруга било је 1928 год. 70 и то:

прерађивачких	17
кредитних	48
набављачких	8

Нека места се нарочито одликују извесном врстом заната. Тако н. пр. *ужарсџво* је развијено у Лесковцу, Бујановцу, Ваљеву; *сукнарсџво* у Пироту, Тетову, Куманову; израда *покроваца и ћебади* у Високом, Ливну, Госпићу, Ужицу; *ћилимарсџво* у Пироту, Прилепу, Крушеву, Сјеници, Бос. Петровцу, Гацку, Прозору, Сарајеву, Сомбору и Бечкерек; *илајнарсџво* у Ужицу, Пироту, Призрену, Скопљу, Прилепу, Јањеvu; *одличне чиике* се раде у Словеначкој; *каменарсџво* у Далмацији; *лончарсџво* у југоисточној Србији.

Кућња индустрија, која је раније, у задружном животу била врло развијена и подмиривала све потребе с развитком фабричне индустрије и распадањем задруге, све се више губи. Ипак кућње индустрије има још по селима, негде више, негде мање, поред редовног занимања (ткање платна, ћилима, ваљање сукна, плетење чарапа и др.)

Она већином подмирује домаћу потребу, али неке врсте служе и за трговину, чак искључиво за трговину. Тако има много врло добрих занатлија по селима, који поред својих земљорадничких послова раде и за друге. У Пироту је чувено *ћилимарство*, а има га и у другим крајевима н. пр. у Босни и Војводини. Печење ракије је већином домаћа индустрија, сушење шљива исто. У Словеначкој је развијена кућња индустрија у виду разних заната, тако да сељаци израђују многе предмете за рачун великих продавница.

5. Трговина.

Трговина је свуда па и у нашој земљи врло важна привредна грана. Њен је задатак да врши обмену земаљских и страних производа т. ј. да посредује између произвођача и потрошача, купујући од првих њихове производе и продајући их другим. У нашој земљи трговина је готово сва у рукама појединаца; само мали део је у рукама банака (извоз хране и дрвета); ситну трговину врше и набављачко-потрошачке задруге, а монополисаним предметима тргује држава преко Управе Државних Монопола.

Бригу о трговини у држави води Министарство Трговине и Индустрије. Оно израђује законе и уредбе за регулисање и унапређење трговине и индустрије, спрема материјал за трговинске уговоре. О интересима наше трговине у другим земљама старају се конзулати, који стоје под Министарством Иностраних Дела.

Колики је унутрашњи промет земаљских производа немогуће је знати, јер предмети трговине прођу кроз неколико руку, али се привредна снага једне државе цени по њеној спољној трговини: уколико је земља напреднија, утолико је њена спољна трговина развијенија; а уколико је извоз већи од увоза, утолико више остане новца у земљи као вишак, утолико је земља богатија.

Главни услови за успешну спољну трговину су: zgodne саобраћајне везе и повољни трговински уговори са околним и другим државама. Саобраћајне везе су добре само на северу, према средњој Европи, а према мору, које треба да је главно излазиште наше трговине, везе су недовољне и неповољне, а немамо ни великих и удобних морских лука. У погледу трговинских уговора слабо стојимо, јер са већином земаља још немамо трговинских уговора. За десет година од Уједињења закључени су стални дугорочни трговински уговори само са Аустријом,

Немачком, Белгијом; са Француском је закључен тек у јануару 1929 год.; са осталим земљама имамо само привремене уговоре или уговоре који су закључени још пре рата, па не могу ваљати за данашње прилике. После рата све државе гледају да развију своју пољопривреду, јер се за време рата увидела њена важност, па су зато увели заштитне царине на увоз пољопривредних производа. Разуме се да то рђаво утиче на наш извоз у те земље, јер је наша држава пољопривредна земља, која и иначе тешко може да конкурише земљама са савршенијом пољопривредом. Лек за то су само добри трговински уговори са земљама увозницама, како би се помоћу њих обезбедио што лакши увоз наших производа у те земље.

Првих година после рата наша спољна трговина је била врло слаба, јер су путеви и железнице били покварени, трговачка предузећа уништена, трговачке везе прекинуте. После ратног пустошења у земљи се осећала велика оскудица у свему, извоз је био или забрањен (доба „извозница“) или онемогућен високим извозним царинама; због тога је увоз био много већи него извоз. Али из године у годину извоз је све више растао док 1924 није прстигао увоз. Од 1926 год. извоз је почео да опада тако да је у 1927 и 1928 био опет мањи од увоза. Томе је допринела *пољопривредна криза* која се јако почела осећати од 1925 године, па траје и данас. Она је наступила у првом реду због неродних година, највише услед поплаве и суше, а појачана је извозним царинама на пољопривредне производе и увозним на пољопривредне потребе (нарочито пољопривредне справе и вештачка ђубрива), као и другим заштитним царинама на индустријске производе (н. пр. шећер, пиво), чиме је онемогућен или врло ослабљен извоз наших производа у земље из којих би се увозили дотични заштићени индустријски производи. Најзад, много је појачао кризу и скуп подвоз на железницама, чиме је отежан извоз наших

пољопривредних производа, јер је довоз чак из Америке јефтинији него из наше земље.

За време од 1919 до 1928 године величина извоза и увоза види се из овог прегледа, у коме је вредност показана у округлим сумама и то и у папирним и у златним динарима, да би се боље видела права вредност и тачнија разлика:

Извоз

Година	Количина милиона тона	Вредност милиона динара папирних	златних
1919	283	686	164
1920	915	1.320	284
1921	1.584	2.460	321
1922	2.214	3.691	259
1923	3.026	8.048	477
1924	3.916	9.538	671
1925	4.398	8.904	783
1926	4.884	7.818	713
1927	4.251	6.400	584
1928	4.235	6.444	588

Увоз

Година	Количина милиона тона	Вредност милиона динара папирних	златних
1919	155	2.982	520
1920	440	3.465	746
1921	734	4.122	538
1922	1.232	6.441	452
1923	1.123	8.309	493
1924	1.128	8.221	578
1925	1.514	8.752	769
1926	1.241	7.631	696
1927	1.331	7.286	663
1928	1.565	7.835	715

Количина и вредност појединих предмета извоза види се из овог прегледа извоза за 1928 год.

Предмети	Количина у тонама	Вредност у динарима	% извоза по вредн.
Дрво за грађу	1,469.749	1.183.968.000	18,3
Јаја	24.524	467,908.000	7,3
Пшеница	162.279	410,102.000	6,4
Кукуруз	3.965	10,509.000	0,1
Свиње комада	22,062	322,568.000	4,1
Говеда комада	31.410	283,615.000	4,4
Месо свеже	14.876	220,055.000	3,4
Бакар сиров	15.057	314,559.000	4,9
Хмељ	7.679	226,024.000	3,5
Шљиве суве	24.366	128,398.000	2,0
Дрво за гориво	605.180	130,504.000	2,0
Ситна стока ко- мада	15.580	139,124.000	2,1
Цемент	374.451	132,591.000	2,0
Воће свеже	40.884	111,947.000	1,7
Кудеља	4.279	30,607.000	0,4
Калцијева руда	42.461	124,983.000	1,9
Прагови желез. комада	170.365	124,485.000	1,9
Коњи комада	38.184	89,493.000	1,3
Друга жита	12.565	31,121.000	0,4
Олово	8.881	54,107.000	0,8
Пасуљ	9.772	55,081.000	0,8
Кашкаваљ	1,675	40,303.000	0,6

Као што се из овог прегледа види, главни пред-
мети извоза су пољопривредни и шумски произ-
води и прерађевине; они чине 70% целокупног
извоза.

Како се кретао извоз главнијих производа по-
следњих година, види се из овог прегледа (вред-
ност у милионима динара):

	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
дрво за грађу	520	1286	1620	1110	802	885	1.183
„ „ гориво	36	151	166	76	557	127	130
пшеница	116	381	683	501	846	195	410
кукуруз	43	334	585	2055	297	337	10

	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
остала жита	16	10	121	81	85	80	31
говеда жива	334	846	745	416	355	354	283
јаја	321	531	618	609	606	512	467
месо свеже	342	538	538	360	324	247	220
бакар сиров	123	172	346	227	251	257	314
брашно	136	233	343	198	157	59	7
свиње живе	220	448	271	123	234	518	323
коњи живи	111	208	231	122	106	91	89
цемент	72	143	189	183	126	116	132
шљиве суве	223	344	179	191	233	156	128
кудеља	107	93	158	125	99	97	65
пасуљ	26	77	155	79	87	64	55
гвозд. руде	5	60	142	37	?	10	7
олово	29	95	123	116	95	71	8
кашкаваљ	49	117	108	63	?	50	40

Главни предмети увоза и њихова вредност за
последње године види се из овог прегледа (рачу-
нато у милионима динара):

	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
памук и израђевине	1647	2382	2238	2108	1699	1680	996
вуна и израђевине	618	908	752	851	812	723	588
машине и апарати	301	307	267	368	384	346	486
твужје и израђевине	714	831	748	770	653	688	996
кафа сирова	140	212	221	277	235	207	225

	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
угаљ	195	200	213	268	199	165	190
коже прерађене	178	250	385	399	345	252	296
со кухињска	?	?	?	143	139	109	32
петролеум, бензин							
нафта, олај	238	259	235	285	100	225	183
пиринач љуштен	95	127	119	116	112	115	145
електрот. предмети	69	112	107	108	127	135	160
вреће	53	70	71	104	64	70	80
хартија за штамп.	35	27	35	45	67	50	71

Учешће страних земаља у нашој спољној трго-
вини 1928 год. види се из овог прегледа:

	И з в о з		У в о з	
	милиона динара	% целок. извоза	милиона динара	% целок. увоза
Италија	1679	26,06	939	11,99
Аустрија	1153	17,09	1354	17,29
Немачка	779	12,10	1066	13,61
Чехословачка	579	8,99	1402	17,89
Маџарска	566	8,80	519	6,63
Грчка	535	8,30	100	1,28
Француска	246	3,83	352	4,51
Швајцарска	199	3,10	99	1,27
Енглеска	102	1,59	446	5,70
Пољска	88	1,38	211	2,70
Сјед. Амер. Др.	59	0,92	385	4,92
Египат	47	0,74	22	0,30

6. Привредне установе.

Са развитком привредног живота умножавају се разне установе, којима је задатак да омогуће, олакшају и ојачају привредну производњу и промет привредних производа. То су: новчани заводи, берзе, коморе, изложбе, вашари.

Новчани заводи. Године 1927 било је у нашој држави 764 банке, штедионице и других новчаних завода, који су овако били распоређени:

Србија и Црна Гора 325, Хрватска и Славонија 133, Војводина 125, Босна и Херцеговина 67, Далмација 11 и Словенацка 9. Сам Београд имао је 66 новчаних завода а Загреб 28.

Стање банака било је овако:

	Уплаћени капитал	Рез. фонд	Улози	Текући рачуни	Чиста добит
	м и л и о н а	д и н а р а			
Србија и Ц. Гора	917	287	1496	1281	95
Хрв. и Слав.	604	225	3717	1679	83
Војводина	130	40	850	240	?
Босна и Херц.	188	52	280	621	25
Словенацка	93	26	633	781	11
Далмација	27	8	157	73	3

Највећи новчани заводи налазе се у Загребу, а затим у Београду. Сам Загреб имао је 28 новчаних завода са 527 милиона динара уплаћеног капитала, 209 милиона резервних фондова, 3258 милиона улога на штедњу, 1619 милиона на текућем рачуну са 71 милионом чисте добити. Београд је имао 66 новчаних завода, који су имали: 507 милиона уплаћеног капитала, 175,3 милиона резервних фондова, 729,9 милиона улога, 959,5 милиона текућих рачуна, са 49 милиона чисте добити. Највеће банке су: у Београду Јадранско-Подунавска са 55 милиона уплаћеног капитала, Извозна Банка и Босанска Банка са по 30 милиона. у Загребу: Есконтна Банка са 148 милиона, Прва Хрватска Штедионица са 134 милиона, Југословенска Банка са 126 милиона, Хрватско Славонска Земаљска Хипотекарна Банка са 85 милиона, Српска Банка са 65 милиона. У њима је већином страни капитал.

Државни и повлашћени новчани заводи

1. На прво место долази Народна Банка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, једина банка која има повластицу да штампа новчанице („емисиона банка“). То је акционарско друштво, под нарочитим надзором државним, основано 1883 год. и пре рата имала је уплаћени капитал од 10 милиона динара. После рата, године 1921, она је реорганизована и главница је повећана на 50 милиона у злату, од којих је досад уплаћено 30 милиона. Акције гласе на име и имају номиналну вредност од 500 динара у злату а стварну око 7500 динара. Држави припада 60% од чисте добити.

Задатак Народне Банке је да: „регулишући новчани оптицај и старајући се свим начинима за што бољу заштиту и јачање земаљске валуте, подмирује потребе привредног рада у краткорочном кредиту: најзад њен је задатак да, организујући платежни саобраћај на технички што савршенијој

основи, олакша држави уњеној благајничкој служби“. Има 19 филијала, и то: у Бањалуци, Битољу, Враждину, Вел. Бечкерек, Вршцу, Загребу, Љубљани, Марибору, Мостару, Нишу, Новом Саду, Осеку, Панчеву, Сарајеву, Скопљу, Сплиту, Суботици, Цетињу и Шапцу.

Стање Народне Банке на дан 31 децембра 1928 год. било је овако: Уплаћена главница 30,000.000 фондови 149,151.245 дин., метална подлога 339,074.850 дин., непокретности 112,770.886 дин., депо кованог новца 31,115.300 динара, потраживање од државе 1.007,429.594 дин., новчанице у оптицају 5,528.000 дин., чиста добит 79,150.341 дин.

31 децембра 1928 год. уживали су кредит код Н. Банке:

новчани заводи	680,582.000 дин.
индустријалци	411,088.000 „
увозници	166,949.000 „
извозници	89,002.000 „
занатлије	52,394.000 „
земљорадници	15,240.000 „
остали	68,212.000 „

Свега 1.483,467.000 дин.

2. Државна Хипотекарна Банка је постала 1922 год. из Управе Фондова, која је основана 1862 год. Она прикупља све јавне фондове, пупилне (масене) новце код судова, општинске и црквене капитале и приватне улоге. Из овог новца даје дугорочне хипотекарне зајмове, по градовима на имање и грађевине, по селима на земљу, и краткорочне зајмове на менице и залог државних хартија од вредности. Стање приватних улога износило је 31 децембра 1928 год. 450 милиона динара; стање фондова 780 милиона, стање хипотекарних зајмова 1920 милиона динара. У 1928 год. одобрено је 434 милиона динара зајмова, од чега 63 милиона земљорадницима. Има своје филијале у Загребу, Љубљани, Скопљу, Новом Саду, Цетињу, Сплиту, Сарајеву и Нишу.

3. Државна Ликвидациона Банка основана је 1922 год. у циљу да преузме и исплати предратне менице новчаних завода у Србији, а она да их наплати од дужника. Држава је унела 25 милиона динара.

4. Поштанска Штедионица Краљевине С. Х. С. основана је после рата, 1923 год., из поштанских штедионица у Загребу, Љубљани и Сарајеву. Она је самостална државна установа под контролом Министра Пошта и Телеграфа. Поштанска Штедионица олакшава новчано обрачунавање у унутрашњим и заграничним пословима; она врши исплату инвалидске потпоре, пензије, порезе и др., а прима и улоге на штедњу, које улагач може у свако време подићи на макојој пошти. Развитком посла Поштанске Штедионице упростиће се и појевтинити државна благајничка служба. Она даје и зајмове на залог државних хартија од вредности (нпр. ратне штете). Укупан промет износио је 1928 г. 195 милијарди и 990 милиона динара. Чиста добит 36 милиона динара.

5. Занатска Банка Краљевине С. Х. С. основана је законом од 30 јан. 1926 год. а почела рад у мају 1927 год. Капитал њен је предвиђен на 75 милиона динара, од којих 30 милиона има да уплати држава (уплатила је до сада 12 милиона), а остало занатлије. 31 дец. 1928 год. било је уплаћено свега 37 милиона динара. За годину дана рада дала је 70 милиона кредита.

6. Аграрна Банка основана законом у почетку 1929 год. са задатком да даје зајмове земљорадницима преко задруга, удружења и непосредно. Њом је замењена Дирекција за Пољопривредни Кредит, која није радила ни годину дана. Капитал предвиђен 1 милијарда динара, прва уписана рата 500 милиона.

Осигуравајућа друштва

Великим новчаним средствима располажу и осигуравајућа друштва, којих је 1925 год. било 25; од њих су већина са страним капиталом. Њихова уплаћена главница (нема података за 5) износила је 46 милиона, њихов бруто добит износи годишње 150 милиона дин.

Берзе

Берзе су нарочите установе за олакшање и регулисање трговинског промета. То су места за закључивање куповине и продаје на велико новчаних или робних вредности. На њима се утврђују курс новцу и цене роби за извоз. Берзе се налазе у Београду, Загребу, Љубљани и Новом Саду. Главна продуктна берза је у Новом Саду, која одређује цене пољопривредним производима.

Поред новчаних и продуктних берза постоје и берзе за промет радне снаге, а то су *берзе рада*, које налазе рада беспосленим радницима. Под Министарством Социјалне Политике стоји Средишња Берза Рада у Београду, а месне берзе рада имају у Београду, Нишу, Загребу, Сарајеву, Љубљани, Марибору, Птују и Мурској Суботи.

Изложбе и вашари (сајмови)

Од великог значаја за промет производа су пољопривредне изложбе и вашари. Изложбе се приређују већином у јесен, а приређују их или пољопривредна удружења или обласне самоуправе. Опште земаљске изложбе није још било у нашој држави. Место тога приређују Загреб и Љубљана, Осиек и Марибор у пролеће или у јесен *сајмове узорака*, т.ј. изложбу и продају индустријских производа, домаћих и страних.

Сем тога одржавају се, поред редовних пазарних дана, по варошима и варошицама годишњи вашари (сајмови, панађури), негде робни, негде сточни.

Коморе

Коморе су нека врста стручних привредних парламената, који штите интересе појединих

привредних грана. Оне су законом признати представници пред властима дотичне привредне гране. Постоје индустријске, трговачке, занатске (и радничке) коморе за поједине покрајине. У Београду су трговачка, индустријска и занатска комора засебно, а у Загребу, Сарајеву, Новом Саду, Сплиту, Осеку, Дубровнику, Подгорици, има заједничка трговачко-занатска (обртничка) комора, у Скопљу трговачко-индустријска а у Љубљани и Великом Бечкереку трговачко-индустријска и занатска комора. У Солуну постоји трговачка комора Краљевине С.Х.С. Чланове комора бирају или професионална удружења или чланови дотичног занимања. Коморе се издржавају од нарочитог коморског приреза. Све коморе стоје под Министарством Трговине и Индустрије. Радничких комора има 6 и то: у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Сплиту и Новом Саду. Стоје под Министарством Социјалне Политике.

7. Задругарство и синдикати

Ради одбране својих економских интереса земљорадници имају своја удружења: задруге и синдикате.

Задругарство. Иако има и радничких и занатлијских набављачко-продајних задруга, ипак у нашој земљи може се говорити само о земљорадничком задругарству. Задруге су така слободна привредна удружења радних лица, чији задатак није добити што већу зараду на уложени капитал, већ увећати радни приход својих чланова или умањити издатке на расходе (потребе).

Задруга има разних врста, али се оне могу груписати у 3 групе: кредитне, набављачко-продајне и произвођачке. Задруге се по врстама, територији па и по политичком и верском обележју удружене у савезе, којих има 19; сви савези су удружени у Главни Задружни Савез, са седиштем у Београду.

Бројно и имовно стање задруга види се из таблица на стр. 134, 135 и 136.

Редни број	НАЗИВ САВЕЗА	Седиште	Година оснивања	Број задруга-чланова	Број задругара
1	Главни Савез Срп. Земљорад. Задруга	Београд	1895	1955	87.256
2	Савез Набављач. Задруга Држ. Службеника	"	1921	99	37.862
3	Савез Задарствених Задруга	"	1921	30	12.258
4	Средш. Савез Хрв. Селачких Задруга	Загреб	1910	300	44.210
5	Задруга Звеза (Савез)	Љубљана	1920	49	10.409
6	Главна Задруга	"	1922	77	21.500
7	Задруга Звеза	"	1900	519	?
8	Звеза Словенских Задруга	"	1907	133	?
9	Звеза Господарских Задруга	"	1919	36	22.760
10	Звеза Ставних Задруга	"	1925	10	480
11	Задруга Звеза	Цеље	1883	203	?
12	Савез Хрв. Селач. Задруга за Босну и Хер.	Сарајево	1919	95	15.600
13	Савез Српских Земљорад. Задруга	"	1912	169	10.560
14	Задруга Звеза	Сплит	1907	250	45.000
15	„Аграрија“ (немачки)	Нови Сад	1922	70	?
16	Савез Аграрних Задруга	"	1923	123	17.63
17	Банат. Савез Срп. Земљ. Задруга	Бел. Бечкерек	1922	29	1913
18	Господарска Звеза	Љубљана	1904	101	?
Свега . . .					4265

1. Преглед задружних савеза у Југославији на крају 1927. год.

II Имовно стање задружних савеза 1926/27. г.

Савез*	Вредност члан. удела	Фондови	Штедни улози	Роба	Обрт
1	2,017.080	16,201.807	12,340.102	2,977.934	751,651.708
2	249.500	116.034	—	2,654.521	524,074.510
3	313.983	2,305.958	46.837	831.631	14,113.027
4	241.225	141.297	12,285.141	1,931.034	155.163.782
5	71.400	56.295	7,545.283	—	100,282.074
6	39.000	7.500	—	135.000	18,000.000
7	1,261.323	156.344	102,098.265	75.198	602,578.553
8	105.800	395.156	12,281.718	32.716	125,394.401
9	2.500	—	—	—	?
10	900	—	—	—	—
11	169.332	571.065	18,331.461	103.500	?
12	47.225	1,019.000	554.692	242.381	53,098.764
13	330.900	272.115	2,098.488	240.850	108,129.859
14	325.625	268.807	12,604.318	104.178	444,801.274
15	374.100	59.702	3,996.869	479.239	250,000.000
16	283.000	226.103	301.565	30.000	?
17	75.400	223.836	6,167.361	902.113	51,592.068
18	45.891	19.504	—	3,522.161	?
Свега	5,954.184	22,038.559	190,751.891	15,924.314	?

Синдикати. Синдикати су удружења за заштиту интереса радника појединих привредних, индустријских, занатских и пољопривредних грана. Пољопривредни синдикати су тек у зачетку: удружења репара, воћара, повртара, хмељара, одгајивача дувана, конпле, најбоље су развијена у Словеначкој. Зато се у ствари може говорити само о радничким синдикатима. У радничком синдикалном покрету нема јединства, јер има пет врста синдиката. У свима синдикалним савезима има учлањено око 70.000 радника.

Поред ових уједињених синдикалних савеза има и неутралних синдиката, као: Савез графичких радника и банковних чиновника са око 8000 чланова.

* Због оскудице простора нису унета имена савеза већ само њихови редни бројеви, истим редим као у таб. I.

Врсте задруга	Свега	С Д Б Е З И																	
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
		Кредитне	Новаво-продајне	Млекарске	Стојарске	Машинске	Винарске	Рибарске	Уљарске	Електричне	Станбене	Штампарске	Произв.-Занатске	Здравствене	Разне	Аграрне	Заједнице	Укупно	
	2459	1165	—	—	293	26	16	296	47	7	—	107	90	164	149	67	—	25	7
	1105	721	99	—	3	9	48	82	17	6	—	21	2	—	28	1	—	3	66
	115	24	—	—	4	6	1	32	16	—	—	5	2	4	2	—	—	—	18
	59	—	—	—	—	—	3	27	8	—	—	21	—	—	—	—	—	—	—
	37	4	—	—	—	—	—	25	5	—	—	3	—	—	5	—	—	—	3
	26	11	—	—	—	—	—	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
	37	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	15	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	43	—	—	—	—	—	1	19	8	—	—	15	—	—	—	—	—	—	—
	48	—	—	—	—	—	3	11	7	7	—	7	—	—	1	—	—	—	—
	21	—	—	—	—	—	—	6	6	4	—	10	—	—	1	—	—	—	—
	38	—	—	—	—	—	—	6	7	8	—	—	—	1	—	—	—	—	—
	30	—	—	30	—	—	—	—	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—
	71	11	—	—	—	3	4	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	123	—	—	—	—	—	—	—	8	3	—	14	1	—	14	2	—	—	—
Укупно	4227	1959	99	30	300	49	77	519	130	35	10	203	95	169	250	70	123	29	101

III. Бројно стање задруга по врстама

8. Саобраћај

За промет путника и производа, домаћих и страних, службе путеви, сувоземни (колски, аутомобилски), железнички, речни, поморски и ваздушни. У служби промета и саобраћаја међу људима су и поште, телеграфи и телефони. У колико има више ових саобраћајних средстава и уколико су она савршенија, утолико је и лични и робни промет већи, трговина је живља и култура и благостање народа веће.

У погледу саобраћајних путева наша земља не стоји добро, нарочито у погледу сувоземних путева. Има велике разлике међу појединим крајевима; уколико се више иде на север утолико је и мрежа саобраћајних средстава гушћа. Док у неким крајевима чак има и ваздушни саобраћај (Београд—Загреб, Београд—Б. Пешта), дотле у неким крајевима Далмације, Црне Горе и Јужне Србије, козје стазе су једини путеви, а магарци и мазге једино саобраћајно средство. Најбоље стоје Словеначка и Војводина, затим Хрватска и Славонија, а најгоре Црна Гора и т. зв. Санџак. После уједињења највите је учињено на изградњи железничких путева.

Сувоземни *путеви* су у врло рђавом стању, нарочито у Србији, гда су ратом упропашћени, кулук укинут, обласне самоуправе финансики слабе. Врло је мало путева саграђено после рата. Најбољи колски путеви су у Словеначкој и Црној Гори, а најгори у Северној Србији, где су једини добри, европски путеви: Вељево — Лозница, Београд — Крагујевац — Краљево — Рашка, Београд — Раковица, Параћин — Зајечар.

У Југославији има свега 45.000 км. путева свих врста, и то:

Државних	10.000 км.
Обласних	25.000 "
Општинских	7.500 "
Јахаћих	25.000 "

По покрајинама путеви су овако распоређени:

	Свега	Држ.	Обл.	Општ.	Јах.
Словеначка	7293	684	4215	2394	—
Црна Гора	823	823	—	—	—
Далмација	1581	898	560	—	123
Босна и Херц.	6960	2401	2190	—	2369
Хрв. и Слав.	9595	1116	4609	3819	—
Војводина	4744	770	2926	1048	—
Јужна Србија	2605	829	1776	—	—
Србија	10023	2400	7600	—	—

Просечно у целој земљи на 100 км² долази 19 км. пута, док у Чешкој долази по 35 км., а у Моравској 61 км.

О путевима се стара Министарство Грађевина, које име 7 грађевинских дирекција (Крушевац, Нови Сад, Дубровник, Сарајево, Скопље, Загреб, Љубљана) са 67 секција. Министарство је за 10 година подигло свега 1307 километара путева, на које је потрошило око 1307 милиона динара. Подигло је и 35 гвоздених мостова, чија је конструкција набављена на рачун ратне штете из Немачке.

Железнички путеви. Иако наша држава заузима важан светски географски положај између Европе, Азије и Африке ипак, с обзиром на скопашње ропство под Турцима, има слабо развијену железничку мрежу. Док Чехословачка има 10 км. железнице на 100 км², дотле Југославија има само 4 км. на 100².

Најстарија железничка пруга у нашој држави је она од Врачева Гаја до Јаме у Банату, као део пруге Ораховица — Базјаш, која је припала Румунији. Саграђена је 1854 год. Четири године доцније подигнута је и пруга Пешта — Сегедин — Темишвар, која једним делом иде кроз Бачку и Банат. Године 1854 почето је и грађење пруге Зидани Мост — Сисак и Загреб — Карловац. У Босни је прва железничка пруга подигнута за турске управе, 1872 го-

дине, од Бањалуке до Новог. У Србији је прва железничка пруга саграђена 1884 год. од Београда до Ниша, с везом преко Саве.

Железница има државних и приватних, главних и споредних (видиналних), са нормалним и узаним колосеком (76 и 60 см. Најважнија приватна железница (у Хрватској и Словеначкој) припадала је Друштву Јужних Железница, али ју је држава откупила. Видиналне и друге приватне железнице држава није откупила, али већином рукује њима.

Дужина свих железничких пруга у километрима износила је на крају 1928 год.:

	Државне	Приватне	Свега
Нормалне	3462,7	3342,6	6805,3
Узане од 1 метра	—	183,3	183,3
Узане од 76 см.	2265,6	281,8	2547,4
Узане од 60 см.	505,3	22,6	527,9
Свега	6233,6	3830,3	10.063,9

Главна пруга је: Љубљана — Загреб — Београд — Ниш, која нас везује с Бугарском и Турском, а преко пруге Зидани Мост — Беч одржава главну везу са средњом Европом, пругом Љубљана — Трст са западном Европом, а пругом Београд — Суботица преко Пеште са средњом, северном и источном Европом. На њу се наслања и пруга Винковци — Суботица — Вел. Кикинда као веза с Румунијом, и пруга Загреб — Сушак и Загреб — Сплит, као веза са Јадранским Морем. У изградњи је т. зв. Јадранска Пруга, која треба најкраћим растојањем да веже Јадранско Море с Београдом и са Румунијом и Русијом. Има више пројеката и сад је изабран правац преко Крагујевца, Краљева, Рашке и Митровице, па на Пећ — Андријевцу — Подгорицу са изласком у Которски Залив. У градњи је део од Крагујевца до Рашке. С овом пругом има да се веже пруга Дунав — Неготин — Ниш — Прокупље преко Приштине. Од Београда ће се преко моста на

Дунаву, који се гради, ова пруга везати с банатским пругама код Панчева и даље с Румунијом.

Возни парк износио је 1928 год.

локомотива:	нормалних	1301
"	уских	389
кола (вагона):	нормалних	уских
путничких	4600	500
таретних	41.065	8594
служб. и поштан.	1300	250

Железничким (и речним) саобраћајем руководи Министарство Саобраћаја, преко Генералне Дирекције Државних Железница, и Железничких Дирекција у Београду, Суботици, Сарајеву, Загребу и Љубљани.

Речни саобраћај

Иако имамо доста река, богатих водом, ипак због њиховог великог пада или нерегулисаног тока мало је њих пловних и све се оне налазе у северном делу државе. Пловне су реке: Дунав кроз целу земљу у дужини 522 км., Сава од Сиска до Београда 596 км.; Драва од Борче до Дунава 160 км.; Тиса 153 км.; Тамиш 3 км.; Морава 3 км. Канал Краља Петра од Бездана до Н. Бечеја 123 км.; Канал Краља Александра (од М. Стапара до Н. Сада) 70 км.; Бегејски Канал 88 км. За мале лађе пловне су: Купа 60 км., Босут 40 км., Спачва 21 км., Студва 18 км., Бојана 20 км., Црнојевића Ријека 12 км., Дубровачка Ријека 4 км., Неретва 20 км., Зрмања 20 км., Крка 1 км.

Саобраћај на дунавском речном систему у главном је у рукама државним (Дирекција Речне Пловидбе). Поред ње је највеће домаће друштво Српско Бродарско Друштво. Иначе, страна су: Дунавско Паробродско Друштво, мађарско, баварско, румунско и чехословачко.

Држава има: 21 путнички брод и 67 реморкера са 34.157 коњ. снага и 580 шлепова са 362.801 тона запремине.

Приватна друштва имају 12 путничких и 31 теретну лађу, са 7949 коњ. снага и 168 шлепова са 60.850 тона запремине.

Поморски саобраћај

Наша морска обала је врло дугачка (1541 км.) и врло развијена т. ј. са многобројним заливима, увалама и острвима, са преко 300 места која имају згодна пристаништа, те би поморски саобраћај требало да је врло развијен. Али је он у зачетку, јер су пре рата велика поморска бродарска друштва била у Истри и Реци, па наша домаћа да их замене још нису ојачала; затим приморје је слабо везано са залеђем, те већина извоза иде другим путевима и пристаништа нису израђена. Путнички саобраћај с иностранством још врше туђа друштва, наша врше каботажу т. ј. обалску пловидбу. Данас ипак врше међународну службу: „Атлантска Пловидба И. Рачић“, највеће домаће друштво, затим „Југословенско-Америчка Пловидба“, „Дубров. Пароб. Пловидба“, Јадранска Пловидба“ највеће друштво које одржава везу с Левантом, т. ј. источним земљама, и „Океанија“.

Наша тргов. морнарица имала је 1927 год. 172 брода са 257.000 регистрованих тона и 112.000 коњ. снага; сем тога 600 једрилица са 15.000 рег. тона. Има 10 већих и 10 мањих друштава. Сем тога преко 3700 рибарских лађа и 3300 чамаца.

Главна пристаништа: *Силић*, највеће, најуређеније, везано нормалном пругом, *Дубровник* (Груж) уска пруга, *Сушак* (лука Барош), нормална пруга, *Шибеник*, од природе одлична, недовољно изграђена — нормална пруга, *Мейковић* на Неретви за мање лађе, уска пруга, *Коштор*, без железничке везе, која је у пројекту, *Бакар* везан нормалном пругом, *Херцегови* железничка веза, *Бар* железничка веза.

Преглед поморског саобраћаја за 1925 год.

Бродова допловило 55 087 отпловило 55 014
Њихов терет (тонажа) 7,521 274 тона 7,506.214 тона.

По земљама: тонажа (запремина) је овако распоређена:

С. Х. С.	5,547.021	Немачка	32.888
Италија	1,633.066	Холандска	28.961
Енглеска	159.667	Француска	22.011
Грчка	61.748		

Поштански саобраћај је недовољно развијен. Док у неким крајевима има свако село пошту, дотле у неким срезovima има само по једна пошта. У нашој земљи има сталних поштанско-телеграфских станица 490, помоћних 1500, амбулантних (на железницама и лађама) 115, бањских (привремених) 10.

Телеграфских станица има 1850; радио станица 5 (Београд, Бањица, Раковица, Сарајево, Загреб). Дужина линија износи 19.028 км.

Телефонских централа било је 1926 г. 929, дужина линије износи 18.659 км.

Аутомобилски саобраћај је под управом Министарства Пошта и Телеграфа. Државним аутомобилима преноси се пошта и путници на 38 линија, а под Министарством Саобраћаја у Црној Гори на 14 линија. Дужина првих износи 2334 км., других 806 км.

Ваздушни саобраћај. За ваздушни саобраћај у нашој земљи има само једно домаће друштво, које одржава свакодневну аеропланску везу између Загреба и Београда и Скопља и Београда. Ваздушни саобраћај синостранством врши Међународно Друштво за Ваздушни Саобраћај (Франц.-румун.) са пругом Београд—Париз, Београд—Букурешт—Цариград. Станица Панчево. Ово друштво врши путнички и поштански саобраћај с Румунијом, Маџарском, Чехословачком, Пољском, Аустријом и Француском. Цена до Париза 3.800 дин., до Беча 750 дин., до Прага 1275 дин., до Букурешта 680, до Пеште 405 динара. ди-

нара. Поштанска такса 50% више од обичне. Могу се слати пошиљке са назнаком (Poste aeriennes у горњем левом углу) за Аустрију, Немачку, Угарску, Чехословачку, Француску, Пољску, Румунију, Турску. Путовање траје до Букурешта 5 сати, до Пеште 2¹/₂, Беча 5 сати, Прага 7¹/₂ сати.

9. Бање, купалишта и летовалишта

Наша држава је врло богата са минералним изворима, чија се вода употребљава или за пиће или за купање. На тим изворима подигнуте су већином бање, од којих су неке чувене и у другим земљама, те их и странци посећују. Бања има скоро за све болести, тако да није потребно ићи у туђе бање. Сем бања, много места на Јадранском Мору имају одлична купалишта, где се људи лече од разних болести. Сем тога Плитвичка Језера, Бледско, Бохињско и др. служе као летовалишта и опоравилишта. Тако исто и цела висока Словеначка, Златибор, Дурмитор, Пале код Сарајева и друга планинска шумовита места служе као здравствена летовалишта.

Ево главнијих бања (од 66 колико их има):

Варајдинске Тојлице, у Хрватској, лече: хронични реуматизам мишића и зглобова, скрофулозу, сифилис, ишијас, нервне болести, парализу, болести органа за дисање и варење, кожне болести.

Врањска Бања, у Србији, лечи: хронични реуматизам, неуралгију, скрофулозу, сифилис, малокрвност, женске болести, парализу, кожне болести.

Врњачка Бања, у крушевачком округу у Србији, лечи: болести органа за варење и дисање, бубрега, бешике, дијабетес, гојазност, женске и нервне болести.

Аранђеловачка (Буковичка кисела вода), у Србији, лечи: болести органа за варење, јетре, женске болести, болести органа за дисање, бубрега, дијабетес.

Дарувар, у Славонији, лечи: женске болести, реуматизам, ишијас, подагру, неуралгију, слабокрвност.

Добрна код Цеља, у Словеначкој, лечи: женске болести, бубреге, костобољу, реуматизам, подагру, нервне болести, артериосклерозу, болести срца, желуца и црева.

Илица код Сарајева, лечи: хронични реуматизам, ишијас, женске болести, неурастенију, скрофулозу, сифилис, болести црева, хроничан катар грла и плућа.

Ковиљача код Лознице, у Србији, лечи: скрофулозу, хроничан реуматизам, узетост, неурастенију, кожне болести, сифилис, женске болести, болести очију и ушију, катаре органа за варење и дисање, малокрвност и бледило.

Крапина, у Хрватској, лечи: неурастенију, хистерију, ишијас, лакшу падавицу, реуматизам, болести плућа, дијабетес, импотенцију (мушку полную немоћ), женске болести.

Лийик, у Славонији, лечи: реуматизам, ишијас, желудачне, бубрежне и дечје болести, дијабетес, артериосклерозу.

Мађарушка Бања, код Краљева, у Србији, лечи: реуматизам, гихт, туберкулозу костију, скрофулозу, неуралгију, старе ране, женске болести, полне (венеричне) и кожне болести, малокрвност.

Рибарска Бања, у Крушевачкој области, у Србији, лечи: хронични реуматизам, неуралгију, скрофулозу, сифилис, женске болести, парализу (узетост), кожне болести, шуљеве.

Римске Тојлице код Цеља, у Словеначкој, лече: реуматизам, подагру, живчане болести, болести мокраћне бешике, женске болести.

Рогашка Слајина у Словеначкој, лечи: болести органа за варење, гојазност, болести јетре, жучни

камен, подагру, болести бубрега и бешике, дијабетес, маларију, катре органа за дисање и болести срца.

Русанда (Меленци) у Банату, лечи: костобољу, хронични реуматизам, скрофулозу, кожне болести, рахитис, малокрвност, застарели сифилис, неуредно женско прање.

Тојуско у Хрватској, лечи: реуматизам, подагру, ишијас, неуралгију, женске болести; кожне, нервне.

Морска кувалишта су најбоља: Сушак, Краљевица, Цриквеница, Раб, Башка на Рабу, Хвар, Јелса (на Хвару), Каштела (код Сплита), Крк (Слит), Макарска, Корчула, Трпањ, Вис, Велалука, Локрум, Лопуд, Купари, Херцегови, Прчањ, Пераст, Улцињ.

Планинска климатска места. Као здравствена летовалишта служе: Плитвичка језера, Бледско језеро, Бохињско језеро, Златибор, Рудник, Делнице, Фужине, Иван Планина, Довје, Пале, Самобор, Дурмитор и др.

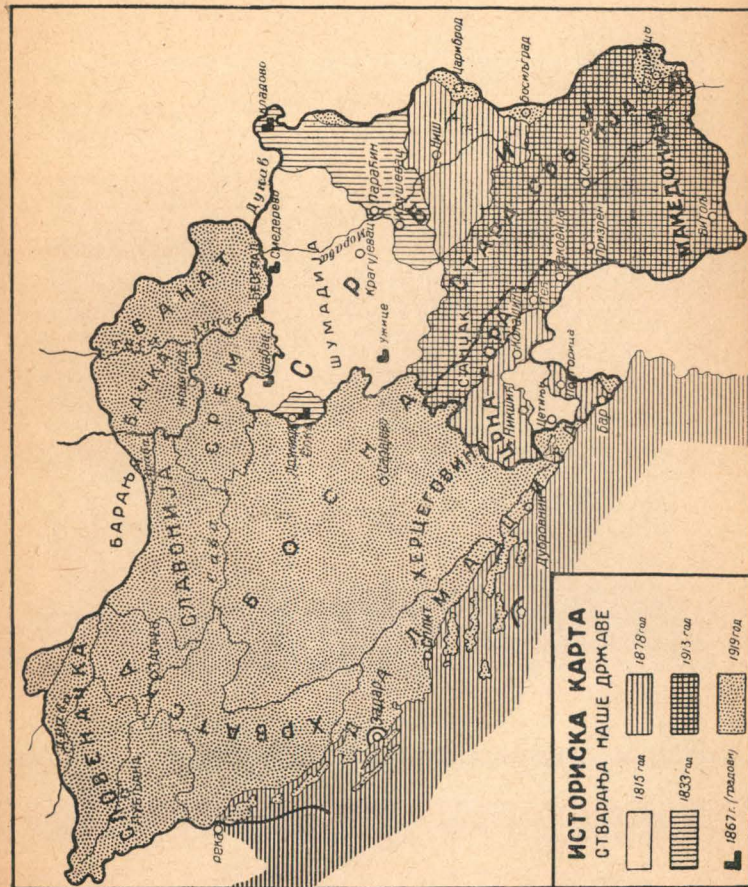
10. Туризам

Промет излетника, домаћих и страних, је важан извор прихода. Многи људи путују, највише лети, било у бање и климатска места, било да разгледају лепе пределе, било на изложбе и слетове, конгресе, или света места (хаџилук). Пошто је наша земља богата дивним пределима, то све више привлачи богате странце, који имају новаца и времена. Кад би саобраћајни путеви били боље и имало више удобности, било би их још више и земља би имала велику корист од њих (као нпр. Швајцарска). Ипак је нашу земљу за последњих 10 година посетило око 1¹/₂ милион странаца, који су код нас потрошили најмање 5 милијарди динара или просечно по 500 милиона годишње.

Туризам је највише развијен у Словеначкој, где туристи највише долазе (Алпи, језера), и где налазе највеће удобности, затим у Босни и Херцеговини.

Ради помагања промета странаца, Министарство Саобраћаја даје повластицу у возњи. При Мини-

старству Трговине и Индустрије има нарочит одсек за саобраћај путника и туризам. Постоје многа Планинарска Друштва, која гаје љубав према путовању по лепим пределима, и она су удружена у Савез Планинарских Друштава, а друштво „Путник“ служи за обавештавање о путовању. У већим местима имају друштва за промет странаца.

Влад. Маринковић
Карта
КРАЉЕВИНЕ
СРБА, ХРВАТА и СЛОВЕНАЦА

Размер 1:2500000
0 25 50 75 100 125 150 Килом

- **ВАРОШ** преко 60000 Ст.
- **ВАРОШ** од 25-60000 "
- **ВАРОШ** " 10-25000 "
- **ВАРОШ** Места од 5-10000 Ст.
- **ВАРОШ** и Места испод 5000 "
- **Села**
- * **Рудници** □ **Развалине**
- **Бање** † **Манастири**
- **Портални Колокес** † **Крсти Колокес**

